

การศึกษาวิชาและจรณะในเสขปฏิบัติปาฐกถา

A STUDY OF THE KNOWLEDGE AND THE GOOD CONDUCT

IN THE SEKHAPATĪPADĀSUTTA

แม่ชีพิมพ์วรา ทิพยบุลลิตี

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

การศึกษา วิชชาและจรณะ ในเสขปฏิบัติปาฐกถา

แม่ชีพิมพ์วรา ทิพย์บุลลิตี

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**A STUDY OF THE KNOWLEDGE AND THE GOOD CONDUCT
IN THE SEKHAPATĪPADĀSUTTA**

Maechee Pimwara Tippayaboonlasit

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassanā Meditation)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2011

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหา
บัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนากาวนา

.....

(พระสุธีธรรมานุวัตร)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระมหาสุรชัย วราสโก)

.....กรรมการ

(พระครูใบฎีกามานิตย์ เขมคุตโต)

.....กรรมการ

(พระมหาโกมล กมโล)

.....กรรมการ

(ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล)

.....กรรมการ

(นายวุฒิชัย อัดตาพงศ์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	พระครูใบฎีกามานิตย์ เขมคุตโต	ประธานกรรมการ
	พระมหาโกมล กมโล	กรรมการ
	ผศ.เวทย์ บรรณกรกุล	กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาวิชาและจรรยาในเสขปฏิบัติทาสูตร
 ผู้วิจัย : แม่ชี พิมพ์วรา ทิพยกุลสิทธิ์
 ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปัสสนาภาวนา

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระครูใบฎีกามานิตย์ เขมคุตโต M.A., Ph.D.
 : พระมหาโกมล กมโล ป.ธ.๘, พธ.บ., พธ.ม.
 : ผศ. เวทย์ บรรณกรกุล ป.ธ.๘, พธ.บ., ศษ.ม.
 วันสำเร็จการศึกษา : ๑ เมษายน ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ เรื่อง “การศึกษาวิชาและจรรยาในเสขปฏิบัติทาสูตร” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาวิชาและจรรยา และการปฏิบัติวิปัสสนา ในเสขปฏิบัติทาสูตร โดยศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เรียบเรียงบรรยาย ตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ

จากการศึกษาพบว่า เสขปฏิบัติทา เป็นข้อปฏิบัติของพระเสขะที่พระพุทธเจ้าได้รับสั่งให้ท่านพระอานนท์แสดงแก่พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ท้องพระโรงหลังใหม่ของพวกเจ้าศากยะ ท่านพระอานนท์ได้แสดงเสขปฏิบัติทา ซึ่งได้แก่จรรยา ๑๕ ประการ คือ สีสัมปทา อินทรีย์สังวร โภชนมัตตัญญูตา ชาคริยานุโยค ศรัทธา หิริ โอตตปปะ พหุสูต การปรารภความเพียร สติมั่นคง ปัญญา ปฐมฌาน ทุคิยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน ผู้ปฏิบัติตามธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ผู้มีเสขปฏิบัติทา จะได้วิชา ๓ คือ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ จุขุปปาตญาณ อาสวักขยญาณ จึงได้ชื่อว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรรยา

จากเนื้อหาหลักธรรมในเสขปฏิบัติทาสูตร พบว่า มีหลักธรรมที่สำคัญ คือ อินทรีย์สังวร โภชนมัตตัญญูตา ชาคริยานุโยค เป็นธรรมสำหรับการเจริญวิปัสสนา ซึ่งทำให้ผู้ปฏิบัติตามสามารถบรรลุธรรมแบบเจโตวิมุตติ และหลุดพ้นจากกิเลสเข้าถึงปัญญาวิมุตติได้ในที่สุด. อินทรีย์สังวร เป็นการสำรวมระวังอินทรีย์ คือ สำรวม ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่กระทบกับอารมณ์ภายนอก ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ ถือเป็นหลักธรรมสำคัญที่พระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ตามลำดับการปฏิบัติ เพื่อบรรลุธรรม เป็นธรรมหมวดหนึ่งใน จรรยา ๑๕ ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ต่อจากลำดับสีลสัมปทา

Thesis title : A Study of the knowledge and the good conduct in the
Sekhapatīpadā Sutta

Researcher : Pimwara Tippayaboonlasit

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Thesis Supervisory Committee

: Phrakrubadeeka Manit Kemagutto	M.A., Ph.D
: Phramaha Komon kamalo	Pali VIII, B.A, B.M
: Asst. Prof. Wet Bannakounkol.	Pali IX, B.A, M.A

Date of Graduation : 1 April 2012

Abstract

The study on “the knowledge and the good conduct in Sekhapatīpadā Sutta aimed at 1) studying the knowledge and the good conduct and 2) studying the practice of Vipassana Meditation as mentioned in Sekhapatīpadā Sutta using data from Buddhist Theravada scriptures, consisting of Tepiṭaka, Pali Canon, Sub-Commentaries, and other related technical papers, rewritten in descriptive research, and verified by specialists.

The findings showed that Sekhapatīpadā concerned the practice of Phra Sekha. It was the Lord Buddha’s preaching given by Phra Anon Putthaanucha to King Sakaya, the ruler of Kabinlapat city, to celebrate the new stateroom. Sekhapatīpadā given by Phra Anon consisted of the good conduct 15: Silā Sampadā, Indriya Samvara, Bhojane Mattaññutā, Jāgariyānuyoga, Saddhā, Hiri, Ottappa, Bahussuta, Effort, Sati, Wisdom, Paṭhamajhāna, Dutiyajhāna, Tatiyajhāna, and Catutthajhāna. The ones who followed such principles were called people with Sekhapatīpadā and would attain 3 knowledges consisting of Pubbenivāsānussatiñāṇa, Catutthapatañāṇa, and Āsavakkhayañāṇa. People

who followed all principles mentioned above completely attained both the knowledge and the good conduct

From the study of Dharma contents in Sekhapatīpadā, it was found that some significant principles of Dharma such as Indriya Samvara, Bhojane Mattaññutā, and Jāgariyānuyoga could produce achievement of Cetovimutti and Paññāvimutti, salvation from Kilesa.

Indriya Samvara concerned a discipline for sense-restraint for eyes, ears, nose, tongue, body and mind that had been affected by Rūpa, sound, odor, taste, touch, and Dhammārommaṇa. It was the significant principle Lord Buddha gave for achievement. It was one of the principles in the good conduct 15 that followed Silā Sampadā.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความเอื้อเฟื้ออนุเคราะห์จากอาจารย์ที่ปรึกษาหลายท่าน ซึ่งผู้ศึกษาวิจัยขอระบุนามเพื่อเป็นเกียรติยกย่องท่านในคุณความดี และในฐานะครูอาจารย์ดังนี้

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสम्महाเถระ) ศาสตราจารย์ (พิเศษ) ในฐานะเป็นปฐมผู้ก่อตั้ง การศึกษาสาขาวิปัสสนาภาวนา และอนุเคราะห์ทั้งสถานที่ศึกษาและสถานที่ปฏิบัติธรรม ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม ธรรมโมลี ได้ให้โอกาสนิสิตฝึกปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นเวลา ๗ เดือน

พระครูวิลาศกาญจนธรรม (พระอาจารย์เล็ก สุขุมปญฺโญ เจ้าอาวาสวัดท่าขนุน อำเภอทองผาภูมิ จ.กาญจนบุรี) เป็นผู้ที่มีพระคุณอย่างสูง ในฐานะเป็นผู้แนะนำและอุปการะค่าใช้จ่ายในการศึกษาทั้งหมด

พระมหาสุรชัย วราสโก ให้คำปรึกษาวิทยานิพนธ์ อนุเคราะห์การศึกษา พระครูใบฎีกามานิตย์ เขมคุตโต ให้เกียรติเป็นประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผศ. เวทย์ บรรณกรกุล แนะนำวิธีการเขียนวิทยานิพนธ์ตั้งแต่เริ่มต้น โดยให้ข้อมูลแนะแนววิธีการเขียนวิทยานิพนธ์ เพื่อให้มนิสิตได้ปฏิบัติถูกต้องตามหลักของมหาวิทยาลัยและเป็นผู้ควบคุมงานวิทยานิพนธ์ทั้งหมดพร้อมทั้งให้คำปรึกษาทุกด้าน อีกทั้งให้กำลังใจมนิสิตทุกท่าน ผู้วิจัยมีความซาบซึ้งในน้ำใจคุณงามความดีพระคุณของท่าน โดยเฉพาะความดีและความรู้ ความสามารถของท่านนับได้ว่าเป็นเพชรเม็ดงามที่ส่องสว่าง เป็นเกียรติยศศักดิ์ศรีค้ำชูมหาวิทยาลัยอย่างแท้จริง

ขอขอบคุณ นายกฤษณ์ และนางเพียว บัวจันทร์ เป็นกัลยาณมิตรแนะนำการปฏิบัติธรรมคนแรกและเจ้าหน้าที่ห้องสมุดและเจ้าหน้าที่ทุก ๆ ท่าน ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเจ้าหน้าที่ห้องสมุดของ วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม รวมทั้งห้องสมุดอีกหลายแห่งที่ผู้วิจัยได้ไปค้นคว้า

คุณประโยชน์ทั้งหลายอันเกิดจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยขอให้เกิดผลานิสงส์อันไพบูรณ์แก่ท่านผู้มีอุปการคุณทุก ๆ ท่านตลอดไป

แม่ชีพิมพ์วรา ทิพบุญลสิทธิ์

วันที่ ๑ เดือน เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ง
สารบัญ	จ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๒
บทที่ ๒ ศึกษาหลักธรรมในเสขปฏิบัติปาฐกถา	๑๒
๒.๑ ความหมายของเสขปฏิบัติปาฐกถา	๑๓
๑. ความหมายตามหลักสัททนัย	๑๓
๒. ความหมายตามหลักอรรถนัย	๑๔
๒.๒ เหตุเกิดพระสูตร	๑๖
๒.๓ หลักธรรมในเสขปฏิบัติปาฐกถา	๑๕
๑. สีสัมปทา	๑๕
๒. อปัณณกปฏิบัติปาฐกถา ๓	๑๕
ก. อินทริยสังวร	๑๕

ข. โภชนเนมัตตัญญูตา	๔๔
ค. ชาคริยานุโยค	๔๕
๓. สัทธรรม ๗	๔๕
๔. ฌาน ๔	๔๖
๕. วิชชา ๓	๔๗
๒.๔ ผลของการแสดงธรรมในเสขปฏิบัติทาสูตร	๕๐
๒.๕ หลักธรรมในเสขปฏิบัติทาสูตรที่เกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนา	๕๓
๑. สัมมปปธาน ๔.	๕๔
๒. สติปัญฐาน ๔	๕๔
บทที่ ๓ การปฏิบัติวิปัสสนาในเสขปฏิบัติทาสูตร	๕๖
๓.๑ ความหมายของวิปัสสนา	๕๖
๑ ความหมายของวิปัสสนาตามหลักสัททนต์	๕๗
๒ ความหมายของวิปัสสนาตามหลักอรรถนัย	๕๗
๓. วิปัสสนาตามความหมายของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา	๕๘
๓.๒ ข้อปฏิบัติของพระเสขะ	๖๐
๑. สีสัมปทา ผู้สมบูรณ์ด้วยศีล	๖๑
๒. อปัลลภกปฏิบัติทา ๓ อินทรีย์สังวร โภชนเนมัตตัญญูตา ชาคริยานุโยค	๖๘
๓. สัทธรรม ๗ ศรัทธา หิริ โอตตปปะ พหุสูต การปรารภความเพียร สติมั่นคง ปัญญา	๗๑
๔. ฌาน ๔ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน	๗๓
๕. วิธีแห่งการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์	๗๕
๓.๓ การปฏิบัติวิปัสสนาแนวสติปัญฐาน ๔ ธรรมานุปัสสนา	๘๑
๓.๔ การบรรลุธรรมโดยอาศัยการพิจารณาอินทรีย์สังวรณ	๘๓
๑. พระนางรูปนันทาเถรีหลงอยู่ในรูป	๘๖
๒. เจริญกัมมัฏฐานโดยกำหนดธรรมารมณ	๘๗
๓. การพิจารณาอายตนะ ๖ บรรลุเป็นพระอรหันต์ประเภทสัมมสีลี	๘๗

บทที่ ๔ ศึกษาจรณะ ๑๕ ในการปฏิบัติวิปัสสนา	๘๕
๑ การปฏิบัติวิปัสสนากาวนา	๘๕
๒ พระสูตรที่แสดงถึงสติปัญญาฐานสูตร เป็นทางบรรลุธรรม	๕๐
๓. การเจริญสติปัญญาฐานคือการเจริญวิปัสสนา	๑๐๔
๔. ความรู้เรื่องวิปัสสนาภูมิ	๑๐๕
๕. ไตรลักษณ์เป็นสิ่งที่ปิดบังความรู้	๑๐๗
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๑๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๑๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๑๕
บรรณานุกรม	๑๑๖
ภาคผนวก	๑๑๘
ภาคผนวกบาลี	๑๑๕
ภาคผนวกไทย	๑๒๕
ประวัติผู้วิจัย	๑๓๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๕ โดยอ้างอิง โดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๖/๒๖๑ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาติ พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๓๗๖ หน้า ๒๖๑ , ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๖/๓๐๕ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๐ ข้อที่ ๓๗๖ หน้า ๓๐๕

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคฺคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
สั.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
สั.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิตานวรรค	(ภาษาไทย)

สั.ข.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก สังยุตตนิกาย ชันธวารวรรค	(ภาษาไทย)
สั.สพา.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สพายตนวรรค	(ภาษาไทย)
สั.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกาทสก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย จูฬนิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสมภิทามคฺคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน	(ภาษาไทย)

ขุ.พุทธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย พุทธวงศ์	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.จตุกก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย จตุกกนิบาต ชาดก	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.	(บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก ธมฺมสงฺคณิปาติ	(ภาษาบาลี)
อภิ.สง.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.	(ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.	(ไทย)	=	วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)
-----------	-------	---	-------------------	-----------

ข. คัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาเมฆวรรคตราชวิทยาลัย ๒๕๒๕
โดยใช้คำอ้างอิงชื่อเต็ม เล่มและหน้า

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นับตั้งแต่ที่พระองค์ตรัสรู้ ทรงสั่งสอนเหล่าเวไนยสัตว์ตลอด ๔๕ พรรษา ได้ถูกบันทึกไว้ในรูปแบบหนังสือหรือตำรา เรียกว่าพระไตรปิฎก^๑ ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนามีอยู่มากในแถบประเทศไทย พม่า ลาว ประชาชนส่วนใหญ่เคารพนับถือว่าเป็นศาสนาของตน แต่ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญในเรื่องการศึกษาคำสั่งสอนของพระองค์น้อยมาก เมื่อเทียบกับการศึกษาในด้านความรู้ของทางโลกหรือที่เรียกกันว่าสากล เช่นวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ และภาษาอังกฤษ เป็นต้น ส่วนภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาของพระพุทธเจ้าผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาก็ให้ความสำคัญน้อยเช่นเดียวกัน

สำหรับกรณีของประเทศไทย ผู้ที่ศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแตกฉานส่วนมากจะเป็นพระภิกษุหรือสามเณร ประชาชนส่วนใหญ่ยังขาดความเข้าใจในหลักคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง พระพุทธเจ้าทรงตรัสสั่งสอนในเรื่องของ ทาน ศีล สมาธิ และปัญญาซึ่งส่วนใหญ่ได้รับการอบรมสั่งสอนตาม ๆ กันมาในรูปแบบของ พิธีการเท่านั้น ไม่ได้ศึกษากันอย่างแท้จริง ผู้ศึกษาจึงเห็นว่าควรชักชวนให้พุทธศาสนิกชนหันมาศึกษาในหลักคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ากันให้มากขึ้น เพื่อให้เกิดความละอายนใน ด้าน บารมี บุญ คุณ โทษ

ปัจจุบันหากมีการพูดถึงเรื่องนรกหรือสวรรค์ ประชาชนส่วนใหญ่จะไม่ค่อยให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องนี้มากนัก บางท่านถือว่าเป็นเรื่องเหลวไหลก็มี เพราะสาเหตุเกิดจากความเจริญในด้านวัตถุทางโลกวิทยาศาสตร์ บวกกับขาดการศึกษาในคำสั่งสอนของ

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๐.

พระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง จึงทำให้สังคมชาติที่พึง เลื่อมจากความดี ไปเจริญในด้านวัตถุ ดั่งเห็นกันอยู่ในทุกวันนี้

ความเจริญในด้านวัตถุมีอยู่มากมาย เช่น การสร้างวัดถุนิยมใหญ่โตเกินความ จำเป็น ทำการพาณิชย์ เป็นต้น ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสคำทำนายไว้ในมหาสุบินชาดก ที่ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงสุบินในข้อที่ ๑๑ ว่า "ได้เห็นคนทั้งหลายเอาแก่นจันทน์ มีราคาตั้ง แแสนกษาปณ์ ขายแลกกับเปรียงเน่า พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า ผลของ สุบินนี้จะมีในกาลอนาคต เมื่อศาสนาของพระองค์ ถูกถอยห่าง

พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า พวกภิกษุอลัชชีเห็นแก่ปัจจัยนั้นมีมาก พวกมันแสดงธรรม เทศนาที่พระองค์กล่าวเตือนถึงความโลภในปัจจัย ๔ จะไม่สามารถแสดงธรรมให้พ้นจาก ปัจจัยทั้งหลายได้ เหล่าชนต่าง ๆ ก็จะฟังความสมบูรณ์แห่งบทและสำเนียงอันไพเราะอย่าง เดียว แล้วถวายปัจจัย ๔ ด้วยคิดว่าจะทำให้พ้นจากทุกข์มุ่งตรงสู่พระนิพพาน ตามที่พวก ภิกษุอลัชชีได้แสดง และจะพากันนั่งในที่ต่าง ๆ มีท้องถนน ลีแยก และประตูวัง แล้ว แสดงธรรมแลกกับรูปียะ มีเหรียญกษาปณ์ เหรียญครึ่งกษาปณ์ เหรียญบาท เป็นการเอา ธรรมของพระองค์ที่แสดงไว้ซึ่งมีมูลค่าควรแก่พระนิพพาน ไปแสดงแลกกับรูปียะมีเหรียญ กษาปณ์และเหรียญบาท ก็จะเป็นเหมือนฝูงชนเอาแก่นจันทน์มีราคาตั้งแสน ไปขายแลก เปรียงเน่า^๒ นี้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ความเจริญในด้านวัตถุทางโลกวิทยาศาสตร์เข้ามามี บทบาทต่อจิตใจของพุทธบริษัท จึงเป็นเหตุให้ไม่ใส่ใจในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่สามารถจะเข้าถึงพระนิพพานอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้

ผู้วิจัยเห็นว่าความเจริญในด้านวัตถุไม่เป็นประโยชน์ต่อจิตใจ ไม่สามารถทำให้ พ้นจากความเป็นทุกข์ไปได้ จึงได้มาศึกษาหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งทางมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตศึกษาวชิรพุทธโฆส นครปฐมได้เปิดสอนวิชา วิปัสสนาภาวนาเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ใน มหาสติปัฏฐานว่า ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโศกะและ ปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอุบายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือ

^๒ ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นครปฐม : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), เล่ม ๕๖, หน้า ๑๗๑.

สติปัญญา ๔^๓ นี้ เป็นแนวทางปฏิบัติวิปัสสนากาวนา ซึ่งผู้วิจัยได้ไปปฏิบัติมาแล้วเป็นเวลา ๗ เดือน เรียกว่าเป็นการศึกษาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าในรูปแบบหลักการปฏิบัติ สำหรับการศึกษาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า ปริยัติ^๔ ผู้วิจัยได้เห็นความสำคัญในพระสูตรเรื่อง เศขปฏิปทาสูตร ซึ่งเป็นธรรมสำหรับผู้ประพฤติปฏิบัติดำเนินไปสู่ทางที่ไม่เคยไป คือทางสู่การบรรลุนิพพาน^๕

ดังนั้นเพื่อให้เกิดผลแห่งการปฏิบัติ^๖ ตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า^๗ ซึ่งได้ฝึกฝนการปฏิบัติตามที่ได้อ่านมาแล้ว ส่วนการปริยัติตามหลักธรรมของพระองค์จะได้ศึกษาในพระไตรปิฎกที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาดังในเศขปฏิปทาสูตรที่พวกเจ้าศากยะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ ได้ขอความเป็นมงคลแก่ท้องพระโรงที่สร้างหลังใหม่ โดยอาราธนาพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์มาใช้สอยในอิริยาบถทั้ง ๔ เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่พวกเจ้าศากยะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ตลอดกาลนาน^๘ พระพุทธเจ้าจึงทรงรับสั่งให้พระอานนท์แสดงธรรมเรื่อง ทางดำเนินไปสู่ทิศที่ไม่เคยไป^๙

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑. เพื่อศึกษาวิชาและจรณะในเศขปฏิปทาสูตร
๒. เพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาในเศขปฏิปทาสูตร

^๓ คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๒๒๐.

^๕ คุรยละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๓ หน้า (๑๔).

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๗.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๕๕.

^๘ คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔.

^๙ คุรยละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ เศขปฏิปทาสูตร”, ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), เล่ม ๑๓, หน้า (๑๔).

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เพื่อมุ่งเน้นประเด็นเกี่ยวกับวิชาและจรณะในเสขปฏิบัติทาสูตรโดยอาศัยข้อมูลในพระไตรปิฎก ๓ ฉบับ คือ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕. และพระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ชุด ๕๑ เล่ม พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. พ.ศ. ๒๕๒๕

๑. ขอบเขตด้านเนื้อหา

ศึกษาวิชา ๓ และจรณะ ๑๕ ในเสขปฏิบัติทาสูตร

๒. ขอบเขตด้านการวิเคราะห์

ศึกษาวิเคราะห์ จรณะ ๑๕ เฉพาะ อินทริยสังวร ในการปฏิบัติวิปัสสนา

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑. ลักษณะของวิชาและจรณะในเสขปฏิบัติทาสูตร

๒. การปฏิบัติวิปัสสนาในเสขปฏิบัติทาสูตร สามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างไร

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ มีศัพท์เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวินัย ผู้วิจัยได้ให้คำจำกัดความไว้ดังนี้

๑. วิชา หมายถึง ความรู้แจ้ง, ความรู้วิเศษ ได้แก่ วิชา ๓ และวิชา ๘.

๒. จรณะ หมายถึง สิ่งที่ควรประพฤติปฏิบัติเป็นประจำของผู้ต้องการบรรลุธรรม

๓. เสขปฏิบัติทาสูตร หมายถึง ปฏิปทาที่เป็นมงคล เป็นปฏิบัติทาสูตรของผู้เจริญใน

พระพุทธานุชา

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. ในคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๕ ได้กล่าวไว้ในบทนำเล่มที่ ๑๓ ว่า ท่านพระอานนท์แสดงเสขปฏิบัติปา ซึ่งได้แก่กรรม ๔ หมวด รวม ๑๕ ประการ คือ

ก. สีสัมปทา

ข. อปัณณกปฏิบัติปา ๓ ได้แก่

๑) อินทริยสังวร

๒) โภชนมัตตัญญุตตา

๓) ชาคริยานุโยค

ค. สัทธรรม ๗ ได้แก่

๑) ศรัทธา

๒) หิริ

๓) โอตตัปปะ

๔) พหุสูต

๕) การปรารภความเพียร

๖) สติมั่นคง

๗) ปัญญา

ง. ฌาน ๔ ได้แก่

๑) ปฐมฌาน

๒) ทุติยฌาน

๓) ตติยฌาน

๔) จตุตถฌาน

ดังนั้นผู้ปฏิบัติตามกรรมเหล่านี้ในพระสูตรท่านกล่าวเป็นผู้มีเสขปฏิบัติปา จะได้วิชา ๓ คือ (๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (๒) จุตูปปาตญาณ (๓) อาสวักขยญาณ จึงได้ชื่อว่าผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

๒. การศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติในเสขปฏิปทาสูตร ซึ่งว่าด้วยวิชาและ
 จรณะนั้นท่านพระอานนท์บรรยายไว้ข้างต้นที่ได้กล่าวมาแล้ว สำหรับตำราและหนังสือมีผู้ที่
 ได้เขียนไว้ดังต่อไปนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต.) ได้กล่าวสรุปถึงสติปัญญาในหนังสือพุทธ
 ธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความว่า สติปัญญา เป็นที่ตั้งของสติบ้าง การที่สติเข้าไปตั้งอยู่
 หรือมีสติกำกับอยู่บ้าง ว่าโดยหลักการก็คือ การใช้สติ หรือ วิธีปฏิบัติเพื่อใช้สติให้บังเกิด
 ผลดีที่สุด การเจริญสติปัญญานี้ เป็นวิธีปฏิบัติธรรมที่นิยมกันมาก และยกย่องนับถือกัน
 อย่างสูง ถือว่ามีพร้อมทั้งสมณะและวิปัสสนาในตัว สติปัญญา ไม่ใช่หลักการที่จำกัดว่า
 จะต้องปลีกตัวหลบหนีไปนั่งปฏิบัติอยู่นอกสังคม หรือจำเพาะในกาลเวลาตอนใดตอนหนึ่ง
 โดยเหตุนี้จึงมีผู้รู้หลายท่านสนับสนุนให้นำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันทั่วไป^{๑๑}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต.) ได้กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า สมณะ
 แปลว่า ความสงบ หมายถึง วิธีทำใจให้สงบ หรือ ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกอบรมจิตให้เกิด
 ความสงบ จนตั้งมั่นเป็นสมาธิถึงขั้นได้ฌานระดับต่าง ๆ วิปัสสนา แปลว่า การเห็นแจ้ง หรือ
 วิธีทำให้เกิดการเห็นแจ้ง หรือข้อปฏิบัติต่าง ๆ ในการฝึกฝน อบรมปัญญาให้เกิดความเห็นแจ้ง
 รู้ชัดในสิ่งทั้งหลายอย่างตรงต่อสภาวะของสิ่งนั้น คือ ให้เข้าใจตามความเป็นจริง จนผู้ฝึกฝน
 สามารถถอนความหลงผิด ความรู้ผิดและความยึดติดในสิ่งทั้งหลายได้^{๑๒}

พระคันธสาราภิงศ์ได้กล่าวสรุปถึงการเจริญสติปัญญา ในหนังสือการเจริญสติ
 ปัญญาว่า การเจริญสติปัญญา คือ การมีสติจดจ่ออย่างต่อเนื่องตามรู้เท่าทันอาการต่าง ๆ ที่
 กำลังเกิดอยู่ในกายกับจิตตามความเป็นจริง รู้เท่าทันปัจจุบันอารมณ์ได้โดยละเอียดไม่ขาด
 ช่วง ไม่ลืมหันครุ่นอารมณ์ที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อมีรูป
 กระทบที่ตา มีเสียงกระทบที่หู มีกลิ่นกระทบที่จมูก มีรสกระทบที่ลิ้น มีสัมผัสกระทบที่กาย
 มีความคิดเกิดที่ใจ ก็สามารถตามรู้เท่าทันปัจจุบันอารมณ์นั้น ๆ ได้ เพื่อก่อให้เกิดวิปัสสนา
 ปัญญาที่รู้แจ้งไตรลักษณ์ ได้แก่นิจจัง ทุกขัง อนัตตา ผู้ที่ต้องการรู้แจ้งไตรลักษณ์ต้องมี

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓
 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด ๒๕๕๓), หน้า ๘๑๐.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๓๐๕ - ๓๐๖.

ธรรมที่สนับสนุน ๔ อย่าง คือ วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา และจะได้รับผลของการเจริญสติปัฏฐาน คือกำจัดอกิขณาและโทมนัสในโลก คือ อุปาทานจันท์ได้^{๑๒}

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้กล่าวสรุปไว้ในหนังสือมหาสติปัฏฐานสูตรว่าการเจริญสติ นับเป็นอุบายวิธีการดับทุกข์ ด้วยการระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบันอันมีกายและใจ ซึ่งเป็นสิ่งไม่พึงยึดมั่น เมื่อบุคคลรู้ว่ากายและใจนี้ ดำรงอยู่ชั่วขณะตามเหตุตามปัจจัยโดยไม่มีรูปร่างถาวรที่ยึดถือได้ว่าเป็นเรา เป็นเขา เป็นบุรุษ เป็นสตรี เมื่อนั้นก็จะมีปัญญาหยั่งเห็นธรรมชาติอันแท้จริงของกายและใจ ที่มีสภาพ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน จิตของเขาย่อมเป็นอิสระจากความทุกข์และกิเลสได้อย่างแท้จริง^{๑๓}

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือวิปัสสนานัย เล่ม ๑ ว่าแนวทางการเจริญวิปัสสนาเป็นหลักสำคัญในคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งนำไปสู่บุคคลเกิดปัญญาหยั่งเห็นรูปนาม พระไตรลักษณ์ และอริยสัจ ๔ อย่างแท้จริง^{๑๔}

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้กล่าวไว้ในหนังสือวิปัสสนานัย เล่ม ๒ ว่า ผู้เจริญวิปัสสนาพึงกำหนดรู้อากัปภิกิริยาทางกายที่เคลื่อนไหวไม่ว่าจะน้อยหรือมาก (กายนุปัสสนา) พึงกำหนดรู้ความรู้สึกทุกอย่างทั้งที่เป็นสุขหรือทุกข์อันปรากฏทางกายและใจ (เวทนานุปัสสนา) พึงกำหนดรู้สภาวะทางจิตที่คิดฟุ้งซ่านในเรื่องดีหรือไม่ดี (จิตตานุปัสสนา) และพึงกำหนดรู้สภาวะทุกอย่างที่ปรากฏทางใจ เช่น นิเวศน์ เป็นต้น (ธรรมานุปัสสนา)^{๑๕}

พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) ได้กล่าวไว้ในหนังสือธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่าการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ นี้เท่านั้นจัดว่าเป็นทางสายกลางที่อำนวยผลให้บรรลุพระนิพพานในปัจจุบันชาติได้ ดังนั้นผู้ปฏิบัติธรรมจะให้บรรลุผลสำเร็จจะต้องเดินให้ถูกทาง

^{๑๒} พระคันธสารากิจวงศ์, การเจริญสติปัฏฐาน, (ลำปาง : โรงพิมพ์จิตพัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๘๓.

^{๑๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

^{๑๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ - เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑.

^{๑๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, (นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ - เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๓.

และต้องเดินไปตามลำดับขั้นตอนเพื่อเป็นการ อบรม บ่มอินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา ให้แก่กล้า จึงสามารถเดินไปตามทางจนบรรลุจุดหมายปลายทางได้ สำเร็จ^{๖๖}

อุบาสิกาแนบ มหานิรานนท์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ แนวทางการปฏิบัติ วิปัสสนาวิสุทธิ ๗ ว่า วิปัสสนาและญาณ ว่าวิปัสสนาเป็นตัวเข้าไปเห็นแล้วญาณเป็น ความรู้สึกที่เกิดจากการเข้าไปเห็นอย่างนั้น เหมือนอย่างเราเข้าไปเห็นอสุภะ การที่เข้าไปเห็น อสุภะเรียกว่า วิปัสสนา และเมื่อเข้าไปเห็นแล้วมีความรู้สึกอย่างไร รู้สึกว่าน่าเกลียดน่าชัง เป็นของสกปรกสะอิดสะเอียนอะไรอย่างนี้ เป็นต้น ความรู้สึกที่เกิดจากการเข้าไปเห็นเรียกว่า ญาณ^{๖๗}

พลตรี หลวงวิจิตรวาทการกล่าวไว้ในหนังสือ วิชาแปลประการ ว่าหลักวิชาทาง พระพุทธศาสนา ก่อนจะลงมือทำอิทธิวิธี ทิพ โสต เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ และทิพจักขุ นั้น จำต้องทำกสิณและฌานก่อนเสมอไป กล่าวคือ ท่านวางหลักไว้ว่า จะต้อง ทำกสิณ โดยอนุโลม (ตามลำดับ) และโดยปฏิโลม (กลับหลัง) เสียก่อน แล้วจึงเข้าฌาน โดย อนุโลม และปฏิโลมเช่นเดียวกัน เสร็จแล้วจึงหันเข้าหาวิธีที่ท่านวางไว้เป็นเรื่อง ๆ สุดแต่ว่าจะ ทำอิทธิวิธี หรือทิพ โสต หรือเจโตปริยญาณ กล่าวอย่างง่าย ๆ คือ ตามหลักในทาง พระพุทธศาสนานั้น กสิณและฌานเป็นบันไดขั้นต้น^{๖๘}

๓. รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องมีดังนี้

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาวิชาและจรณะในเสขปฏิบัติทาสูตร ยังไม่พบ รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยตรง แต่มีผู้วิจัยได้ทำรายงานว่า เป็นการปฏิบัติที่ถูกต้องตาม ทางของในประเด็นเกี่ยวกับ วิชาและจรณะมีดังต่อไปนี้คือ

^{๖๖} พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม), ธรรมจกัปปวัตนสูตร, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๓.

^{๖๗} อุบาสิกาแนบ มหานิรานนท์, แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนา วิสุทธิ ๗, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่ ห้างหุ้นส่วนจำกัด ทิพยสุทธิ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๐.

^{๖๘} พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, วิชาแปลประการ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (โรงพิมพ์ กรุงเทพมหานคร : บริษัทสร้างสรรค์บุ๊ค จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑.

ผศ.สมศรี ปทุมสูตร, ผศ.ปยงค์ วิริยะวิทย์, รศ.อาภรณ์ พุกกะมาน ได้ร่วมกันศึกษาเรื่อง จรรยา ๑๕, งานวิจัย คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๕ ผลการศึกษาพบว่า จรรยา ๑๕ เป็นทางเอกแห่งการบรรลุธรรมอย่างพระพุทธเจ้า มีผลจริงพิสูจน์ได้ แม้ในปัจจุบัน แนวทางปฏิบัติ ตั้งต้นด้วยสังวรศีล ซึ่งพระองค์ มีศีลเป็นหลัก มีธรรมเป็นฐานในการสร้างหลักแห่งจิตวิญญาณ ให้จิตมีศีลเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวเป็นหลักในการพิจารณาตัดสินสิ่งที่ควรทำ สิ่งไม่ดีที่ควรหยุด ทำให้ได้ การปฏิบัติศีลธรรมตามหลักศาสนาพุทธเป็นฐานแห่งจิตวิญญาณที่มั่นคง ทำให้ผู้ปฏิบัติมีความเข้มแข็งทางจริยธรรมเพียงพอที่จะยืนหยัดความเป็นคนดี มีศีล มีธรรม อยู่ในสังคมได้ นอกจากนี้ยังยืนยันได้ว่า จรรยา ๑๕ เป็นเครื่องทำให้บรรลุธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา^{๑๕}

นายชัยรัตน์ ทองสุข ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์วิชาในพุทธศาสนาเถรวาท วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐ ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทมีคุณธรรมอันพิเศษ คือ วิชา ๓ วิชา ๘ แต่ที่สำคัญที่สุด คือ อาสวัชขญาณ การกำจัดกิเลสให้หมดสิ้นไปจากจิตได้เป็นความดีสูงสุด และมีเฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้น การประกาศพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าทรงใช้ วิชา อันเป็นฤทธิ์เข้าช่วยในการแสดงธรรมจนเกิดประโยชน์แก่ผู้ฟังธรรมได้จริงอย่างน่าอัศจรรย์ วิชานั้นมีจุดเริ่มต้นมาจากการบำเพ็ญเพียร ทำความดีอย่างต่อเนื่องเหน็ดเหนื่อยยาวนาน จึงประสบผลสำเร็จได้ และมีผลใหญ่หลวงตามมา คือ นำบริษัท ๔ ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และเวไนยสัตว์ ออกจากทุกข์ในสังสารวัฏฏ์ ได้จริง^{๑๖}

พระมหาอานวย อานนุโท (จันทร์เปล่ง) ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาเรื่อง การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการศึกษาพบว่า หลักธรรมเพื่อการบรรลุอัน ได้แก่ โภชิกขัยธรรม ๓๗ ประการนั้น ซึ่งหลักการปฏิบัติของสติปัฏฐาน ๔ มีคำอธิบายไว้อย่างละเอียดใน มหาสติปัฏฐานสูตรประกอบด้วยสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน ผู้

^{๑๕} ผศ. สมศรี ปทุมสูตร, ผศ.ปยงค์ วิริยะวิทย์, รศ. อาภรณ์ พุกกะมาน, “ศึกษาจรรยา ๑๕”,งานวิจัย, (คณะครุศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), บทคัดย่อ.

^{๑๖} นายชัยรัตน์ ทองสุข “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วิชาในพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), บทคัดย่อ.

ปฏิบัติสามารถปฏิบัติตามได้โดยไม่ต้องค้นคว้าจากที่ใด เพราะหลักและวิธีการนั้นพอเพียง สำหรับการเริ่มต้นต่อการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน^{๒๑}

แม่ชีศิริวรรณ จำเนียรบุญ ได้ศึกษาเรื่องรูปแบบและวิธีการปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนวของพระอธิการสนอง กตปุญโญ ผลการศึกษาพบว่า หลักการสอนกัมมัฏฐานของ พระอธิการสนอง กตปุญโญ กับหลักการปฏิบัติในพระไตรปิฎก จะเป็นอย่างเดียวกันโดยใช้โวหารที่เหมาะสมกับบุคคล เน้นการใช้อานาปานสติเป็นพื้นฐาน โดยยึดหลักสติปัฏฐาน ๔ ในการทำกัมมัฏฐานนั้นเริ่ม โดยกำหนดการยืน เดิน นั่ง นอนในอิริยาบถทั้งสี่ ตามหลักมหาสติปัฏฐานสูตร โดยมีการใช้กุศลโลบายในการสอนการปฏิบัติให้ถูกกับจริตนิสัยของผู้ที่มาปฏิบัติ^{๒๒}

สุกิริ์ ทุมทอง ได้ศึกษาวิทยานิพนธ์เรื่อง การพัฒนาอินทริยสังวร ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าทรงมุ่งเน้นให้มีการพัฒนาอินทริยให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดคือ มีปัญญาเห็นจริงของสังขารทั้งปวง เรียกว่าอินทริยภาวนา องค์ธรรมในการปฏิบัติคือ มีสติรู้ตัวทั่วพร้อม ไม่หลงลืม การปฏิบัติกรรมฐาน เช่นการไม่ยึดถือในนิमित และอนุพยัญชนะ เลือกอารมณ์ หลบหลีกอารมณ์ เષชัญหน้าอย่างมีสติ การปฏิบัติตามวินัยอย่างเคร่งครัด และโยนิโสมนสิการเป็นต้น อินทริยสังวรนั้นมีความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมอื่น ๆ เช่น ไตรสิกขา ปฏิจจสมุปบาท และสติปัฏฐาน ๔^{๒๓}

จากการทบทวนเอกสารรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้ค้นคว้ามานั้น ผู้วิจัยยังไม่พบรายงานการวิจัยที่จะศึกษาในเรื่องนี้โดยตรงแต่อย่างใด เพียงแต่พบเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องในการปฏิบัติวิปัสสนา ซึ่งได้มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องอย่างเพียงพอต่อการทำ

^{๒๑} พระมหาอำนาจ อานนุโท (จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุมรรคในพระพุทธศาสนา-เถรวาท”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), บทคัดย่อ.

^{๒๒} ศิริวรรณ จำเนียรบุญ, “ศึกษารูปแบบและวิธีการปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนวของพระอธิการสนอง กตปุญโญ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), บทคัดย่อ.

^{๒๓} สุกิริ์ ทุมทอง, “การพัฒนาอินทริยสังวร”, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖.

วิจัยในครั้งนี้ดังนั้นผู้วิจัยจึงต้องการที่จะศึกษาถึงหลักกรรมในเสขปฏิบัติทาสูตร และศึกษาถึงการนำหลักกรรมในเสขปฏิบัติทาสูตรไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติวิปัสสนาเพื่อที่จะได้บรรลุเป้าหมายตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยงานเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษา ค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์ซึ่งมีลำดับดังนี้

๑. ศึกษารวบรวมข้อมูลเรื่องการศึกษา วิชาและจรณะ ในเสขปฏิบัติทาสูตร จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๕๒ และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสสและ ตำราต่างๆ

๒. วิเคราะห์ข้อมูล บรรยาย พรรณนา เสนอผลงานผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้อง

๓. แก้ไข ปรับปรุง ตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ บรรยาย พรรณนา เสนอเป็นวิทยานิพนธ์

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้ทราบหลักกรรมของวิชาและจรณะในเสขปฏิบัติทาสูตร
๒. ทำให้ทราบการปฏิบัติวิปัสสนาในเสขปฏิบัติทาสูตร

บทที่ ๒

ศึกษาหลักธรรมในเสขปฏิบัติปาฐกถา

พระสังฆคัมภีร์สอนของพระพุทธเจ้าปัจจุบันได้จัดทำบันทึกไว้ในรูปแบบของหนังสือเรียกว่าพระไตรปิฎก แบ่งออกเป็น ๓ ประเภทได้แก่ พระวินัยปิฎกหมายถึงศีลของผู้ประพฤติปฏิบัติในพระพุทธศาสนา พระสุตตันตปิฎกหมายถึงหลักธรรมที่เป็นแนวปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ พระอภิธรรมปิฎกหมายถึงสภาวะหลักธรรมที่ละเอียดลึกซึ้งโดยยกขึ้นมาวิเคราะห์ห้วงใจเป็นเนื้อหาทางวิชาการ^๑

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งมีอยู่มากมายให้พุทธบริษัทได้ศึกษาและประพฤติปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นออกจากทุกข์ เรียกว่ามรรค คือทางดำเนินให้เข้าถึงพระนิพพาน อันเป็นธรรมสูงสุดของพระพุทธศาสนา ได้แก่หลักอริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค กล่าวโดยสรุปว่าหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ให้ผู้ศึกษาได้ปฏิบัติตามมีมากมายหลายวิธีล้วนแต่มาจากหลักอริยสัจ ๔ ด้วยกันทั้งสิ้น^๒ ซึ่งมีข้อเท็จจริงเกี่ยวกับทุกข์และวิธีการปฏิบัติเพื่อความพ้นจากทุกข์ ให้ผู้ศึกษาได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า สำหรับการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้กำหนดประเด็นศึกษาใน เสขปฏิบัติปาฐกถา ดังต่อไปนี้

๑. ความหมายของเสขปฏิบัติปาฐกถา
๒. เหตุเกิดพระสูตร
๓. หลักธรรมในเสขปฏิบัติปาฐกถา
๔. ผลของการแสดงธรรมในเสขปฏิบัติปาฐกถา
๕. หลักธรรมในเสขปฏิบัติปาฐกถาที่เกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนา

^๑ ดูรายละเอียดใน พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร, แปลโดย พระคันธสารากวีวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์ ๒๕๕๒), หน้า ๓.

^๒ ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๕.

๒.๑ ความหมายของเสขปฏิปทาสูตร

พระอานนทได้แสดงธรรมในเสขปฏิปทาสูตรซึ่งเป็นเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้เกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติของพระเสขะเพื่อเป็นมงคลแก่ท้องพระโรง ซึ่งอยู่ในพระสูตรต้นตอปฏิภูมิกมีความหมายตามหลักสัททนต์และหลักอรรถนัยดังต่อไปนี้

๑. ความหมายตามหลักสัททนต์

ความหมายโดยสัททนต์คำว่า เสขปฏิปทาสูตร เป็นภาษาไทย เมื่อว่าโดยภาษาบาลี เป็น เสขปฏิปทาสูตร^๑ โดยแยกศัพท์เป็น ๔ ศัพท์ คือ เส โข + ปฏิ + ปทา + สูตร

ก. เส โข ศัพท์เดิมเป็น เสข ศัพท์ (ลง ลี ปฐมาวิภคติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา อ ที่สุด ศัพท์แห่งการันต์ (เสข) กับ ลี เป็น โอ สำเร็จรูปเป็น เส โข) แปลว่า พระเสขะ, ผู้ยังต้องศึกษา^๒

ข. ปฏิ แปลว่า เฉพาะ ดอบ ทวน กลับ, เป็นอุปสรรค สำหรับใช้นำหน้านามและกิริยา ให้วิเศษขึ้น เมื่อนำหน้านาม มีอาการคล้ายคุณศัพท์ เมื่อนำหน้ากิริยา มีอาการคล้ายกิริยาวิเศษนะ เช่น ปติภูจาดิ ย่อมตั้งจำเพาะ ปฏิวจนั คำดอบ ปฏิโสติ ทวนกระแส ปรากฏจลติ กลับมา^๓

ค. ปทา ศัพท์เดิมเป็น ปทา ศัพท์ (ลง ลี ปฐมาวิภคติ ฝ่ายเอกวจนะ ลง อา คง อา ไว้ สำเร็จรูปเป็น ปทา แปลว่า บท, ถึง, บรรลุ^๔

ง. สูตร ศัพท์เดิมเป็น สูตร ศัพท์ (ลง ลี ปฐมาวิภคติ ฝ่ายเอกวจนะ เอา อ ที่สุดศัพท์แห่งการันต์ (สูตร) กับ ลี เป็น อ สำเร็จรูปเป็น สูตร) แปลว่า สูตรหรือพระสูตร

^๑ ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ นาม และ อพยยศัพท์ หลักสูตรเปรียญธรรมตรี, พิมพ์ครั้งที่ ๒๔/๒๔๘๓, นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖, หน้า ๓๘.

^๒ ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๒.

^๓ ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๔.

ปาพจน์ พระพุทธพจน์^๖ เสาขปฏิบัติทาสุตต์ แปลว่า พระสูตรว่าข้อปฏิบัติของพระเสขะ (ผู้ที่ยังต้องศึกษาอยู่)

๒. ความหมายตามหลักอรรถนัย

ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาเสขปฏิบัติทาสุตรตามที่พระอรรถกถาจารย์ได้วินิจฉัยพระบาลีตามหลักอรรถนัยของเสขปฏิบัติทาสุตร ไว้ดังนี้ว่า

เสโข ปฏิบัติโท คือ เสาขสมณะผู้ปฏิบัติ พระพุทธเจ้านั้นตรัสว่าเสขปฏิบัติทาจงแจ่มแจ้งปรากฏแก่เธออาณนท์ เธอจงแสดงปฏิบัติทาของเสขสมณะนั้นทรงกำหนดบุคคลแสดงด้วยปฏิบัติทา หากถามว่าเพราะเหตุใดพระพุทธเจ้าจึงทรงกำหนดปฏิบัติทานี้ ตอบได้ว่าเพราะเหตุหลายอย่าง คือ เจ้าสากยะมุ่งหวังมงคลปรารถนาความเจริญแก่มงคลแห่งศาลาซึ่งเสขปฏิบัติทานี้เป็นมงคลปฏิบัติทาเป็นปฏิบัติทาของผู้เจริญอยู่ในพระศาสนาเพราะเหตุนี้พระองค์จึงทรงกำหนดปฏิบัติทานี้^๗

มีพระเสขบุคคลเป็นอันมากนั่งอยู่ในบริษัทของพระองค์เมื่อพระองค์ตรัสฐานะที่ทรงแต่งตั้งด้วยพระองค์เองแล้วพระเสขบุคคลเหล่านั้นจักกำหนดได้อย่างไม่ลำบากเลยด้วยเหตุนี้จึงทรงกำหนดปฏิบัติทานี้^๘ ท่านพระอาณนท์ก็บรรลุเสขปฏิบัติสัมภิตาท่านกล่าวในฐานะอันประจักษ์ที่ท่านแต่งตั้งแล้วด้วยตนเองจึงไม่ลำบากสามารถทำให้ผู้อื่นเข้าใจได้ด้วยเพราะเหตุนี้พระองค์จึงทรงกำหนดปฏิบัติทานี้ ศึกษาสามก็รวมอยู่ในเสขปฏิบัติทาแล้วในศึกษาทั้งสามนั้นเมื่อท่านกล่าวอริสติกขาที่เท่ากับท่านกล่าว วินัยปิฎกทั้งหมดเมื่อกล่าวอริจิตตสิกขาที่เท่ากับท่านกล่าวสุตตันตปิฎกทั้งหมดเมื่อกล่าวอธิปัญญาสิกขาที่เท่ากับท่านกล่าว อภิธรรมปิฎกทั้งหมด

พระอาณนท์เป็นพหูสูตทรงพระไตรปิฎกท่านสามารถจะกล่าวศึกษาทั้งสามและปิฎกทั้งสามได้เมื่อท่านกล่าวได้อย่างนี้มงคลและความเจริญจะมีขึ้นแก่เหล่าเจ้าสากยะด้วยเพราะเหตุนี้พระองค์จึงทรงกำหนดปฏิบัติทานี้ ในพระบาลีว่าหลังของเราไม่ค่อยสบายนี้ตอบ

^๖ ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ นาม และ อพยยศัพท์ หลักสูตรปริยัติธรรมตรี, หน้า ๕๐.

^๗ ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน เล่ม ๒๐ หน้า ๖๒.

^๘ ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๖.

ได้ว่าเพราะเมื่อทรงตั้งความเพียรอยู่ ๖ ปี ทุกข์ทางพระวรกายก็มีมากต่อมาภายหลังครั้งทรงพระชราลมเบื่องพระปฤษฎางค์ก็เกิดแก่พระองค์. ถึงแม้พระองค์ทรงสามารถข่มเวทนาที่เกิดขึ้นได้ซึ่งประทับนั่งโดยอิริยาบถเดียวได้ถึงสัปดาห์หนึ่งบ้างสองสัปดาห์บ้างแต่มีพระพุทฺธประสงค์จะทรงใช้ศาลาสันถาคารด้วยอิริยาบถทั้งสี่จึงได้ทรงพุทฺธดำเนินตั้งแต่ที่ชำระพระหัตถ์และพระบาทจนประทับนั่งเหนืออาสนะแสดงธรรมเมื่อเสด็จพระพุทฺธดำเนินถึงอาสนะแสดงธรรมพระองค์ค่อยๆประทับยืนแล้วประทับนั่งเหนืออาสนะแสดงธรรม ประทับนั่งอยู่ตลอดสองยามครั้งในคืนนั้น หลังจากนั้น ทรงบรรทมโดยพระปรักษ์เบื้องขวาพระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระพุทฺธประสงค์จะทรงใช้ศาลาสันถาคารด้วยอิริยาบถสี่^๕ ดังกล่าวมานี้

ศีลสมุปนโน คือ ถึงพร้อมด้วยศีล มีศีลสมบุรณ์มีศีลบริบูรณ์^๖

ปญาย สมบุณาคโต คือ เป็นผู้พร้อมด้วยวิปัสสนาปัญญาและมรรคปัญญา^๗

อิทํ ปิสฺส โหติ วิชฺชา ย คือ ปุพเพนิวาสญาณ ชื่อว่าวิชาของภิกษุ นั้น วิชาที่มีมากมีใช้อย่างเดียวได้แก่ญาณ ๘ มีวิปัสสนาญาณ เป็นต้น กล่าวคือในญาณ ๘ นั้นญาณที่ชื่อว่าวิชาอย่างหนึ่งแต่โดยใจความเฉพาะบทผู้ใคร่แจ้งแทงตลอดด้วยคุณชาตินี้เหตุนี้คุณชาตินี้ชื่อว่าวิชาเครื่องรู้แจ้งแทงตลอด^๘

วิชาสมุปนโน อิติปิ คือ ความว่าถึงพร้อมด้วยวิชา ๓ เรียกว่า ผู้สมบุรณ์ด้วยวิชา

จรณสมุปนโน อิติปิ คือ ความว่าถึงพร้อมด้วยธรรม ๑๕ เรียกว่า ผู้สมบุรณ์ด้วยจรณะ

วิชาจรณสมุปนโน อิติปิ คือ ความว่าส่วนผู้ถึงพร้อมด้วยทั้งสองอย่างนั้นเรียกว่า ผู้สมบุรณ์ด้วยวิชาและจรณะ^๙

^๕ ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๓ (เชิงอรรถ) หน้า ๒๖.

^๖ ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นครปฐม : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), เล่ม ๒๐ หน้า ๖๔.

^๗ ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน หน้า ๖๖.

^๘ ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน หน้า ๖๘.

^๙ ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน หน้า ๖๙.

ดังนั้น เศษปฏิปทาสูตรจึงหมายถึงพระสูตรที่ว่าด้วยข้อปฏิบัติของพระเสขะท่านพระอานนท์แสดง ซึ่งได้แก่กรรม ๔ หมวด สีสัมปทา อปัลณกปฏิปทา อินทรีย์สังวร ๔ ซึ่งรวมได้ ๑๕ ประการ จึงชื่อว่าผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ^{๑๔} ในหลักธรรมนี้ แม้ว่าจะแสดงนี้ด้วยท่านพระอานนท์ก็ตามแต่พระอรรถกถาจารย์ท่านกล่าวว่าเป็นภายิตของพระพุทธเจ้าเพราะทรงรับสั่งให้พระอานนท์แสดง

๒.๒ เหตุเกิดพระสูตร

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งถูกบันทึกจารึกไว้ในรูปแบบอักษรเรียกว่า พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์ที่สำคัญของชาวพุทธศาสนา ในภาษาบาลีเรียกว่า ตปิฎกหรือ เตปิฎก ประกอบไปด้วยพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก^{๑๕} พระสุตตันตปิฎกที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ทุกสูตรมีมูลเหตุเกิดจากพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมเทศนาในสถานที่ต่าง ๆ ประรณบุคคลและเหตุที่เกิดขึ้น แล้วจัดเป็นหมวดหมู่ เนื่องจากมีมูลเหตุที่จะแสดงธรรม^{๑๖} มี ๔ ประการ คือ

๑. เหตุเกิดจากการแสดงตามอหยาศัยของพระพุทธเจ้าทรงแสดงเองโดยไม่ต้องมีผู้ใดกราบทูลขอให้ทรงแสดง พระสูตรประเภทนี้เรียกว่า อัตตัชฌาสาขะ คือ อากังขยยสูตร มหาสติปัฏฐานสูตร ทั้งสองพระสูตรนี้ทรงสอนเน้นวิธีปฏิบัติกรรมฐาน

๒. เหตุเกิดจากการแสดงตามอหยาศัยของผู้อื่น พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพราะเหตุเกิดจากการแสดงตามอหยาศัยของผู้อื่น มุ่งประโยชน์เป็นการเฉพาะสำหรับผู้ฟัง พระสูตรประเภทนี้เรียกว่า ปรัชฌาสาขะ คือ รัมมจักกัปปวัตตนสูตร แสดงแก่ปัญจวัคคีย์ ที่ยึดติดในการทรมานตน ด้วยการเสนอทางสานกลางเป็นทางเลือกใหม่ จูพรากุโลวาทสูตร แสดงเพื่อโปรดพระราหุลเป็นการเฉพาะ หรือชาตวิกังคสูตร พระสหายของพระเจ้าพิมพิสารผู้

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๑ หน้า (๑๑).

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน สุเทพ พรหมเลิศ, พระไตรปิฎกศึกษา, หน้า ๑.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๙ หน้า (๙).

บวชอุทิศต่อพระองค์ ทั้งที่ไม่รู้จักและไม่เคยเห็นพระองค์ ขณะที่ทรงพักแรมอยู่ที่ศาลาข้าง
หม้อในกรุงราชคฤห์และ เสดขปฏิบัติศาสนกิจเพื่อเป็นมงคลแก่ท้องพระโรงหลังใหม่ของพวก
เจ้าศากยะ

๓. เหตุเกิดจากคำถาม พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพราะเหตุเกิดจากคำถาม
พระสูตรประเภทนี้เรียกว่า ปุจฉาวลีกะ คือ สักกปัญหาสูตรทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาของ
ท้าวสักกะและเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ มังคลสูตรทรงแสดงเพื่อตอบปัญหาว่าอะไรคือมงคล
เทววิษณุสูตรทรงแสดง^{๑๓} เพื่อตอบปัญหาของมาณพน้อย ๒ คนได้แก่ วาเสฏฐมาณพและภาร
ทวามาณพ ที่ทูลถามถึงทางตรงไปสู่พรหมโลก สามัญญผลสูตร ทรงแสดงเพื่อตอบ
ปัญหาของพระเจ้าอชาตศัตรู เรื่องการใช้ศิลปะเลี้ยงชีวิตกับการบวชอย่างไหนดมีผลดีกว่ากัน
และ พระสูตรต่าง ๆ ในโพชฌังคสังยุต (ส.ส.) มารสังยุต (ส.ส.) พรหมสังยุต (ส.ส.)

๔. เหตุทรงแสดงตามเรื่องหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น พระพุทธเจ้าทรง
แสดง ด้วยเหตุไปตามเรื่องนั้นหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ๆ พระสูตรนี้เรียกว่า
อัตถุปัตตติกะ คือ รัมมทายาทสูตร ทรงแสดงปรารภพฤติกรรมพวกภิกษุที่เป็นทายาทของ
พระองค์เพราะคิดในลาภแล้งทรงแนะนำให้เป็นธรรมทายาท จูฬสีหนาทสูตร ทรงแสดง
ปรารภเหตุการณ์ที่พวกเดียรถีย์หรือนอกศาสนา กล่าวโจมตีพระพุทธศาสนา เพราะ
น้อยใจที่ลาภสักการะเกิดขึ้นมากในพระพุทธศาสนา ทรงแนะนำภิกษุให้บันลือสีหนาทคือ
ยืนยันถึงความดีจริง ๆ ของพระพุทธศาสนา จันฑุปมสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่พวก
ภิกษุประจบประแจง ปุตตมังสุปมสูตร ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่ภิกษุฉันทอาหารโดยไม่
พิจารณา แล้วตรัสสอนให้ฉันอาหารชาวบ้านเหมือนพ่อแม่กินเนื้อลูก อักคิกขันธุปมสูตร
ทรงแสดงปรารภเหตุการณ์ที่ภิกษุบางพวกเป็นคนทุศีล ทรงสอนด้วยอุปมาว่า การที่ภิกษุ
กอดกองไฟจนร้อนตายยังดีกว่าการกอดสตรีเป็นต้น เสนปิณฑุปมสูตร ทรงแสดงขณะ
ทอดพระเนตร^{๑๔} เห็นฟองน้ำใหญ่ที่แม่น้ำคงคา ทรงแนะนำให้ภิกษุพิจารณาขันธ ๕ ว่าเป็น
ของว่างเปล่าเหมือนฟองน้ำ ปาริฉัตตคูปมสูตร ทรงแสดงขณะเห็นต้นปาริฉัตรมีใบสี

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน สุเทพ พรหมเลิศ, พระไตรปิฎกศึกษา, หน้า ๒๐.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๑.

เหลือง ผัดใบ ออกช่อ ผลิดอก โดยการเปรียบเทียบกับการปฏิบัติธรรมของ พระอริสวาก^{๑๕}

เสขปฏิบัติทาสูตร จัดเป็นพระสูตรที่มีเหตุเกิดประเภท ปรัชญาสยะ คือเป็นการ บรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเองและมีอุปมาอุปไมย นอกจากนี้พระสูตรแต่ละสูตรใน พระสูตรตันตปิฎก ล้วนมีรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งในรูปแบบ ๘ อย่างแห่งพุทธพจน์ที่มีชื่อ เฉพาะว่า นวังกัตตฤทธาน์คือ^{๑๖} สุตตะ เคยยะ เวชยาकरणะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาตกะ อัมภุตธรรม เวทลละ

เสขปฏิบัติทาสูตรมีเหตุเกิดคือ เจ้าสาकยะได้สร้างห้องพระโรงขึ้นมาใหม่หนึ่งหลัง เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่เจ้าสาकยะทั้งหลายจึงได้พากันไปนิมนต์พระพุทธรเจ้าและพระสาวก ให้มาประทับที่ ๔ อิริยาบถ^{๑๗} อยู่เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขความเจริญแห่ง มหานครกบิลพัสดุ์ตลอดกาลนาน พระพุทธรเจ้ารับนิมนต์โดยคุณิภาพ หลังจากนั้นพวกเจ้า สาकยะจึงรับสั่งให้จัดเตรียมความพร้อมปูลาดห้องพระโรงด้วยเครื่องลาดทั่วทุกแห่ง ครั้นเมื่อ ทุกอย่างเรียบร้อยดีแล้วเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิเษกแล้วได้ ประทับยืนอยู่ ณ ที่สมควร กราบทูลพระพุทธรเจ้าว่า ข้าพระองค์ทั้งหลายปูลาดห้องพระโรง ด้วยเครื่องลาดทั่วทุกแห่ง ให้ปูลาดอาสนะ ตั้งหม้อน้ำ ตามประทีปน้ำมันแล้ว ขอพระผู้มี พระภาคจงทรงกำหนดเวลาที่สมควร ณ บัดนี้เถิด พระพุทธรเจ้าข้า ถ้าดับนั้นพระพุทธรเจ้า จึงทรงเสด็จเข้าไปยังห้องพระโรงพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ทรงล้างพระบาทแล้วเสด็จเข้าไปสู่ ห้องพระโรงประทับนั่งพิงเสากลาง ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก

พระพุทธรเจ้าทรงชี้แจงให้พวกเจ้าสาकยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์เห็นชัด ชวนใจให้ ออกรับเอาไปปฏิบัติ เราใจให้อาจหาญแก่กล้า ปล่อยชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วย ธรรมีกถาตลอดราตรี แล้วรับสั่งเรียกท่านพระอานนทมাত্রัสว่า เธอจงชี้แจงเสขปฏิบัติทา

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๒.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่มที่ ๕ หน้า (๗).

^{๑๗} ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย; พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล, เล่ม ๒ หน้า ๖๓.

ให้แจ่มแจ้ง แก่พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์เถิด ท่านพระอานนทัพลรับสนอง พระดำรัส^{๒๒}

ดังนั้นเหตุเกิดเสขปฏิบัติทาสูตรจึงว่าด้วยเรื่องของการฉลองอาคารประชุมหลังใหม่ ของเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์^{๒๓} โดยการนิมนต์พระพุทธานุเจ้ามาประทับเป็นปฐมฤกษ์^{๒๔} เพื่อความเป็นมงคลแก่ท้องพระโรง เพื่อผลอานิสงส์ในการถวายที่พักอาศัยแด่พระพุทธานุเจ้า และพระสงฆ์ทั้งหมด พร้อมทั้งพวกเจ้าศากยะจะได้เรียนรู้ในหลักธรรมนำไปประพฤติปฏิบัติตามสมควรแก่ธรรม

๒.๓ หลักธรรมในเสขปฏิบัติทาสูตร

ท่านพระอานนทัพลได้แสดงธรรมไว้ในเสขปฏิบัติทาสูตร ซึ่งได้แก่หลักธรรมแบ่ง ออกเป็น ๔ หมวด รวมทั้งหมด ๑๕ ประการด้วยกันคือ

๑. สีสัมปทา คือ

พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลคือ มีศีลสำรวมด้วยการ สังวรในปาติโมกข์เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรอยู่ มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย เรียกว่า พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ สมบูรณ์ด้วยศีล^{๒๕}

๒. อปัณณกปฏิบัติทาสูตร ๓ ได้แก่ อินทริยสังวร โภชนมัตตัญญูตา ชาคริยานุโยค

ก. อินทริยสังวร^{๒๖}

^{๒๒} คุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔.

^{๒๓} คุรายละเอียดยใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๓๓ หน้า ๓๒๕.

^{๒๔} คุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔.

^{๒๕} คุรายละเอียดยใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๖.

^{๒๖} คุรายละเอียดยใน พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๓๑.

ความหมายของอินทรียสังวร

ความหมายของอินทรียสังวรตามรูปศัพท์บาลี ความหมายตามพระบาลีพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสเอาไว้ และความหมายจากคัมภีร์อรรถกถาที่ขยายความจากพระบาลีในพุทธศาสนาเถรวาท

๑. ความหมายของคำว่า “อินทรีย” ตามรูปศัพท์บาลี

ความหมายตามรูปศัพท์บาลี เป็นการขยายความในเชิงไวยากรณ์ของภาษา ซึ่งในคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา ก็มีการขยายความไว้ส่วนหนึ่ง เป็นการขยายความไว้ในลักษณะเป็นรูปวิเคราะห์ของศัพท์ เพื่อให้เข้าใจความหมายของศัพท์นั้น ๆ ชัดเจนขึ้น ส่วนในคัมภีร์ระดับไวยากรณ์ก็จะอธิบายการประกอบศัพท์ขึ้นมาจาก ธาตุ ปัจจัย ในทางภาษา ส่วนความหมายจักขุนทรีย เพราะอรรถว่า ครอบความเป็นใหญ่ในจักขุทวารตามพระพุทฺพพจน์นั้นจะนำมาจากพระไตรปิฎก

คำว่า “อินทรีย” มีรูปศัพท์ตามภาษาบาลีว่า อินฺทฺริย มาจากศัพท์เดิมว่า อินฺท ดังที่พระอรรถกถาจารย์ท่านได้อธิบายความหมายโดยรูปศัพท์ไว้ว่า

ตตฺถ จกฺขุทฺวารे อินฺทญฺจํ การเรตฺติ จกฺขุณฺทฺริยํ โสต ฆาน ชิวหา กาย ทฺวารे
อินฺทญฺจํ การเรตฺติ กายินฺทฺริยํ วิชานนฺลกฺขณฺเ อินฺทญฺจํ การเรตฺติ มนินฺทฺริยํ คือ

โสตินทรีย	เพราะอรรถว่า	ครอบความเป็นใหญ่ในโสตทวาร
ฆานินทรีย	เพราะอรรถว่า	ครอบความเป็นใหญ่ในฆานทวาร
ชีวหินทรีย	เพราะอรรถว่า	ครอบความเป็นใหญ่ในชีวหาทวาร
กายินทรีย	เพราะอรรถว่า	ครอบความเป็นใหญ่ในกายทวาร
มนินทรีย	เพราะอรรถว่า	ครอบความเป็นใหญ่ในลักษณะการรับรู้

อารมณ์

คำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์นี้ ศัพท์ว่า อินฺทฺริย อยู่ในรูปสนธิกับศัพท์อื่นซึ่งสามารถแยกสนธิได้ดังนี้^{๒๗}

^{๒๗} สุกัฏฐิ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรียสังวร, หน้า ๓๘.

จกฺขุนฺทุริยํ	=	จกฺขุ +	อินฺทุริยํ
โสตินฺทุริยํ	=	โสต +	อินฺทุริยํ
ฆานินฺทุริยํ	=	ฆาน +	อินฺทุริยํ
ชีวฺหินฺทุริยํ	=	ชีวฺหา +	อินฺทุริยํ
กายินฺทุริยํ	=	กาย +	อินฺทุริยํ
มนินฺทุริยํ	=	มน +	อินฺทุริยํ

พระภิกษุจารย์ได้ขยายความหมายของศัพท์ว่า อินฺทุท มีความหมายเท่ากับ ปริมิสฺสร แปลว่า ความเป็นใหญ่, ความเป็นอิสระ, เป็นจอม

การสำเร็จรูปของศัพท์ อินฺทุริย = อินฺทุท ศัพท์ + อีย ปัจจัย, สำเร็จรูปเป็น อินฺทุริย ด้วยการแปลง ท เป็น ทฺร ดังที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์อภิธานนปทีปิกาสุจิตว่า “อินฺทุทติ ปริมิสฺสรียํ กโรตฺติติ อินฺโฑ, อตฺตา; ตสฺส ลิงฺคํ อินฺทุริยํ อโย อินฺทุทสฺส ภาโว อินฺทุทินฺนุติ วิคฺคเห อินฺทุทินฺนุติ ปทํ สกฺกตฺตญฺญเวย วทติ ตทฺเวว ปทํ ทการสฺส ทฺรการเ กเต จกฺขาทินฺนุเวย วทติ ในคัมภีร์สัมโมหวิโนทนี อรรถกถาวิภังค์ได้ให้ความหมายของ อินฺทุริย ไว้ดังบาลีว่า “โก ปเนส อินฺทุริยญฺโฐ นามาติ. อินฺดฺลิงฺกคฺคฺโถ อินฺทุทเทสิคฺคฺโถ อินฺทุริยคฺคฺโถ อินฺทุททิจฺญคฺคฺโถ อินฺทุริยคฺคฺโถ อินฺทุทสิญฺญคฺคฺโถ อินฺทุริยคฺคฺโถ อินฺทุทชฺญคฺคฺโถ อินฺทุริยคฺคฺโถ อปิจ อาธิปจฺจสงฺขาเตน อิศฺสรียญฺเฐนาปี เอตานิ อินฺทุริยานิ”^{๒๘} จากบาลีที่แสดงมานี้ พระอรรถกถาจารย์ได้ให้ความหมายของ อินฺทุริย ศัพท์ไว้ดังนี้

อินฺดฺลิงฺกคฺคฺ	เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นใหญ่
อินฺทุทเทสิคฺคฺ	อันเป็นผู้เป็นใหญ่แสดงแล้ว
อินฺทุททิจฺญคฺคฺ	อันผู้เป็นใหญ่เห็นแล้ว
อินฺทุทสิญฺญคฺคฺ	อันผู้เป็นใหญ่ประกาศแล้ว
อินฺทุทชฺญคฺคฺ	อันบุคคลผู้เป็นใหญ่เสพแล้ว
อาธิปจฺจสงฺขาตอิจฺจฺสรียญฺ	ความเป็นอิสระกล่าวคือ ความเป็นอธิปัตติ

^{๒๘} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินฺทุริยสังวร, หน้า ๓๕.

๒. ความหมายของคำว่า อินทรีย์ ตามพระพุทธพจน์

พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า อินฺท (ผู้เป็นใหญ่) เพราะความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด, กรรมที่กุศลและอกุศล ก็ชื่อว่า อินฺท เพราะไม่มีสิ่งใดจะใหญ่ยิ่งไปกว่ากรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น อินทรีย์ทั้งหลายจึงเป็นเครื่องหมายของพระพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่ที่สุด และอินทรีย์ทั้งหลายที่เกิดจากกรรม คือ ตา หู เป็นต้น เป็นเครื่องหมายแสดงถึงความเป็นใหญ่ของกรรมคือ

- ก) อินทรีย์เหล่านั้น อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่นั้นทรงแสดงแล้ว
- ข) อินทรีย์เหล่านั้น อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่นั้นทรงเห็นแล้ว
- ค) อินทรีย์เหล่านั้น อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นใหญ่นั้นทรงประกาศตามที่

ตรัสรู้

ง) อินทรีย์บางอย่าง พระผู้มีพระภาคทรงเสพแล้วด้วยการทำให้เป็นอารมณ์ และอินทรีย์บางอย่างทรงเสพแล้วด้วยการอบรม เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่า อินทรีย์ เพราะเป็นสิ่งอันบุคคลผู้เป็นใหญ่เสพแล้ว ^{๒๕}

๓. ความหมายของ อินทรีย์ ตามหลักธรรม

อินทรีย์ คือ ความเป็นอิสระ ความเป็นอธิปไตยนั้น หมายความว่า มีความเป็นใหญ่ในความเป็นไปแห่งวิญญาณในทางทวารนั้น ๆ เช่น จักขุนทรีย์เป็นใหญ่ในความเป็นไปแห่งจักขุวิญญาณและจิตอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นทางจักขุทวาร เพราะเมื่อจักขุนทรีย์แก่กล้า จักขุวิญญาณเป็นต้นนั้นก็แก่กล้า เมื่อจักขุนทรีย์อ่อน จักขุวิญญาณเป็นต้นนั้นก็อ่อนไปด้วย

อินทรีย์ หมายถึง ความเป็นใหญ่โดยกิจหน้าที่ในการรับรู้อารมณ์ทางจักขุทวาร เป็นต้น และเป็นใหญ่ในการเป็นเหตุให้จิตอื่น ๆ เกิดขึ้นเป็นไปทางทวารต่าง ๆ อินทรีย์แต่ละอย่างมีความสามารถในการทำหน้าที่เกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ โดยเฉพาะ หากขาดอินทรีย์ หรืออินทรีย์บกพร่อง ก็จะไม่สามารถทำกิจได้ เช่น จักขุนทรีย์เป็นใหญ่ในการก่อให้เกิดการรับรู้รูปที่มองเห็นได้ทางตา และเป็นเหตุให้เกิดจิตในทางจักขุทวาร คือ ปัญจทวาราวชชนจิต

^{๒๕} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๔๐.

จักขุวิญญาณ สัมปฏิจจนจิต^{๑๐} สันตริณจิต โวภูฐัพพนจิต กุศลจิตหรืออกุศลจิต โสตินทรีย์ เป็นใหญ่ในการก่อให้เกิดการรับรู้เสียงทางหู และเป็นเหตุให้เกิดจิตในทางโสตทวาร คือ ปัญจทวาราวชชนจิต โสตวิญญาณ สัมปฏิจจนจิต สันตริณจิต โวภูฐัพพนจิต กุศลหรืออกุศลจิต ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ มนินทรีย์ ก็มีความหมายในทำนองเดียวกัน^{๑๑}

คำว่า อินทรีย์ ที่ใช้แสดงในอุปาทาภาษณีย์^{๑๒} เกี่ยวกับอินทรีย์สังวรว่า หมายถึงเฉพาะอายตนะภายใน ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย โดยสภาพเป็นอุปาทาหารูป^{๑๓} คือ รูปที่ต้องอาศัยมหาภูตรูป ส่วนใจนั้นเป็นนามธรรม

ตา เป็นรูปชนิดหนึ่ง โดยสภาพนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตน เป็นปสาทรูปที่อยู่ในอัตรภาพร่างกายนี้ ซึ่งเป็นสภาพที่เห็นไม่ได้ แต่กระทบได้ โดยกระทบกับรูปารมณแล้วทำให้เกิดการมองเห็นขึ้น แล้วสภาวะธรรมอื่น ๆ มีผัสสะ เวทนา สัญญา เป็นต้นเกิดขึ้น มีชื่อเรียกว่า จักขุบ้าง จักขายตนะบ้าง จักขุชาตুব้าง จักขุนทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรว้าง ปัณฑระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง เนตรบ้าง นัยนาบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง ในอรรถกถาอธิบายว่า รูปเรียกว่า จักขุ เพราะว่าเป็นผู้นำในการเห็น เรียกว่า จักขายตนะ เพราะว่าเป็นถิ่นเกิดและเป็นที่พักประชุมแห่งธรรม มีผัสสะ เป็นต้น เรียกว่า จักขุชาตุ เพราะว่าเป็นของว่างเปล่าและมีชีวิตสัตว์ เรียกว่า จักขุนทรีย์ เพราะว่าย่อมครองความเป็นใหญ่ในลักษณะแห่งการเห็น เรียกว่า โลก เพราะจะต้องชำระตรุคโทรม เรียกว่า ทวาร เพราะว่าเป็นทางเข้าไป เรียกว่า สมุทรว้าง เพราะทำให้เต็มได้ยาก เรียกว่า ปัณฑระ เพราะว่าเป็นริสุทธิ เรียกว่า เขต เพราะว่าเป็นที่เกิดเฉพาะแห่งธรรม มีผัสสะ เป็นต้น เรียกว่า วัตถุ เพราะว่าเป็นที่อาศัยแห่งธรรม มีผัสสะ เป็นต้น เรียกว่า เนตร เพราะว่าจะแสดงทางที่เสมอ ไม่เสมอ นำอัตรภาพไป เรียกว่า ฝั่งนี้ เพราะว่ามีน้ำหนักด้วยกายของตน และเรียกว่า บ้านว่าง เพราะว่าเป็นที่สาธารณะแก่สัตว์เป็นอันมาก และหาเจ้าของมิได้ อินทรีย์ คือ หู จมูก ลิ้น กาย ก็เช่นเดียวกัน^{๑๔}

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหา-จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๖, หน้า ๑๗๔.

^{๑๑} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๔๑.

^{๑๒} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๕๕/๑๕๐.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๕๕/๑๕๐.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๕๕๕/๑๕๐.

ส่วนมโนทริย์ มีชื่อเรียกหลายอย่าง ดังพระบาลีว่า “จิต ที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น เป็น โฉน จิต มโน มานัส หทัย ปันชระ มโน มนายตนะ มโนทริย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุที่เหมาะสมกัน คำว่า จิตต มีรูปวิเคราะห์ว่า อารมมณฺ์ จินฺเตตฺติ จิตฺตํ (ธรรมที่ชื่อว่าจิต เพราะอรรถว่า รู้อารมณ์) เมื่อว่าโดยลักษณะ เป็นต้น จิตมีการรู้แจ้ง อารมมณฺ์ เป็นลักษณะ (วิชานนลกฺขณฺ์) มีการเป็นหัวหน้าของสหชาตธรรมเป็นกิจ (ปุพฺพวงฺคฺมรลฺ) มีการเกี่ยวข้องกันเป็นอาการปรากฏ (สนฺธานปจฺจุปฺปฏฺฐานํ) มีนามรูปเป็นเหตุให้เกิด (นามรูปปทฺฐานํ)

จิตเพราะเป็นธรรมชาติที่วิจิตร ชื่อว่า มโน เพราะกำหนดรู้อารมณ์ ชื่อว่า หทัย เพราะอยู่ภายใน ชื่อว่า ปันชระ เพราะบริสุทธิ์ ชื่อว่า มนายตนะ เพราะเป็นถิ่นเกิด เป็นสถานที่ประชุม และเป็นเหตุ ชื่อว่า มโนทริย์ เพราะเป็นใหญ่ในการรับรู้อารมณ์ ชื่อว่า วิญญาณ เพราะยอมรู้แจ้ง ชื่อว่า วิญญาณขันธ เพราะเป็นกองวิญญาณ ชื่อว่า วิญญาณธาตุ เพราะเป็นสภาวะที่ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตน ในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าจิตที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น

ตามพระบาลีในคัมภีร์ปฎิฐาน ที่แสดงเกี่ยวกับความเป็นเหตุปัจจัยของธรรมทั้งหลาย จักขุนทริย์ เป็นต้นนั้น เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณ เป็นต้น โดยการเกิดก่อน เป็นปัจจัยโดยการเกิดก่อน ตามบาลีว่า จกฺขฺยาตฺถนํ จกฺขุวิญญาณธาตฺตฺยา ตํสมฺปยุตฺตกานฺณจ ฐมฺมานํ ปุเรชาต ปจฺจเยน ปจฺจโย. โสติดินทริย์ เป็นต้น ก็โดยทำนองนี้^{๙๕} และเป็นอินทริย์ เป็นต้น เป็นปัจจัยโดยการเป็นอินทริย์ ตามบาลีว่า จกฺขฺนุทฺริยํ จกฺขุวิญญาณธาตฺตฺยา ตํสมฺปยุตฺตกานฺณจ ฐมฺมานํ อินฺทฺริย ปจฺจเยน ปจฺจโย โสติดินทริย์ เป็นต้น ก็โดยทำนองนี้

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั้นเป็นกรรมเก่า เป็นสิ่งที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง เป็นผลของกรรม เกิดจากกรรมเก่า ๆ ที่เคยทำเอาไว้แล้ว ประมวลมาจนเป็นสิ่งที่สมมติว่าเป็นตัวเป็นตน แต่ละคนก็แตกต่างกันไปตามกรรม ทำกรรมดีก็ปรุงแต่งให้ดูดี ทำกรรมไม่ดีหรือไม่ประณีต ก็ปรุงแต่งให้ดูไม่ดี ขึ้นส่วนแต่ละอย่างที่เป็นอวัยวะของเรานี้ มีความละเอียดปลีกย่อยไม่เหมือนกันเลย ก็เพราะแต่ละคนทำกรรมมาแตกต่างกัน^{๙๖} นับตั้งแต่ ผิวพรรณ รูปร่าง ทรวดทรง รวมไปถึงคุณภาพของใจ ที่เป็นอุปนิสัยใจคอ ความเคยชิน จริต อหยาสัยต่าง ๆ เกิดจากกรรมเก่าปรุงแต่งขึ้นมา

^{๙๕} อภ.ป. (บาลี) ๔๐/๑๐/๖.

^{๙๖} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทริย์สังวร, หน้า ๔๒.

เมื่อมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มาแล้ว ก็มีการรับรู้โลก เรียกว่า ผัสสะ ทำให้เกิดความรู้สึกต่อโลก และทำกรรมใหม่ต่อไปอีก ตา หู เป็นต้น เหล่านี้จึงเป็นที่ตั้งของเวทนา ทำให้เกิดความรู้สึก เมื่อเห็นก็รู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่ง เมื่อคิดนึกก็รู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่ง

ที่มีสิ่งนั้นสิ่งนี้ขึ้นมามากมาย เป็นตัวเรา ของเรา เป็นเขา ของเขา ก็เกิดจาก ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ส่วนนี้เป็นผลของกรรม เป็นกรรมเก่า อาศัยกรรมเก่าแล้วกระทบผัสสะกับโลก เกิดความรู้สึกกับโลก หลงโลก เข้าใจผิด หลงยึดมั่นจริงจังกับโลก ก็ทำกรรมใหม่ววนเวียน ออกจากวงจรนี้ไม่ได้ เลยต้องเกิดตายวนเวียนไม่สิ้นสุด

อินทรีย์ ๖^{๓๓} คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นทางที่ผัสสะขึ้นของนานาประการ และกิเลสก็ไม่เคยเต็มอิ่ม แม้ว่าจะหารูปที่สวยงามมาให้ตาดูมากเพียงไร กิเลสก็ไม่เคยเต็มอิ่ม มีแต่อยากดูให้สวยงามยิ่งขึ้นไปกว่าเดิมไปอีก ฟังเสียงที่ไพเราะมากสักเพียงไร ก็ไม่เคยอิ่ม มีแต่อยากฟังให้มากและไพเราะยิ่งขึ้นไปกว่าเดิม แม้ทางทวารอื่น ๆ ก็โดยทำนองเดียวกันนี้ โดยเฉพาะทางใจนั้น เป็นที่ผัสสะขึ้นของกิเลสมากมายเหลือประมาณ สิ่งใดที่น่าพอใจ จะทำให้มีความสุขก็พยายามชวนชวนหามา ชาวโลกทั้งหลายจึงพากันแสวงหา เงินทอง ชื่อเสียง ตำแหน่ง การเป็นที่ยอมรับของบุคคลอื่น เพื่อให้จิตใจมีความรู้สึกมั่นคง มีความสำคัญปลอดภัย^{๓๔}

แต่สังขารธรรมทุกอย่างตกอยู่ภายใต้กระแสของการเปลี่ยนแปลง คงอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ จะไปบังคับบัญชาเอาตามใจชอบไม่ได้ จึงต้องดิ้นรนแสวงหาอย่างไม่หยุดหย่อนได้มาแล้วก็พยายามหาวิธีการรักษาเอาไว้ให้ยาวนาน ไม่ต้องการสูญเสียไป เปรียบประดุจคนบ้าที่ตะโกนบอกให้น้ำในแม่น้ำที่กำลังไหลไปอยู่หยุดไหล ทั้งที่ตามความเป็นจริงแล้ว แม่น้ำก็ไหลไปอย่างนั้นเองตามเหตุปัจจัย

สังขารทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย สิ่งที่ได้รับรู้ทางใจ ก็ทำนองเดียวกัน ทุกสิ่งเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา^{๓๕} ใครที่ต้องการให้สิ่งนั้นหยุดนิ่งคงที่เฉพาะจุดที่ตนเองต้องการ ก็เป็นคนบ้าหนักกว่าคนบ้าที่

^{๓๓} ต.ม. (ไทย) ๑๕/๔๕๕/๓๐๕.

^{๓๔} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๔๓.

^{๓๕} ที.สี. (ไทย) ๕/๕๗/๒๐.

ตะโกนบอกให้น้ำหยุดไหลหลายเท่านั้น แต่คนทั้งโลกก็บ้าแบบเดียวกัน จึงไม่มีใครรู้ ปล่อยให้จิตใจหลงบ้าไปอย่างนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ความจริง^{๔๐} แล้วนำบอก ก็มีคนจำนวนน้อยที่ยอมรับฟัง คนส่วนมากก็ยังหลงอยู่เช่นเดิม คุงปลาที่หลงกลืนเบ็ดต้องทนทุกข์ทรมานไม่จบสิ้น ดังพระพุทธพจน์ว่า

พรานเบ็ดหย่อนเบ็ดที่มีเหยื่อลงไปในห้วงน้ำลึก ปลาตัวใดเห็นแก่เหยื่อกลืนเบ็ดนั้น ปลาตัวนั้น ชื่อว่ากลืนเบ็ดของนายพรานเบ็ด ถึงความวิบัติ ถึงความพินาศ ถูกพรานเบ็ดทำได้ตามใจปรารถนา แม้นั้นใด^{๔๑}

เบ็ด ๖ ชนิดนี้ ก็ฉันทันเหมือนกัน มีอยู่ในโลกเพื่อความวิบัติของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อฆ่าสัตว์ทั้งหลาย เบ็ด ๖ ชนิด อะไรบ้าง คือ รูปที่พึงรู้แจ้งทางตา ที่นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด มีอยู่ ถ้าภิกษุยังเพลิดเพลิน เซยชม ยึดติดรูปนั้นอยู่ ภิกษุนี้เราเรียกว่า ผู้กลืนเบ็ดของมาร ถึงความวิบัติ ถึงความพินาศ ถูกมารผู้มีบาปทำได้ตามใจปรารถนา ฯลฯ ธรรมารมณฺ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจ^{๔๒}

อินทริย์ ๖ ประการเหล่านี้ ทำให้เราเชื่อมต่อรับรู้กับโลกภายนอก คือ สิ่งที่เป็นอารมณ์ภายนอก รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกาย และสิ่งที่รับรู้ทางใจได้ ผู้ที่ไม่รู้เท่าทันสิ่งเหล่านี้ว่า มีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ก็เป็นคนที่หลงโลก ราวกับจมอยู่ในมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ ทุกข์และอันตรายมากมายก็ติดตามบุคคลนั้นไป ส่วนผู้รู้ตามความเป็นจริง ไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งหลาย ก็เป็นผู้ที่อยู่เหนือโลก สามารถข้ามพ้นมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ไปสู่สถานทีอันปลอดภัยที่สุด และทุติยสมุททสูตร^{๔๓}ว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ไม่ได้สดับข้อมกล่าวว่ สมุทฺร สมุทฺร นั้นไม่ใช่สมุทฺรในอริยวินัย^{๔๔} นั้นเป็นแอ่งน้ำใหญ่ เป็นห้วงน้ำใหญ่ ภิกษุทั้งหลาย จักขุเป็นสมุทฺรของบุรุษกำลังของจักขุนั้นเกิดจากรูป บุรุษใด อดกลั้นกำลังอันเกิดจากรูปนั้นได้ บุรุษนี้ได้ข้ามสมุทฺรคือ จักขุ ซึ่งมีทั้งคลื่น วังวน สัตว์ร้าย และผีเสื้อน้ำ เราเรียกว่า บุคคลผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่ง

^{๔๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๑.

^{๔๑} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทริยสังวร, หน้า ๔๔.

^{๔๒} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓๐/๒๑๕.

^{๔๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๒๘/๒๑๓.

^{๔๔} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๕๔/๕๐๕.

ดำรงอยู่บนบก โสตะ ฆานะ ชิวหา มโน^{๔๕} อินทรีย์ห้าอย่างเฉพาะ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แต่ในที่อื่น ๆ อินทรีย์ยังหมายรวมถึง ความเป็นเพศชาย ความเป็นเพศหญิง ความมีชีวิตของ นามรูป, เวทนา ๕ ประเภท, สภาวะธรรม ๕ ประการ คือ สัทชินทรีย์ สตินทรีย์ วิริยอินทรีย์ สมာชินทรีย์ ปัญญาอินทรีย์^{๔๖} ปัญญาที่เป็นระดับโลกุตระ คือ อนัญญาตัญญูสามีนทรีย์ อัญญาอินทรีย์ อัญญาตาวินทรีย์ รวมเป็นอินทรีย์ ๒๒^{๔๗} ประเภท

ดังนั้นความหมายของอินทรีย์ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นใหญ่การรับรู้อารมณ์ ในทางทวารต่าง ๆ เช่น ตา ครอบความเป็นใหญ่ในการรับรู้ทางตา ทำให้จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ ปรากฏได้ทางตา คือ สี สัน วรรณะต่าง ๆ ได้ หากปราศจากจักขุนทรีย์แล้ว การเห็นก็ไม่สามารถที่จะมีได้ กล่าวโดยโวหารอันเป็นที่เข้าใจกัน ก็คือ คนตาบอด หู ครอบความใหญ่ในการรับรู้อารมณ์ทางหู ทำให้จิตเกิดขึ้นรู้อารมณ์ที่ปรากฏได้ทางหู คือ เสียงต่าง ๆ ได้ หากปราศจากโสตอินทรีย์แล้ว การได้ยินก็ไม่สามารถจะมีได้ เป็นคนหูหนวก แม้ทางทวารอื่น ๆ ก็ โดยทำนองเดียวกัน^{๔๘}

๔. ความหมายของคำว่า “สังวร” ตามรูปศัพท์บาลี

คำว่า สังวร รูปศัพท์บาลีว่า สักร มาจาก ส + วร, ส เป็นคำอุปสรรคมีความหมายหลายอย่าง เช่น สโมธาน (รวมเข้าด้วยกัน) สงฺเขป (ย่อ) สมณฑล (รอบ ๆ) สมิตฺธิย (บริบูรณ์) สมมาสทฺตฺต (ความดี) ภูสฺตฺต (อรรกว่ายิ่ง) สหฺตฺต (รวบรวม) อภิมุข (ต่อหน้า) สฺกฺต (พบกัน) ปิธาน (ปิด) ปภว (แหล่งกำเนิด) ปุชา (การบูชา) ปุณฺปุณฺญฺกริยา (กระทำบ่อย ๆ) เป็นต้น ในที่นี้ใช้ในความหมายว่า ปิธาน (ปิด) ปิธาน และมีตัวอย่างคำศัพท์ที่ทำนวยกเป็นอุทาหรณ์ว่า สัฏฺโต (การปิด), สัฏฺโร^{๔๙}

^{๔๕} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๔๕.

^{๔๖} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๗๖/๒๕๕.

^{๔๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๒๑๕/๑๕๗.

^{๔๘} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๔๖.

^{๔๙} พระคันธสารากิจวงศ์ แปลและเรียบเรียง, ปทฺรฺปฺลิตฺธิ, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๘๕๘-๘๕๙.

วร ชาติ มีอรรถว่า ยาจิณฺณาภคฺย (จ.) ขอ, ปรรณนา, เข้าหา – รับใช้ อวารณ (ภ.จ.) ปิดกั้น – กีดขวาง, ระวัง, ป้องกัน สำรวม^{๕๐}

ในที่นี้ใช้ในอรรถ อวารณ โดยได้แสดงตัวอย่างของอรรถนี้ไว้ว่า สิลสฺวโร
สฺวโต ปาติโมกฺขสมิ^{๕๑} ส่วนคำแปลที่มีผู้รวบรวมไว้เช่น

สฺวาร (ป.), สฺวารณ (นป.) การปิด, การบัง, การมุง, ความระวัง, การป้องกัน, สํ บท
หน้า วร อวารณณ, อ, ย^{๕๒}

สังวร น. ความระวัง, ความเหนียวรั้ง, ความป้องกัน, ก. สำรวม, เหนียวรั้ง, เช่น
สังวรศีล, สังวรธรรม, ถ้าใช้เป็นส่วนท่ายของสมาส หมายความว่า ความสำรวม, ความระวัง,
เช่น อินทริยสังวร จักขุสังวร ญาณสังวร ศีลสังวร

จากความหมายตามรูปศัพท์บาลีที่อธิบายในแง่หลักภาษา อินทริยสังวร แปลตาม
ศัพท์ว่า การปิดกั้นอินทริย์, การป้องกันอินทริย์, ความสำรวมอินทริย์, ความระวังอินทริย์ หาก
แปลแบบขยายความออกไปก็ได้ความว่า การปิดกั้น การป้องกันสิ่งไม่ดี สำรวมระวัง
อันตรายหรือกิเลสต่าง ๆ เวลาที่เกิดการรับรู้อารมณ์ทางอินทริย์ทั้ง ๖

๕. ความหมายของคำว่า สังวร ตามพระพุทธพจน์

ความหมายของ “สังวร” ตามพระพุทธพจน์ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้ มี
ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก เป็นจำนวนมาก พระพุทธพจน์นั้นแสดง
ทั้งลักษณะและวิธีการปฏิบัติเกี่ยวกับอินทริยสังวร อีกทั้งได้ทรงแนะนำเทคนิควิธีการเพื่อให้
การปฏิบัติได้ผล มีเนื้อหาที่คล้ายคลึงกัน โดยทรงแสดงว่า^{๕๓}

^{๕๐} พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ, ชาติวัตตสังคหปาฐนิสสยะ, พระราชปริยัติโมลี (อุปสโม) และคณะ
ปริวรรต และแปล (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.) หน้า ๓๘๘

^{๕๑} พระมหาปราโมทย์ ปโมทิตฺโต, พจนานุกรมธาตุภาษาบาลี, (กรุงเทพฯ : บริษัท เอกพิมพ์ไทย จำกัด,
๒๕๔๑), หน้า ๑๒๘-๓๘๘.

^{๕๒} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทริยสังวร, หน้า ๔๗.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

มหาบพิตร ภิกษุ ชื่อว่าคัมภรอนทวารในอินทรีทั้งหลายเป็นอย่างไร คือ ภิกษุใน
 ธรรมวินัยนี้ เห็นรูปด้วยตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมในจักขุนทรี ซึ่ง
 เมื่อไม่สำรวมแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึง
 รักษาจักขุนทรี ถึงความสำรวมในจักขุนทรี ฟังเสียงด้วยหู คมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น
 ถูกต้องโณภูฏัพพะด้วยกาย รู้ธรรมารมณด้วยใจ ภิกษุผู้ประกอบด้วยความสำรวมอินทรีอัน
 เป็นอริยะนี้ ย่อมเสวยสุขอันไม่ระคนกับกิเลสในภายใน มหาบพิตร ภิกษุชื่อว่าคัมภรอนทวาร
 ในอินทรี^{๕๔} ทั้งหลายเป็นอย่างนี้

พระพุทธเจ้าทรงแสดงเกี่ยวกับอินทรีสังวรนี้ มีเนื้อหาแสดงไว้เป็นส่วน ๆ พอ
 แยกแยะได้ดังนี้

ก) ทรงตั้งคำถามที่เป็น กเหตุกัมมตาปจฺจนา คือ คำถามที่ประสงค์จะตอบขยาย
 เนื้อความด้วยพระองค์เองว่า กถณฺจ มหาราช ภิกษุ อินฺทรีเยสุ คุตฺตทฺวาโร โหติ เป็นเหมือน
 การตั้งหัวข้อที่จะขยายความต่อไป ทำให้ผู้ฟังทราบว่ เนื้อหาที่พระองค์ทรงแสดงในลำดับถัด
 จากนี้ไป จะเป็นการอธิบายเรื่องการคัมภรอนทวารในอินทรีทั้งหลาย^{๕๕}

ข) ทรงขยายความให้เห็นถึงวิธีการที่จะสังวรในทวารทั้ง ๖ คือ ทางตา ทางหู ทาง
 จมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ ตามลำดับด้วยพระบาลีว่า อิธ มหาราช ภิกษุ จ กฺขุนา รูปํ ทิสฺวา
 รกฺขติ มนินฺทฺริยํ มนินฺทฺริเย สํวรํ อปชฺชติ ซึ่งเป็นส่วนที่ขยายความให้ทราบถึงวิธีการปฏิบัติ
 อินทรีสังวรให้ผู้ฟังทราบอย่างชัดเจน

ค) ทรงแสดงอานิสงส์ของการมีอินทรีสังวรด้วยพระบาลีว่า โส อิมินา อริเยน
 อินฺทฺริยสํวเรณ สมนฺนาคโต ชฺมตฺตํ อพฺยา เสกฺสุขํ ปฏิสฺสเวเตติ เป็นการแสดงให้ทราบว่ หาก
 ปฏิบัติอินทรีสังวรได้ตามที่ทรงแสดงมาข้างต้นนั้น จะได้รับประโยชน์อย่างไร

ง) ทรงสรุปลงท้ายว่า เหวํ โข มหาราช ภิกษุ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โหติ เพื่อให้
 ทราบว่ สิ่งที่พระองค์ทรงขยายเนื้อความมาข้างต้นนั้น เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องการคัมภรอน
 ทวารในอินทรีทั้งหลาย หรืออินทรีสังวร ดังที่ทรงตั้งคำถามไว้ข้างต้นนั่นเอง

^{๕๔} ที.ม. (ไทย) ๘/๒๑๓/๗๒.

^{๕๕} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีสังวร, หน้า ๔๕.

ในตอนขยายความให้เห็นถึงวิธีการปฏิบัติอินทริยสังวร บางแห่งมีคำอธิบายลักษณะของการสังวรเพิ่มเติมเข้ามาอีกในตอนท้าย^{๕๖} ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงขยายเนื้อความของการสังวรโดยทรงเพิ่มพระบาลีมาอีก ๔ บท คือ

- (๑) กุตุติ ความคุ้มครอง
- (๒) โภปนา กิริยาที่คุ้มครอง
- (๓) อารกโข ความรักษา
- (๔) สัมโร ความสำรวจ

ทั้ง ๔ บทนี้ โดยเนื้อความก็อย่างเดียวกัน เป็นการเพิ่มเติมเข้ามาเพื่อขยายความให้เข้าใจชัดเจนขึ้น ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของคัมภีร์อภิธรรมปิฎก แต่ก็ได้ตัดที่แสดงเกี่ยวกับอานิสงส์ของอินทริยสังวรออกไป ดังที่แสดงไว้ในพระสุตตันตปิฎก

ลักษณะของอินทริยสังวรตามพระบาลีที่แสดงมาข้างต้น จะเห็นว่า พระผู้มีพระภาคไม่ได้ทรงห้ามการเห็น การฟังเสียง การดมกลิ่น การลิ้มรส การถูกต้องโผฏฐัพพะ และการรับรู้ธรรมารมณ์ทางใจ แต่อย่างไร พระองค์ทรงแสดงถึงการรับรู้ธรรมารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ตามหน้าที่ของอินทริยปกติ ดังพระบาลีว่า^{๕๗}

ทางตา	จกขุนา รูป ทิสฺวา	เห็นรูปด้วยตาแล้ว
ทางหู	โสเตน สทฺทํ สุตฺวา	ฟังเสียงด้วยหูแล้ว
ทางจมูก	ฆาเนน คนฺธํ ฆายิตฺวา	ดมกลิ่นด้วยจมูกแล้ว
ทางลิ้น	ชีวหาเย รสํ สายิตฺวา	ลิ้มด้วยลิ้นแล้ว
ทางกาย	กาเยน โผฏฐัพฺพํ ผุสฺตฺวา	ถูกต้องโผฏฐัพพะด้วยกายแล้ว
ทางใจ	มนสา ธมฺมํ วิญฺญาเย	รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว

แสดงให้เห็นว่า อินทริยสังวรไม่ใช่การหลบหนีอารมณ์ หลีกหนีไม่ให้เห็นรูปไม่ให้ฟังเสียง ไม่ให้ดมกลิ่น ไม่ให้ลิ้มรส ไม่ให้ถูกต้อง โผฏฐัพพะด้วยกาย ไม่ให้รับรู้ธรรมารมณ์ แต่เป็นการที่จิตได้รับการคุ้มครองไม่ให้เกิดกิเลส เมื่อมีการรับรู้ธรรมารมณ์ทาง

^{๕๖} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทริยสังวร, หน้า ๕๐.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๑.

ทวารทั้ง ๖ ซึ่งการหลบหนีอารมณ์ ไม่ดูรูปทางตา ไม่ฟังเสียงทางหู เป็นต้นนั้น พระผู้มีพระผู้มีพระภาคทรงปฏิเสธว่า ไม่ใช่วิธีการปฏิบัติพัฒนาอินทรีย์ในคำสอนของพระองค์ เป็นวิธีการของศาสดาอื่น ดังเรื่องที่พระองค์ทรงสนทนากับอูดตรมานพ ลูกศิษย์ของปาราสิริยพราหมณ์ ในอินทรีย์ภาวนาสูต^{๕๘} ปาราสิริยพราหมณ์สอนลูกศิษย์ว่า อย่าดูรูปทางตา อย่าฟังเสียงทางหู ซึ่งพระองค์ตรัสว่า หากเจริญอินทรีย์อย่างนั้น สาวกที่ปฏิบัติจนสำเร็จก็จะเป็นคนตาบอด เป็นคนหูหนวกอย่างแน่นอน และพระองค์ได้ทรงแสดงการเจริญอินทรีย์อันยอดเยี่ยมในอริยวินัยให้ท่านพระอานนท์ฟัง^{๕๙}

การปฏิบัติเพื่อให้มีอินทรีย์สังวรตามที่ทรงแสดงไว้นั้น เมื่อมีการรับรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ แล้ว ให้ปฏิบัติโดยการไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยิน เป็นต้น หากมีการรวบถือ หรือการแยกถือ ก็เกิดการคิดในนิमित และอนุพยัญชนะแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้บาปอกุศล คือ ภิขณาและโทมนัสครอบงำได้ การเกิดกิเลสนี้มีสาเหตุมาจากการที่ไม่สำรวมอินทรีย์ แล้วไปโยนิโสมนสิการโดยเป็นของสวยงาม หากคิดถึงในแง่สวยงาม น่าพอใจ จะทำให้อภิขณาหรือกามฉันทะเกิดขึ้น หากคิดถึงในแง่ความเป็นของไม่สวยงาม ไม่น่าพอใจ จะทำให้โทมนัสหรือพยาบาทเกิดขึ้น ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า อะไรเล่าเป็นอาหารที่ทำกามฉันทะที่ยังไม่เกิด ให้เกิดขึ้น คือ

ทำพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไปบุลย์ยิ่งขึ้น คือ ปฏิฆณนิमितมีอยู่ การทำมนสิการโดยไม่แยกคายในปฏิฆณนิमितนั้นให้มาก นี่เป็นอาหารที่ทำพยาบาทที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น^{๖๐} หรือทำพยาบาทที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญไปบุลย์ยิ่งขึ้น^{๖๑} สำหรับรูปที่เห็นทางตา หากเป็นรูปของเพศตรงข้าม การยึดนิमित หรือการรวบถือ ได้แก่ การหลงในเรื่องรูปพรรณสัณฐานว่า หญิง ชาย สวย หล่อ หุ่นดี เป็นต้น ส่วนการยึดใน อนุพยัญชนะ หรือการแยกถือ ได้แก่

^{๕๘} ม.ม. (ไทย) ๑๔/๔๕๓/๕๐๔

^{๕๙} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๕๒.

^{๖๐} ที.ม. (ไทย) ๑๕/๒๓๒/๑๖๒.

^{๖๑} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๕๓.

การหลงไปในส่วนย่อยของร่างกายว่าสวยงาม เช่น สวย ตาสวย ผมสวย คิ้วสวย จมูกสวย เล็บสวย เป็นต้น การที่หลงคิดไปในเรื่องสวยงามอย่างนี้^{๖๒} จะทำให้เกิดสประเภท รากะเกิดขึ้น ส่วนรูปของสิ่งอื่นก็โดยทำนองเดียวกัน เช่น การเห็นว่า เสื้อผ้ามีสีสันสวยงาม รยนต์สวยงาม เป็นต้น ก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสประเภทรากะ คือ ความยินดีพอใจในสิ่งนั้น เมื่อมองเห็นแล้ว กิเลสเกิดขึ้นแล้ว ครอบงำจิตได้ อย่างนี้ชื่อว่า ไม่สำรวมจักขุนทรีย์^{๖๓} สำหรับเสียงที่ได้ยินทางหู การยึดในนิมิต หรือการรวบถือ ได้แก่ การหลงไปในเรื่องของ เสียง ว่าเสียงหญิง เสียงชาย เสียงไพเราะ เสียงนุ่ม เสียงกลมกล่อม เป็นต้น ส่วนการยึดใน อนุพยัญชนะ หรือการแยกถือ ได้แก่ การหลงไปในรายละเอียดของเสียง เช่น พุดชมว่า อย่างนี้ พุดถึงคนที่เรารัก พุดยกย่อง หรือบรรยายถึงสิ่งที่น่าชอบใจ เป็นต้น การที่หลงคิด ไปในเสียงอย่างนี้ จะทำให้เกิดสประเภทรากะเกิดขึ้น อย่างนี้ชื่อว่า ไม่สำรวมโสตตินทรีย์ แม้ ทางทวารอื่น ๆ ก็โดยทำนองเดียวกัน หากมีการรวบถือ แยกถือ ในด้านความสวยงามก็จะ เกิดกิเลสประเภทความยินดีติดข้อง^{๖๔} รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสทางกายของเพศตรงข้ามกัน ย่อมมีอำนาจภาพในเรื่องนี้มากกว่าสิ่งอื่น รูป เสียง เป็นต้นของสตรี ย่อมครอบงำจิตของบุรุษ ได้มากที่สุด และรูป เสียง เป็นต้นของบุรุษย่อมครอบงำจิตของสตรีได้มากที่สุด ดังที่ พระพุทธเจ้าตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นรูปอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของบุรุษอยู่ได้ เหมือนรูปสตรีนี้ ภิกษุทั้งหลาย รูปสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษอยู่ได้ เราไม่เห็นโณฐัพพะ อื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของสตรีอยู่ได้เหมือนโณฐัพพะบุรุษนี้ โณฐัพพะบุรุษย่อม ครอบงำจิตของสตรีอยู่ได้^{๖๕} ที่แสดงมานั้น เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิดกิเลสประเภทความ พื่อใจ ตัองการ อยากได้ ติดข้อง เนื่องจากการไปหลงยึดติดในนิมิตและอนุพยัญชนะในแง่ที่ น่าชอบใจ ในแง่ที่ทำให้ความสุข ความพอใจแก่ตนในทางตรงกันข้าม หากไปยึดติดในนิมิต และ อนุพยัญชนะในฝ่ายที่ไม่น่าชอบใจ ในแง่ที่จะมาทำร้าย หรือทำให้สูญเสียประโยชน์ ของตน เช่น รูปไม่สวย เสียงไม่เพราะ กลิ่นเหม็น รสไม่อร่อย การสัมผัสถูกต้องทางกายที่

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล, เล่ม ๔๒, หน้า ๑๓๓.

^{๖๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๕๗/๑๐๓.

^{๖๔} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๕๔.

^{๖๕} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑/๑.

หยาบกระด้าง เป็นต้น ก็จะก่อให้เกิดกิเลสประเภทการไม่พอใจ เมื่อมีกิเลสเกิดขึ้นครอบงำจิต ก็ชื่อว่าเป็นการไม่สำรวมอินทรีย์เช่นเดียวกัน^{๖๖}

ดังนั้น การสำรวมอินทรีย์ จึงปฏิบัติโดยการไม่ยึดติดในนิमितและอนุพยัญชนะ ดังพระบาลีว่า นิมิตตคฺคฺคาหิ โหติ นานุพยฺชณคฺคฺคาหิ^{๖๗} ไม่หลงไปจริงจังกับสิ่งที่รับรู้ ไม่หลงยึดถือจริงจังว่าเป็นนั่นเป็นนี่ สูง ต่ำ คำ ขาว ดิ ชั่ว ถูก ผิด สวย ไม่สวย ท่านให้รับรู้ แต่อย่ายึดถือเป็นจริงเป็นจัง เพราะโดยความจริงของสิ่งทั้งปวงนั้น มันไม่มีอะไรเที่ยงแท้ถาวร พอจะไปจริงจังได้ มีแต่ของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา บางสิ่งมันให้ความสุขได้ก็จริง แต่ไม่มีแก่นสารพอจะไปยึดถือเอาได้หรือหากรับรู้อารมณ์แล้ว เกิดความรู้สึกว่าเป็นนั่นเป็นนี่ แล้วมีโยนิโสมนสิการ ใส่ใจในแง่มุมที่ถูกต้อง กิเลสไม่เกิดขึ้น อย่างนี้ก็เป็นอินทรีย์สังวรเหมือนกันหรือ แม้บางครั้ง มีกิเลสเกิดขึ้น แต่กิเลสไม่ครอบงำจิต ก็ยังเป็นอินทรีย์สังวรได้อยู่ เพราะกิเลสที่เกิดขึ้นนี้ ก็เป็นธรรมารมณ์ที่รับรู้ได้ด้วยใจ เมื่อมีกิเลสเกิดขึ้นแล้ว ไม่ยึดถือจริงจัง ไม่เกิดอภิขมาและโทมนัส หรือบาปอกุศลครอบงำจิต จึงยังเป็นการสังวรเอาไว้ได้ตามธรรมชาติของจิตของปุถุชนทั่วไป เป็นจิตที่ยังไม่ได้รับการฝึกฝน จึงมีลักษณะที่แส่ส่ายเที่ยวไปสู่อารมณ์ต่าง ๆ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

หากไม่มีหลักยึดอันมั่นคงไว้ที่ใดที่หนึ่ง ใจก็เที่ยวไปทางนั้นทางนี้ กระจอนไปเกาะกับอารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ไม่อยู่ที่ใดที่หนึ่งนาน ถูกดึงไปที่ศนั้นที่ศนี้ บางคราวถูกอารมณ์ทางตาพาไป บางคราวถูกอารมณ์ทางหูพาไป บางคราวถูกอารมณ์ทางจมูกพาไป บางคราวถูกอารมณ์ทางลิ้นพาไป บางคราวถูกอารมณ์ทางกายพาไป บางคราวถูกอารมณ์ที่รับรู้ได้ทางใจพาไป ตาก็จุดไปหาจตุรูปที่น่าพอใจ เมื่อเจอรูปที่ไม่น่าพอใจก็เกิดความเกลียด ต้องหลบหนี หูจุดไปฟังเสียงที่น่าพอใจ เมื่อเจอเสียงที่ไม่น่าพอใจก็เกิดความเกลียด ต้องหลบหนี หูแฉไปฟังเสียงที่น่าพอใจ เมื่อเจอเสียงที่ไม่น่าพอใจก็เกิดความเกลียด ต้องหลบหนี ใจจุดไปหาอารมณ์ทางใจที่น่าพอใจ เมื่อเจออารมณ์ที่ไม่น่าพอใจก็เกิดความเกลียด ต้องหลบหนี^{๖๘} แต่หากไม่เกิดความยินดีในอารมณ์ที่น่ารัก ไม่เกิดความยินร้ายในอารมณ์ที่ไม่น่ารัก มีหลักอันมั่นคงไว้ มีความระลึกอยู่ที่กายของตนเองอย่างมั่นคง มี

^{๖๖} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๕๕.

^{๖๗} ที.สี. (บาลี) ๘/๒๑๓/๗๐.

^{๖๘} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๕๖.

ความรู้ตัวอยู่เสมอ รู้จักวิธีฝึกฝน คຸ້ມครองจิต ไม่ให้ถูกกิเลสเข้ามาครอบงำได้ จนหลุดพ้นจากกิเลสโดยสิ้นเชิง ลักษณะเช่นนี้เป็นการสำรวม ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ความสำรวม เป็นอย่างไร คือ^{๖๕} ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตาแล้ว ไม่ยินดีในรูปที่น่ารัก ไม่ยินร้ายในรูปที่ไม่น่ารัก เป็นผู้ตั้งมั่นกายคตาสติ มีอัปมาณจิตอยู่ และรู้ชัดเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติตามความเป็นจริง อันเป็นที่ดับไปโดยไม่เหลือแห่งธรรมที่เป็นบาปอกุศลเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแล้วแก่เธอ กายคตาสติที่ภิกษुरुูปใดรูปหนึ่งเจริญทำให้มากแล้ว ตาย่อมไม่จุคภิกษุนั้นไปในรูปที่น่าพอใจ รูปที่ไม่น่าพอใจย่อมไม่น่าเกลียด ลิ่นยอมไม่จุค ใจยอมไม่จุคภิกษุนั้นไปในธรรมารมณที่ที่น่าพอใจ ธรรมารมณที่ไม่น่าพอใจย่อมไม่น่าเกลียด ภิกษุทั้งหลาย ความสำรวมเป็นอย่างนี้^{๖๖}

ความสำรวมลักษณะที่พระพุทธองค์ตรัสนี้ มีลักษณะที่ทำให้เตรียมตัวไว้ให้ดี ตั้งมั่นอยู่ใน กายคตาสติ^{๖๗} คือ มีสติ ระลึกรู้ในขอบเขตของกายตนเอง ไม่หลงเที่ยวแส่ส่ายไปข้างนอก ด้วยวิธีการเช่นนี้ จิตก็จะไม่ถูกดึงออกไปหาอารมณ์ที่น่าพอใจ ไม่เกิดความยินดีเมื่อเป็นเช่นนี้ หากประสบกับอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ ก็จะไม่เกิดความเกลียดขึ้น แต่หากไม่ได้ฝึกฝนเตรียมตัวเอาไว้ ไม่มีสติที่ตั้งมั่นอยู่ในกาย จิตจะถูกดึงออกไปหาอารมณ์ที่น่าพอใจ เกิดความยินดีขึ้น อย่างนี้ก็ไม่ได้สำรวม หากประสบกับอารมณ์ที่ไม่น่าพอใจ ก็จะเกิดความเกลียดขึ้น อย่างนี้ก็ไม่ได้สำรวมอีก เช่นเดียวกัน

ในการมอญดู การฟังเสียงหรือการทำอะไรต่าง ๆ นั้น ต้องพยายามสำรวมจิต เพื่อให้ไม่หับบาปอกุศลธรรม คือ ความยินดีและความยินร้ายครอบงำจิตได้ ดังที่พระองค์ทรงแสดงอินทริยสังวรสำหรับพระนันทะ^{๖๘} คือ ให้มีความรู้ตัวอย่างเต็มที่ในการมอญไปในทิศต่าง ๆ หากมีความจำเป็นต้องมอญไปด้านทิศตะวันออก, ทิศตะวันตก, ทิศเหนือ, ทิศใต้ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ก็ให้สำรวมจิตทั้งหมด ไม่ให้ใจวอกแวก หรือซัดส่ายไปตามอารมณ์ ทำให้ความยินดียินร้ายครอบงำจิตไม่ได้

^{๖๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๗/๒๖๔.

^{๖๖} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทริยสังวร, หน้า ๕๗.

^{๖๗} ม.ม. (ไทย) ๑๔/๑๕๓/๑๕๖.

^{๖๘} อญ.อญฐก. (ไทย) ๒๓/๕/๒๑๓.

การมีปัญหา มีการพิจารณาในการเลือกรับรู้อารมณ์ หากไปเสพอารมณ์เช่นใดแล้ว อกุศลธรรมทั้งหลายเจริญขึ้น กุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมลง อารมณ์ เช่นนั้นไม่ควรเสพ แต่หากไปเสพอารมณ์เช่นใดแล้ว อกุศลธรรมทั้งหลาย กุศลธรรมทั้งหลายเจริญขึ้น อารมณ์ เช่นนั้นควรเสพ^{๓๓} อย่างนี้ก็เป็นกรปฏิบัติเพื่อสำรวจอินทรีย์เช่นกัน^{๓๔} จมูก หอมก็ตาม เหม็นก็ตาม รู้อรสด้วยลิ้น อร่อยก็ตาม ไม่อร่อยก็ตาม สัมผัสทางผิวหนัง อ่อนนุ่มก็ตาม แข็งกระด้างก็ตาม รับรู้อารมณ์ทางใจ นำพอใจก็ตาม ไม่นำพอใจก็ตาม ไม่ปล่อยให้ความติดใจ

การรู้จักห้ามจิตที่กำลังดำเนินไปผิดทาง ทำการตัด หรือทรมานจิตหลาย ๆ ครั้ง จิตจะเกิดความเข็ดหลาบได้ เปรียบเหมือนคนที่เฝ้าข้าวกล้าที่ไม่ประมาท หากมีโคลงมากิน ข้าวกล้า ก็รีบจับผูกเชือก แล้วตีด้วยไม้ แล้วปล่อยเข้าฝูงไป ทำอย่างนี้หลาย ๆ ครั้ง โคลงก็เข็ดหลาบ ไม่กล้ากลับเข้ามาลงไปกินข้าวกล้าอีก เพราะกลัวถูกตี ข้าวกล้าก็ถึงความบริบูรณ์ เมื่อใดที่รู้จักข่มจิตบ่อย ๆ เมื่อรับรู้อารมณ์ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย ฉันทะ (ความพอใจ) ราคะ (ความกำหนัด) โทสะ (ความขัดเคือง) โมหะ (ความหลง) หรือแม้ความกระทบกระทั่งในใจในรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา พึงเกิดขึ้นแก่ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงห้ามจิตจากรูปที่พึงรู้แจ้งทางตานั้น โดยพิจารณาว่า ทางนั้นมีภัย มีภัยจำเพาะหน้า มีหนาม รกชฎ เป็นทางอ้อม เป็นทางผิด และไปลำบาก ทางนั้นเป็นทางที่สัตบุรุษดำเนิน ไม่ใช่ทางที่สัตบุรุษดำเนิน ไม่ใช่ทางที่สัตบุรุษดำเนิน ท่านไม่ควรดำเนินไปทางนั้น^{๓๕} ภิกษุหรือภิกษุณีพึงห้ามจิตจากรูปที่พึงรู้แจ้งทางตานั้น เมื่อใดภิกษุข่มขู่คุกคามจิตในผัสสาชยณะ ๖ ประการดีแล้ว เมื่อนั้นจิตย่อมอยู่สงบนิ่งอยู่ภายใน ตั้งมั่น เป็นหนึ่งผุดขึ้น^{๓๖}

ภิกษุไม่พึงเป็นผู้มีตาลอกแฉก พึงป้องกันหู มิให้ได้ยินคามกถา ไม่พึงคิดใจในรส และไม่พึงยึดถืออะไร ๆ ในโลกว่าเป็นของเรา^{๓๗} ภิกษุไม่พึงเป็นผู้มีตาลอกแฉก เป็นต้นนี้ ท่านพระสารีบุตรได้นำไปแสดงขยายความโดยละเอียด แสดงให้เห็นวิธีการปฏิบัติปลีกย่อย

^{๓๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๗/๑๕๑.

^{๓๔} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๕๘.

^{๓๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๖/๒๕๕-๒๖๐.

^{๓๖} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๕๕.

^{๓๗} พ.ม. (ไทย) ๒๕/๑๕๗/๔๓๗.

ในแง่มุมมองต่าง ในการใช้สายตาที่ต้องระวัง เวลาเข้าบ้านต้องไม่เพียวมองนั้นมองนี้ สะเปะสะปะไป การหูฟัง ก็ต้องรู้จักเลือกฟังแต่เรื่องที่เหมาะสม การพูดคุย ก็ต้องไม่พูดเรื่อง ที่ขัดขวางการเจริญกุศล มีเรื่องการเมือง เรื่องคนเด่นคนดัง เรื่องละคร เรื่องดินฟ้าอากาศ เป็นต้น หากจะพูดก็พูดในแง่ความจริงที่ว่า สังขารทั้งหลายล้วนไม่เที่ยง เป็นต้น เพราะหากไม่ระวัง คนที่มีสติยังอ่อนอยู่ ก็จะเกิดความยินดียินดีร้ายต่ออารมณ์และเป็นอันตรายต่อตนเอง

พระพุทธเจ้าได้ทรงฝึกฝนพัฒนาอินทรีย์ทั้ง ๖ เรียบร้อยแล้ว พระองค์จึงทรง แนะนำบอกสอนวิธีฝึกฝนอินทรีย์ให้แก่สาวกทั้งหลาย ท่านพระสารีบุตรได้นำมากกล่าว สรรเสริญเอาไว้ ซึ่งเป็นการแสดงลักษณะของการสำรวมอินทรีย์ ในเวลาที่ตาเห็นรูปที่น่าพอใจ หรือไม่พอใจ หูฟังเสียงที่น่าพอใจ หรือไม่พอใจ จนถึงใจรับรู้ธรรมารมณ์ที่น่าพอใจ หรือไม่พอใจ ซึ่งบ่งบอกลักษณะของผู้มีอินทรีย์สังวรได้เป็นอย่างดีคือ

ทรงเห็นรูปทางพระเนตรแล้ว ไม่ดีพระทัย ไม่เสียพระทัย ทรงวางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่ ทรงสดับเสียงทางพระโสตแล้ว ฯลฯ ทรงดมกลิ่นทางพระนาสิกแล้ว ฯลฯ ทรงลิ้มรสทางพระชิวหาแล้ว ฯลฯ ทรงถูกต้องโผฏฐัพพะทางพระวรกายแล้ว ฯลฯ ทรงรู้ธรรมารมณ์ทางพระทัยแล้ว ก็ไม่คิดพระทัย ไม่เสียพระทัย ทรงวางเฉย มีสติสัมปชัญญะอยู่^{๓๘} ตาชอบรูป ยินดีในรูป ชื่นชมในรูป พระพุทธเจ้าทรงฝึก คຸ້ມครอง รักษา สำรวมพระเนตร และทรงแสดงธรรมเพื่อสำรวมตานั้น หูชอบเสียง ยินดีในเสียง ชื่นชมในเสียง ฯลฯ จมูกชอบกลิ่น ยินดีในกลิ่น ฯลฯ ลิ้นชอบรส ยินดีในรส ชื่นชมในรส

พระพุทธเจ้า ทรงฝึก คຸ້ມครอง รักษา สำรวมลิ้น และทรงแสดงธรรมเพื่อสำรวมลิ้นนั้น ภายชอบโผฏฐัพพะ ยินดีในโผฏฐัพพะ ชื่นชมในโผฏฐัพพะ ใจชอบธรรมารมณ์ ยินดีในธรรมารมณ์ ชื่นชมในธรรมารมณ์ พระผู้มีพระภาคทรงฝึก คຸ້ມครอง รักษา สำรวม และทรงแสดงธรรมเพื่อสำรวมใจนั้น^{๓๙} ซึ่งหากปฏิบัติได้ตามพระบาลีที่แสดงไว้นี้ ผู้ปฏิบัติก็ จะได้รับอานิสงส์ คือการมีความสุขภายในจิตใจ ที่ไม่ระคนด้วยกิเลส ไม่มีความยินดียินดีร้าย ไม่ใช่สุขที่เกิดจากกิเลส ไม่มีกิเลสเข้ามารบกวน ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุผู้ประกอบด้วย ความสำรวมอินทรีย์อันเป็นอริยะนี้ ย่อมเสวยสุขอันไม่ระคนกับกิเลสในภายใน”^{๔๐}

^{๓๘} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๖๐.

^{๓๙} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๘/๑๑๕-๑๑๗.

^{๔๐} ที.สี. (ไทย) ๕/๒๑๓/๗๓.

การสำรวจอินทรีย์เป็นเรื่องของจิตที่ไม่มีกิเลสเข้าครอบงำ เมื่อรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ ไม่ใช่เป็นเรื่องของท่าทางภายนอก โดยปกติแล้ว เมื่อจิตใจนิ่ง ไม่มีกิเลสเข้าครอบงำ การแสดงออกทางกาย วาจา ก็ย่อมมีความถูกต้องดังงามตามไปด้วย การกระทำทุจริต ทางกาย ทางวาจาก็มีไม่ได้ แต่ในทางตรงกันข้าม การกระทำที่ดูดีทางกาย คำพูดที่ฟังไพเราะทาง วาจา อาจจะมาจากจิตใจที่ไม่ดังงามก็ได้ เช่น ทำท่าทางเหมือนคนอ่อนน้อมถ่อมตน แต่จิตใจ มีความปรารถนา อยากให้คนชมว่าตนเป็นคนดี หรือแสดงออก เหมือนคนมักน้อยสันโดษ เพราะรู้ว่าคนส่วนใหญ่ชอบและจะนำลาภสักการะมาให้เยอะกว่านี้ เป็นต้น การแสดงออก เช่นนี้ แม้ดูภายนอกจะมีความสำรวจระวัง แต่ไม่เชื่อว่าการสำรวจอินทรีย์ เพราะจิตใจ ประกอบไปด้วยกิเลส การประพฤติกุศลลักษณะนี้เป็นการหลอกลวงโดยใช้อิริยาบถ ดังนั้น ความประพฤติกุศลต้องสมควรในอายตนะมิแก่ผู้สำรวจอินทรีย์ ความประพฤตินิสิตมิแก่ผู้ที่อยู่ด้วยความไม่ประมาท^{๔๐}

ดังนั้น สังวร หมายถึง การปิดกั้น ป้องกัน ไม่ให้มีบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย เกิดขึ้นในจิตเวลาที่มีการรับรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ หรือ หมายถึงการคุ้มครอง การป้องกัน รักษาจิตใจให้มั่นคงไว้ เมื่อรับรู้อารมณ์แล้ว อารมณ์ก็จะไม่ลุดจิดใจให้ออกไปสนใจภายนอก ไม่หลงยินดีในอารมณ์ที่น่ารัก ไม่เกลียดชังในอารมณ์ที่ไม่น่ารัก

พระธรรมเทศนาเกี่ยวกับอินทรีย์ทั้ง ๖ นี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในพระสูตรต่าง ๆ เป็นอันมาก แสดงให้เห็นถึงความจริงของอินทรีย์ ๖ เหล่านี้ว่าเป็นธรรมะที่ไม่มีตัวตน เป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แสดงถึงอารมณ์ที่ถูกรับรู้ทางอายตนะต่าง ๆ ก็ล้วน เป็นสิ่งไม่มีตัวตนเช่นกัน แสดงโทษของการใช้อินทรีย์ไม่ถูกต้อง แสดงประโยชน์ของการใช้อินทรีย์ที่ถูกต้อง แสดงเทคนิควิธีการฝึกฝนพัฒนาอินทรีย์ จนสามารถเป็นนายเหนืออินทรีย์ได้ ทรงแสดงให้เห็นแก่ผู้ฟัง^{๔๑}

^{๔๐} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๖๑.

^{๔๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๒.

๖. ความหมายของ อินทรีย์สังวร ในคัมภีร์อรรถกถา

ในคัมภีร์ชั้นรองจากพระไตรปิฎก คือ อรรถกถา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ ได้ อธิบายเกี่ยวกับเรื่องอินทรีย์สังวรไว้เป็นอันมาก โดยการขยายความจากพระพุทธพจน์ แสดง ให้เห็นถึงลักษณะของอินทรีย์สังวร และชี้ตัวสภาวะที่เป็นตัวสังวรให้เข้าใจพระพุทธพจน์ได้ ชัดเจนและถูกต้องยิ่งขึ้น แต่ก็มีเนื้อหาที่คล้าย ๆ กันคือ^{๘๓} พระอรรถกถาจารย์ ผู้อรรถาธิบาย เนื้อความพระบาลีมักจะแสดงขยายความให้เห็นถึงสังวร ๕ ประการ คือ ปาติโมกขสังวร ๑ สติสังวร ๑ ญาณสังวร ๑ ขันติสังวร ๑ วิริยสังวร ๑ มีรายละเอียดพอสังเขป ดังนี้

ก) ปาติโมกขสังวร^{๘๔} คือ การสำรวมในศีลอันเป็นพื้นฐานรองรับคุณธรรมเบื้อง สูง เรียกว่า ระวัง รักษา สำรวมศีลสังวรก็มี คุณธรรมชั้นสูงขึ้นไป คือ สมาธิและปัญญา ที่จะ สามารถละกิเลสได้ ศีลสังวรนี้มีหลายระดับ แล้วแต่เพศและสถานะของบุคคลนั้น คือ ศีล ๕ และศีล ๘ สำหรับคฤหัสถ์ ศีล ๑๐ สำหรับสามเณร ศีล ๒๒๗ สำหรับพระภิกษุ ศีล ๓๑๑ สำหรับพระภิกษุณี เมื่อมีการรวมระวัง รักษา มีเจตนาที่จะงดเว้นความผิดพลาดทางกาย วาจา ตามศีลเหล่านั้น เรียกว่า ปาติโมกขสังวร ซึ่งพระบาลีที่แสดงถึงปาติโมกขสังวรมีว่า

มาเถิด ภิกษุ เธอจงเป็นผู้มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เพียบพร้อมด้วย อาจารย์และโคจรอยู่ จงเป็นผู้ปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบท ทั้งหลายเถิด^{๘๕}

ข) สติสังวร^{๘๖} คือ อินทรีย์สังวร เรียกว่า สติสังวร เพราะว่าเป็นการรักษาจิตไม่ให้ เกิดอกุศล เมื่อมีการรับรู้อารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ องค์ธรรมหลักในการเฝ้ารักษาจิตก็คือ สติ พระอรรถกถาจารย์ท่านได้ยกพระพุทธพจน์ว่า รกฺขติ จกฺขุนฺทุริยํ สํวรํ อปาหุชฺติ^{๘๗} มาเป็น ตัวอย่างของสติสังวรนี้

^{๘๓} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๖๓.

^{๘๔} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ”, ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหา- จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๒๕, หน้า ๑๒๘.

^{๘๕} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๕/๗๕.

^{๘๖} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ”, ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหา- จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๒๕, หน้า ๑๒๘.

^{๘๗} ที.ที. (บาลี) ๕/๒๑๓/๗๐.

ค) ญาณสังวร^{๔๘} คือ การปิดกั้นกิเลสชนิดตัดขาดด้วยปัญญา ทำให้กิเลสไม่มีโอกาสเกิดขึ้นได้อีกเพราะหมดเหตุ การเห็นแจ้งตามความเป็นจริงว่า สังขารธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วจิตก็ปล่อยวางความยึดมั่นถือมั่นในธรรมทั้งหลาย กิเลสทั้งหลายที่เคยเกิดเพราะมีความยึดมั่นถือมั่น ก็ถูกทำลายไปโดยสิ้นเชิง ความยึดมั่นถือมั่นหรืออุปาทานนี้ เกิดขึ้นได้เพราะอวิชชา คือการไม่รู้ความจริง เมื่อปัญญารู้ความจริง ก็หมดความยึดมั่นถือมั่น ตัวอย่างเกี่ยวกับญาณสังวร ท่านยกพระคาถาที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า^{๔๙}

ยานิ โสทานิ โลกสมํ สติ เตสํ นิวารณํ
 โสทานํ สํวรํ พรมิ ปญญาเขตเต ปิถียุเร^{๕๐}

กระแสนเหล่าใดในโลก สติเป็นเครื่องกั้นกระแสนั้นได้ เรากล่าวธรรมเครื่องป้องกันกระแสนทั้งหลาย ปัญญาปิดกั้นกระแสนั้นได้^{๕๑}

ง) ขันติสังวร^{๕๒} คือ ความอดทน อดกลั้น ไม่ทอดยถ ต่อสิ่งที่ไม่น่าชอบใจต่าง ๆ ตั้งแต่ด้านกายภาพ เช่น ความหนาว ความร้อน ฝนตก จนกระทั่ง อดทนต่อการกระทำของผู้อื่น เช่น คนที่ทำร้าย หรือคนที่ว่าร้าย เป็นต้น ความอดทน ก็คือ ความสามารถที่จะคงสภาพจิตที่เป็นกุศลไว้ได้ ไม่โกรธ ไม่ขัดเคือง ไม่อาฆาตพยาบาท ไม่ว่าจะเผชิญกับอารมณ์ใด ๆ ดังท่านพระอานนดะที่พิจารณาในธรรมเห็นความเกิดดับในอายตนะแล้วบรรลुरुธรรมเป็นพระอรหันต์ประเภท สมลีสี^{๕๓} หรือดังในบาลีมาประกอบคำอธิบายว่า

ขโม โหติ สิตตสฺส อญฺหสฺส^{๕๔} เป็นผู้อดทนต่อความหนาว ความร้อน ความหิว ความกระหาย ต่อการถูกเหยียด ยุง ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลานทั้งหลายรบกวน ต่อ

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ”, ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๒๕, หน้า ๓๒๘.

^{๔๙} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๖๔.

^{๕๐} จุ.จ. (บาลี) ๓๐/๖๐/๗.

^{๕๑} จุ.จ. (ไทย) ๓๐/๖๐/๑๒.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ”, ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๒๕, หน้า ๓๒๘.

^{๕๓} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๔๒, หน้า ๔๐๕.

^{๕๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔/๒๔.

ถ้อยคำหยาบคายร้ายแรงต่าง ๆ เป็นผู้ออกคลื่นเวทนาอันมีในร่างกายที่เกิดขึ้นแล้ว เป็นทุกข์เผ็ดร้อน ไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ พรากรชีวิตได้^{๕๕}

จ) วิริยสังวร^{๕๖} คือ การปิดกั้นกิเลสทั้งหลาย ไม่ให้เกิดโดยอาศัยความเพียรพยายาม มีการพยายามป้องกันไม่ให้กุศลเกิดขึ้นแล้ว พยายามทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น พยายามทำกุศลที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญงอกงามไปพลุลย์ยิ่ง ๆ ขึ้น ท่านยกบาลีมาประกอบคำอธิบายว่า

อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสติ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยกกายแล้วไม่รับกามวิตกที่เกิดขึ้น ละบรรเทา ทำให้สิ้นสุด และทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป พิจารณาโดยแยกกายแล้ว ไม่รับพยาบาทวิตกที่เกิดขึ้น ฯลฯ ไม่รับวิหิงสาวิตกที่เกิดขึ้น ฯลฯ ไม่รับบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเกิดขึ้นอีก ละบรรเทา ทำให้สิ้นสุด และทำให้ถึงความเกิดขึ้นไม่ได้อีกต่อไป ซึ่งเมื่อเธอไม่บรรเทาอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นก็จะพึงเกิดขึ้น เมื่อเธอบรรเทาอยู่ อาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้น ย่อมไม่มีแก่เธอด้วยอาการอย่างนี้^{๕๗}

ในอรรถกถาบางแห่ง ได้แสดงให้เห็นถึงองค์ธรรมของการสังวรแต่ละประเภท เพื่อให้สามารถกำหนดสภาวะและเข้าใจสังวรแต่ละประเภทได้ง่ายขึ้น ดังต่อไปนี้

เจตนาและวิริยที่เป็นไปแล้วด้วยการละปาณาติบาต เป็นต้น และด้วยการกระทำวัตร ปฏิบัติ เป็นไปแล้วด้วยความอดกลั้น เพราะมือโทสะเป็นประธาน ชื่อว่าขันติสังวร อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า ปัญญา ความเพียร อันเป็นไปแล้วด้วยความอดกลั้นกามวิตก เป็นต้น ชื่อว่าวิริยสังวร ในสังวร พึงทราบว่ามี ปาติโมกขสังวร ชื่อว่าสังวร เพราะป้องกันความเป็นผู้ทุศีลมีกายทุจริต เป็นต้น สติสังวร ชื่อว่าสังวร เพราะป้องกันความหลงลืม ฉญาณสังวร ชื่อว่าสังวร เพราะป้องกันความไม่รู้ ขันติสังวร ชื่อว่าสังวร เพราะป้องกันความไม่อดทน วิริยสังวร ชื่อว่าสังวร เพราะสำรวจ คือปิดกั้นความเกียจคร้าน

^{๕๕} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๖๕.

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ”, ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๒๕, หน้า ๓๒๘.

^{๕๗} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทรีย์สังวร, หน้า ๖๖.

จากคำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์ คำว่า สักร หมายถึง การป้องกัน การปิด การห้าม การไม่ให้บาปอกุศลเข้ามาครอบงำจิต สักร แม้จะแยกเป็น ๕ อย่าง แต่ก็มี ความหมายในทำนองเดียวกัน คือ การป้องกัน หรือการห้ามไม่ให้บาปอกุศลเข้ามาสู่จิต ป้องกันด้วยศีล เรียกว่าปาติโมกขสังวร^{๕๘} หรือศีลสังวร ป้องกันด้วยสติ เรียกว่าสติสังวร ป้องกันด้วยปัญญา เรียกว่าญาณสังวร ป้องกันด้วยความอดทนอดกลั้น เรียกว่า ขันติสังวร ป้องกันด้วยความเพียรเรียกว่าวิริยสังวร^{๕๙}

ในบรรดาสังวร ๕ ประการนั้น สังวรประการที่ ๒ พระอรรถกถาจารย์ท่านเรียกว่า สติสังวร โดยยกพระบาลีมาประกอบคำอธิบายว่า รกฺขติ จกฺขุนฺทริยํ จกฺขุนฺทริเย สักรํ อปาหฺชติ ซึ่งเป็นพระบาลีที่แสดงอินทริยสังวรนั่นเอง ดังนั้น อินทริยสังวรตามพระบาลี ก็คือสติสังวรนี้เอง โดยพระอรรถกถาจารย์ ท่านเน้นไปที่ตัวองค์กรธรรมที่จะทำให้เกิดการสังวร ขึ้น ทั้งทางตาสติสังวร คือ หู จมูก ลิ้น กาย ใจ องค์กรธรรมที่สำคัญในการปฏิบัติ อินทริยสังวร คือตัวสติ ดังที่ท่านอธิบายไว้ว่า สติสังวร คือสตินั่นเอง หรือกุศลชั้นอันมีสติ เป็นประธาน และ สติสังวร ชื่อว่าสังวรเพราะป้องกันความหลงลืม

สังวรนี้แม้ทั้งหมด ท่านเรียกว่า สังวร เพราะเป็นเครื่องระงับกายทุจริต และวจี ทุจริต เป็นต้น ที่ตนต้องระงับตามหน้าที่ของตน

อินทริย คือ จักขุ ชื่อจักขุนทริย ที่ชื่อว่าสังวร เพราะกั้นไว้ อธิบายว่า เพราะปิด คือกั้นไว้ได้ คำว่า สังวรนี้ เป็นชื่อของสติ การสำรวมในอินทริย คือจักขุ ชื่อว่าการสำรวม จักขุนทริย^{๖๐}

สำหรับสภาวะของความสังวรกับอสังวร พระอรรถกถาจารย์ท่านได้ระบุ สภาวะธรรมและการเกิดขึ้นเอาไว้ เมื่อมีการเห็นรูปทางตา ได้ยินเสียงทางหู เป็นต้นแล้ว ก็จะมี การปรุงแต่งต่อไป เกิดเป็นจิตกุศลบ้าง อกุศลบ้างในชวณวิถี ซึ่งตามปกติ จิตมีการเกิดดับ สืบต่อเนื่องกันไป ๗ ขณะ หากมีการรับรู้อารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้วมีการปรุง แต่งเป็นอกุศลที่ชวณวิถี เรียกว่า อสังวร ซึ่งพระอรรถกถาจารย์ได้ระบุสภาวะธรรมของ

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๖๔/๒๘๕.

^{๕๙} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทริยสังวร, หน้า ๖๗.

^{๖๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๕๗/๑๐๗.

อสังวรและสังวรไว้อย่างละ ๕ ประการ ซึ่งเป็นสภาวะธรรมที่ตรงกันข้ามกัน คือ ความเป็นผู้
 ทุสิต ความเป็นผู้หลงลืมสติ ความไม่รู้ ความไม่อดทน ความเกียจคร้าน ในบรรดาธรรม ๕
 ประการนี้ แม้ธรรมอย่างหนึ่งย่อมไม่เกิดขึ้นในจิตทั้งหลาย มีโกฎฐัพพนจิตเป็นที่สุดใน
 ปัญจทวาร แต่ย่อมเกิดในขณะแห่งชวนจิตเท่านั้น ธรรมนั้นแม้เกิดขึ้นในชวนจิต ท่าน
 เรียกว่า อสังวรในทวาร ๕^{๑๑๑} จริงอยู่ ผัสสะเกิดพร้อมกับจักขุวิญญาณ ชื่อว่า จักขุสัมผัส
 เจตนาชื่อว่ามโนกรรม จิตนั้นชื่อว่าทวารแห่งมโนกรรม ในจักขุวิญญาณนี้ อสังวร ๕ อย่าง
 ยังไม่มี ผัสสะที่เกิดพร้อมกับสัมผัสอันจิต ชื่อว่ามโนสัมผัส เจตนาชื่อว่า มโนกรรม จิต
 นั้นชื่อว่าทวารแห่งมโนกรรม ความไม่สำรวมในชวนจิตนั้น ชื่อว่าจักขุอสังวร แม้ในโสศ
 ฆาน ชิวหา กายทวาร ก็มีนัยนี้เหมือนกัน

บรรดาสังวรนั้น ว่าโดยอรรถ ได้แก่ ธรรม ๕ เหล่านี้ คือ สติ สติ ญาณ ขันติ
 วิริยะ ในบรรดาธรรมทั้ง ๕ แม้เหล่านั้น แม้ธรรมอย่างหนึ่ง ย่อมไม่เกิดในจิตทั้งหลาย มี
 โกฎฐัพพนจิตเป็นที่สุดในปัญจทวาร^{๑๑๒} ธรรมนั้นย่อมเกิดในขณะแห่งชวนจิตเท่านั้น แม้เกิด
 ในชวนจิต ท่านก็เรียกว่า สังวรในปัญจทวาร สรุปลว่า พระอรรถกถาจารย์ท่านให้ความหมาย
 ของ สังวร ปิด ห้าม กัน เมื่อว่าโดยสภาวะ อสังวร คือ ในขณะที่เป็นชวนจิตมีสภาวะธรรม
 ๕ ประการเหล่านี้เกิดขึ้น ได้แก่ ความเป็นผู้ทุสิต ความหลงลืมสติ ความไม่รู้ ความไม่
 อดทน ความเกียจคร้าน ส่วนสังวร คือ ในขณะที่เป็นชวนจิตมีสภาวะธรรม ๕ ประการเกิดขึ้น
 ได้แก่ สติ สติ ญาณ ขันติ วิริยะ^{๑๑๓} เป็นต้น

จ.อินทริยสังวร^{๑๑๔} พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้คุ้มครองทวารอินทริย ๖
 (จักขุนทริย โสคินทริย ฆานินทริย ชิวหินทริย กายินทริยทริย และมนินทริย) ด้วยการ
 สังวรระวางอยู่คือ

^{๑๑๑} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทริยสังวร, หน้า ๖๘.

^{๑๑๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๗/๘.

^{๑๑๓} สุภีร์ ทุมทอง, การพัฒนาอินทริยสังวร, หน้า ๗๐.

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์
 (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท ธนาพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า
 ๓๑.

เห็นรูปทางตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือย่อมนปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์^{๑๐๕} จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้คุ้มครองทวารอินทรีย์^{๑๐๖}

ฟังเสียงทางหู...แล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือย่อมนปฏิบัติเพื่อสำรวมโสตินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาโสตินทรีย์ ถึงความสำรวมในโสตินทรีย์^{๑๐๗} จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้คุ้มครองทวารอินทรีย์^{๑๐๘}

ดมกลิ่นทางจมูก...แล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือย่อมนปฏิบัติเพื่อสำรวมฆานินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาฆานินทรีย์ ถึงความสำรวมในฆานินทรีย์^{๑๐๙} จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้คุ้มครองทวารอินทรีย์^{๑๑๐}

ลิ้มรสทางลิ้น...แล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือย่อมนปฏิบัติเพื่อสำรวมชีวหินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาชีวหินทรีย์ ถึงความสำรวมในชีวหินทรีย์^{๑๑๑} จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้คุ้มครองทวารอินทรีย์^{๑๑๒}

ถูกต้องโภจฐัพพะทางกาย...แล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือย่อมนปฏิบัติเพื่อสำรวมกายอินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออภิชฌาและโทมนัส

^{๑๐๕} ฎรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗.

^{๑๐๖} ฎรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๔/๔๕๔/๕๐๕.

^{๑๐๗} ฎรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗.

^{๑๐๘} ฎรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๔/๔๕๕/๕๐๕.

^{๑๐๙} ฎรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗.

^{๑๑๐} ฎรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๔/๔๕๖/๕๐๖.

^{๑๑๑} ฎรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗.

^{๑๑๒} ฎรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๔/๔๕๗/๕๐๖.

ครอบงำได้ จึงรักษากายอินทรีย์ ถึงความสำรวมในกายอินทรีย์^{๑๑๓} จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้คุ้มครองทวารอินทรีย์^{๑๑๔}

รู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนอินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออกุศลจิตและโทมนัสครอบงำได้จึงรักษามโนอินทรีย์ ถึงความสำรวมในมโนอินทรีย์^{๑๑๕} จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้คุ้มครองทวารอินทรีย์^{๑๑๖}

พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ทำความรู้สึกรู้ตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การก้าวเข้า การเหยียดออก การครองสังฆาฏิ บาตรและจีวร การนั่ง การคู้ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่ายอุจจาระปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง^{๑๑๗} เหล่านี้เรียกว่าเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายอยู่^{๑๑๘}

จ. โภชนมัตตัญญุตาน^{๑๑๙}

พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยกคายแล้วจึงลิ้มกินอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่กลืนกินอาหารเพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า เราจักกำจัดเวทนาเก่าและจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และการอยู่ผาสุก จักมีแก่เรานี้เรียกว่าพระอริยสาวกเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค^{๑๒๐}

^{๑๑๓} คุราชละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗.

^{๑๑๔} คุราชละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๔/๔๕๘/๕๐๖.

^{๑๑๕} คุราชละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗.

^{๑๑๖} คุราชละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๔/๔๕๘/๕๐๖.

^{๑๑๗} คุราชละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒/๑๕.

^{๑๑๘} คุราชละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๔/๔๕๘/๕๐๘.

^{๑๑๙} อาจารย์ปัญญา ไข่มวงไข่มุก, หลักธรรมในพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, พ.ศ. ๒๕๔๘), หน้า ๓๑.

^{๑๒๐} คุราชละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗.

ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดคดีด้วยทฤษฎีจึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นพหูสูต

จ) การปรารภความเพียร พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อความถึงพร้อม แห่งกุศลธรรม เป็นผู้มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลายจึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ปรารภความเพียร

ฉ) สติมั่นคงพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติและปัญญาที่ยัง จำได้ ระลึกได้อย่างแม่นยำถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดไว้เมื่อนานมาแล้ว^{๑๒๓} จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสติ

ช) ปัญญา พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาที่เห็นความเกิดและความดับอันประเสริฐ ทำลายกิเลสให้ถึงความสิ้นสุดแห่งทุกข์โดยชอบ^{๑๒๔} จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา

๔. ฌาน ๔

ก) ปฐมฌาน พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน^{๑๒๕} สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่^{๑๒๖} จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานปฐมฌาน

ข) ทุติยฌาน พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน^{๑๒๗} เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่อนคลายในภายใน มีภาวะที่จิตเป็น

^{๑๒๓} ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๓/๒๕/๒๕.

^{๑๒๔} ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๓/๒๕/๓๐.

^{๑๒๕} ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๓/๑๕๓/๒๓๕.

^{๑๒๖} ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๓/๒๖/๓๐.

^{๑๒๗} ดูรายละเอียดใน ม.มู. (ไทย) ๑๓/๑๕๓/๒๓๕.

หนึ่งผู้ขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่^{๑๒๘} จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานตติยฌาน

ค) ตติยฌาน พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน^{๑๒๙} เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขามีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข^{๑๓๐} จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานตติยฌาน

ง) จตุตถฌาน ผู้ปฏิบัติตามธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ผู้มีเสขปฏิบัติทา จะได้วิชา ๓ คือ พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน^{๑๓๑} เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ เพราะอุเบกขาอยู่^{๑๓๒} จึงเรียกว่าจตุตถฌานผู้ปฏิบัติตามธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ผู้มีเสขปฏิบัติทา ได้วิชา ๓ คือ

๕. วิชา ๓

บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน บรรลุฌาน ๔ แล้วได้วิชา ๓ คือ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (ความรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้) จุตูปปาตญาณ (ความรู้จุติ ตาย และอุบัติ เกิด ของสัตว์) อาสวักขยญาณ (ความรู้ที่ทำให้สิ้น อาสวะ)^{๑๓๓} มีดังนี้คือ

ก) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน^{๑๓๔} เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและ

^{๑๒๘} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๖/๓๐.

^{๑๒๙} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๗/๒๓๕.

^{๑๓๐} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๖/๓๐.

^{๑๓๑} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๗/๒๓๕.

^{๑๓๒} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๖/๓๐.

^{๑๓๓} คุรยละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑ หน้า ๑.

^{๑๓๔} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๗/๒๓๕.

โทมนัสดับไปก่อน บรรลุจุดตกฉานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่^{๑๓๕} อาศัยจุดตกฉาน มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์ ไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่านี้อีกเดียว ย่อมระลึกชาติก่อนได้เป็นอันมากคือระลึกได้ชาติหนึ่งบ้าง สองชาติบ้าง ห้าชาติบ้าง สิบชาติบ้าง ยี่สิบชาติบ้าง ห้าสิบชาติบ้าง ร้อยชาติบ้าง พันชาติบ้าง แสนชาติบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์ก็เป็นอันมากบ้างตลอดวิวัฏฏ์ก็เป็นอันมากบ้าง ตลอดสังวัฏฏ์วิวัฏฏ์ก็เป็นอันมากบ้าง ว่าในภพโน้นเรามีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้ไปเกิดในภพโน้น แม้ในภพนั้น มีชื่ออย่างนั้น มีโคตรอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น มีอาหารอย่างนั้น เสวยสุขเสวยทุกข์อย่างนั้น ๆ มีกำหนดอายุเพียงเท่านั้น ครั้นจุติจากภพนั้นแล้ว ได้มาเกิดในภพนี้ ย่อมระลึกถึงชาติก่อนได้เป็นอันมาก พร้อมทั้งอาการ พร้อมทั้งอุเทศ ด้วยประการนี้ ชื่อนี้เป็นความแตกฉานแห่งฉานข้อที่หนึ่งของอริยสาวกนั้นเปรียบเหมือนลูกไก่ใช้เล็บเท้าหรือจะงอยเจาะเปลือกไข่ออก^{๑๓๖} จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานปุพเพนิวาसानุสสติญาณ

ข) จุตูปปาตญาณ บรรพจิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา นี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน^{๑๓๗} เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน บรรลุจุดตกฉานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่^{๑๓๘} อาศัยจุดตกฉาน มีอุเบกขาเป็นเหตุให้สติบริสุทธิ์อยู่ ไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่านี้อีกเดียว เห็นหมู่สัตว์ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทรามได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต ดีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วิจิสุจริต มโนสุจริต ไม่ดีเตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฎฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฎฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ดังนี้ ย่อมเห็นหมู่สัตว์กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณ

^{๑๓๕} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๖/๓๐.

^{๑๓๖} ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๒๐ หน้า ๔๗.

^{๑๓๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๗/๒๓๕.

^{๑๓๘} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๖/๓๐.

ดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตักยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ถ่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่ง หมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการนี้ ข้อนี้เป็นความแตกฉานแห่งฉานข้อที่สองของ อริยสาวกนั้น เปรียบเหมือนลูกไก่เจาะเปลือกไข่ออก จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรม วินัยนี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานจตุปปาตญาณ

ก) การที่บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้ระลึก ชาติก่อนได้หลายชาติคือ ๑ ชาติ ๒ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติ ๑,๐๐๐ ตลอดสังวัฏกัปหรือวิวัฏกัป ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ก็เป็นวิชาของพระ อริยสาวกประการหนึ่งจึงเรียกว่า อาสวัภขญาณ^{๑๓๕}

การที่บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้เห็นหมู่สัตว์ ที่กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตักยาก ด้วย ทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ถ่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์ เหล่านี้ ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ตีเตียนพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิจฉาทิฏฐิ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วาจสุจริต มโนสุจริต ไม่ตี เตียนพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฏฐิ เบื้องหน้าแต่ตาย เพราะกายแตก เขาย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ดังนี้ ย่อมเห็นหมู่สัตว์กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตักยาก ด้วยตาทิพยอันบริสุทธิ์เห็นมนุษย์ ก็รู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมแม้นี้ ก็เป็นวิชาของพระอริยสาวกประการหนึ่งจึง เรียกว่า อาสวัภขญาณ

การที่พระอริยสาวกทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ (หมายถึงสมาธิที่สัมปยุตด้วยอรหัตตผล เพราะพ้นจากราคะที่เป็นปฏิปกขธรรมโดยตรง แต่มิได้หมายความว่า จะระงับบาปธรรมอื่น ไม่ได้ ในที่นี้หมายถึง ความหลุดพ้นด้วยมีสมถกัมมัฏฐานเป็นพื้นฐาน) จึงเรียกว่า ผู้ถึง พร้อมด้วยวิชาและจรณะ

^{๑๓๕} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรธ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑ หน้า ๑.

ปัญญาวิมุตติ^{๔๐} หมายถึงปัญญาที่สหระคด้วยอรหัตตผลนั้นที่ชื่อว่า ปัญญาวิมุตติเพราะหลุดพ้นจากอวิชชา ที่เป็นปฏิปกขธรรมโดยตรง แต่มิได้หมายความว่า จะระงับบาปกรรมอื่นไม่ได้ ในที่นี้หมายถึงความหลุดพ้นด้วยมีวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นพื้นฐาน อันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันแม้ นี้ ก็เป็นวิชาของพระอริยสาวกประการหนึ่งจึงเรียกว่า ผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

พระอริยสาวกนี้บัณฑิตสรรเสริญว่า เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาแม้เพราะเหตุนี้ เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยจรณะแม้เพราะเหตุนี้ เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เพราะเหตุนี้จึงได้ชื่อว่าผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

ดังนั้นในเสขปฏิบัติทาสูตรว่าด้วยข้อปฏิบัติของพระเสขะ^{๔๑}ที่พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งให้พระอานนท์ไปแสดงธรรมให้แก่พวกเจ้าศากยะ จึงมีเนื้อหาหลักธรรมดังที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้

๒.๔ ผลของการแสดงธรรมในเสขปฏิบัติทาสูตร

หลังจากที่พระอานนท์ได้แสดงหลักการปฏิบัติในเสขปฏิบัติทาสูตรจบลง ฝ่ายประยูรญาติพวกเจ้าศากยะก็ทรงมีใจยินดีต่างชื่นชมภายิตของท่านพระอานนท์^{๔๒}ที่แสดงส่วนพระพุทธเจ้าก็ทรงลุกขึ้นยินดีรัสมเชยพระอานนท์ สำหรับการแสดงพระธรรมในข้อปฏิบัติของพระเสขะให้แก่ประยูรญาติพวกเจ้าศากยะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ฟงนั้น เมื่อขณะที่พระอานนท์ได้เริ่มสาธยายธรรมพระพุทธเจ้าทรงได้สดับธรรมมาโดยตลอด พระองค์ไม่ทรงหยั่งลงสู่นิทรามณมาตั้งแต่นั้น เพราะทรงจะสดับพระสูตรนี้ ทรงทราบว่า พระอานนท์จับเอายอดของเสขปฏิบัติทาจึงเสด็จลุกขึ้นประทับนั่งขัดสมาธิ ได้ประทานสาธุการรับรอง ด้วยพระวาจาเพียงเท่านี้ เหล่าสาวกจึงถือว่าพระสูตรนี้ เป็นภายิตของพระพุทธเจ้าด้วย^{๔๓}

^{๔๐} คุรยละเอียดใน วิ.ป. (ไทย) ๘/๑๒๓/๔๘๕.

^{๔๑} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔.

^{๔๒} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๐/๓๔.

^{๔๓} คุรยละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๒๐, หน้า

สำหรับเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงให้ปลาดฟ้าสังฆาฏิแล้วทรงบรรทมนิคหน้อยโดย
ปรัศว์เบื้องขวา เพราะมีพระประสงค์จะทรงใช้ศาลาให้ครบทั้ง ๔ อริยาบถ เพื่อจะเป็น
อานิสงส์ของพวกเจ้าศากยะที่ได้นิมนต์ไว้ ว่าเป็นที่ใส่สอยของพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์
ทั้ง ๔ อริยาบถ

ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในเสขปฏิบัติทานี้คือ ด้วยพระพุทธเจ้ามีพระ
ประสงค์จะสอนพวกเจ้าศากยะซึ่งในกรุงกบิลพัสดุ์มหานครแห่งนี้มีพระเสขอยู่เป็นจำนวน
มาก ดังจะเห็นได้จากในปฐมสมณานิสกกสูตรว่า เจ้าศากยะพระนามว่าสมณานิแม้จะชอบ
เสวน้ำจันท์ แต่ครั้งพอตอนสวรรคตได้เป็นพระโสดาบันดังคำพยากรณ์ของ
พระพุทธเจ้า^{๑๔๔} ด้วยหลักธรรมในข้อปฏิบัติของพระเสขะ ว่าพระอริยบุคคล ๔ จำพวกคือ
พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี พระอรหันต์ อยู่ด้วยหลักธรรมและการปฏิบัติ
ด้วยวิธีไหน เพื่อเป็นการแสดงให้บุคคลที่ยังไม่ได้เข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล เห็นชัด
เร้าใจให้ อัจฉาญ แก่ล้าวกล้ำ ปลอดชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา ปฏิปทาที่เป็น
มงคล เป็นปฏิบัติของผู้เจริญในพระพุทธศาสนา ด้วยหลักเสขปฏิบัติแล้ว ชวนใจให้
อยากรับเอาไปปฏิบัติ^{๑๔๕}

ก) ด้วยเพราะเหตุที่พวกเจ้าศากยะต้องการสิ่งที่เป็นมงคล จึงคิดกันว่าการถวาย
ห้องพระโรงหลังใหม่ให้พระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ได้ใส่สอยจะเป็นสิ่งที่เป็นมงคลแก่
พวกเจ้าศากยะ พระพุทธเจ้าจึงให้มงคลอันสูงสุดคือ หลักการปฏิบัติวิปัสสนาที่บรรลุมรรค
และจรณะซึ่งสามารถเข้าถึงนิพพาน ด้วยเพราะเหตุนี้ ผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมใน
เสขปฏิบัติสูตรจึงมีดังต่อไปนี้คือ

ข) ด้วยเพราะเหตุที่พวกเจ้าศากยะต้องการสิ่งที่เป็นมงคล พระพุทธเจ้าตรัส
หลักธรรมให้คือ บุคคลที่สมบุรณ์ด้วยศีล^{๑๔๖} ก็เป็นจรณะของพระอริยสาวก นี้เป็นผลจาก
การแสดงประการหนึ่ง

^{๑๔๔} คุรยละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๕/๑๐๒๐/๕๒๕.

^{๑๔๕} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔.

^{๑๔๖} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒/๓๒.

ค) ด้วยเพราะเหตุที่พวกเจ้าสากยะต้องการสิ่งที่เป็นมงคล พระพุทธเจ้าตรัสหลักธรรมให้คือ บุคคลที่เป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีทั้งหลายก็เป็นจรณะ^{๑๔๗}ของพระอริยสาวก นี่เป็นผลจากการแสดงประการหนึ่ง

ง) ด้วยเพราะเหตุที่พวกเจ้าสากยะต้องการสิ่งที่เป็นมงคล พระพุทธเจ้าตรัสหลักธรรมให้คือ บุคคลที่รู้จักประมาณในการบริโภคก็เป็นจรณะ^{๑๔๘}ของพระอริยสาวก นี่เป็นผลจากการแสดงประการหนึ่ง

จ) ด้วยเพราะเหตุที่พวกเจ้าสากยะต้องการสิ่งที่เป็นมงคล พระพุทธเจ้าตรัสหลักธรรมให้คือ บุคคลที่ประกอบความเพียรเครื่องตั้งนออย่างต่อเนืองก็เป็นจรณะ^{๑๔๙}ของพระอริยสาวก นี่เป็นผลจากการแสดงประการหนึ่ง

ฉ) ด้วยเพราะเหตุที่พวกเจ้าสากยะต้องการสิ่งที่เป็นมงคล พระพุทธเจ้าตรัสหลักธรรมให้คือ บุคคลที่ประกอบด้วยสัมมัตถธรรม ๗^{๑๕๐} นี้คือ (๑) ศรัทธา (๒) หิริ (๓) โอตตปปะ (๔) พหุสูต (๕) การปรารถนาคความเพียร (๖) สติมั่นคง (๗) ปัญญา^{๑๕๑} ก็เป็นจรณะของพระอริยสาวก นี่เป็นผลจากการแสดงประการหนึ่ง

ช) ด้วยเพราะเหตุที่พวกเจ้าสากยะต้องการสิ่งที่เป็นมงคล พระพุทธเจ้าตรัสหลักธรรมให้คือ บุคคลที่เป็นผู้ได้มาน ๔^{๑๕๒} คือ (๑) ปฐมมาน (๒) ทุติยมาน (๓) ตติยมาน (๔) จตุตถมาน^{๑๕๓} อันเป็นธรรมอาศัยจิตอันยิ่ง เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ตามความปรารถนาได้โดยไม่งยาก ได้โดยไม่ลำบากแม้นี้ก็ เป็นจรณะของพระอริยสาวก นี่เป็นผลจากการแสดงประการหนึ่ง

^{๑๔๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒/๓๒.

^{๑๔๘} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒/๓๒.

^{๑๔๙} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒/๓๓.

^{๑๕๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒/๓๓.

^{๑๕๑} ดูรายละเอียด มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่มที่ ๕ หน้า (๑๔).

^{๑๕๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒/๓๓.

^{๑๕๓} ดูรายละเอียด มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่มที่ ๕ หน้า (๑๔).

ข) ด้วยเพราะเหตุที่พวกเจ้าสากยะต้องการสิ่งที่เป็นมงคล พระพุทธเจ้าตรัสหลักธรรมให้คือ บุคคลที่ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติ ๒ ชาติ ๑๐๐ ชาติ ๑,๐๐๐ ชาติ ๑๐๐,๐๐๐ ชาติ ๑,๐๐๐,๐๐๐ ชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ ก็เป็นวิชาของพระอริยสาวก นี่เป็นผลจากการแสดงประการหนึ่ง

ฅ) ด้วยเพราะเหตุที่พวกเจ้าสากยะต้องการสิ่งที่เป็นมงคล พระพุทธเจ้าตรัสหลักธรรมให้คือ บุคคลที่เห็นหมู่มสัตว์ ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่มสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมนี้ ก็เป็นวิชาของพระอริยสาวก นี่เป็นผลจากการแสดงประการหนึ่ง

ฉ) ด้วยเพราะเหตุที่พวกเจ้าสากยะต้องการสิ่งที่เป็นมงคล พระพุทธเจ้าตรัสหลักธรรมให้คือ บุคคลที่ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันนี้ ก็เป็นวิชาของพระอริยสาวก^{๑๕๔} นี่เป็นผลจากการแสดงประการหนึ่ง

ดังนั้นผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงธรรมในเสขปฏิบัติทาสูตร คือพวกเจ้าสากยะต้องการความเป็นมงคลแก่ท้องพระโรง พระพุทธเจ้าจึงรับสั่งพระอานนท์ตรัสแสดงวิชาและจรรยาให้พวกเจ้าสากยะฟัง หลังจากแสดงพระธรรมจบ พวกเจ้าสากยะก็ทรงมีใจยินดีต่างชื่นชมภายิต แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ยังทรงตรัสชื่นชมด้วยเหมือนกันว่าพระอานนท์แสดงเสขปฏิบัติทาของพระอริยะได้ดี ดังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้

๒.๕ หลักธรรมในเสขปฏิบัติทาสูตรที่เกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนา

หลักธรรมในเสขปฏิบัติทาสูตรที่ท่านพระอานนท์แสดงซึ่งได้แก่หลักธรรม ๔ หมวด รวมทั้งหมด ๑๕ ประการดังที่ได้กล่าวมาแล้วในหัวข้อที่ ๒.๓ ซึ่งครอบคลุมถึงไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา^{๑๕๕} เป็นธรรมสำหรับประพฤติและ เป็นธรรมสำหรับ

^{๑๕๔} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๒/๓๓.

^{๑๕๕} คุรยละเอียด มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ เสขปฏิบัติทาสูตร”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๓, หน้า (๑๕).

ดำเนินไปสู่ทิศที่ไม่เคยไปคือ เป็นข้อปฏิบัติให้บรรลुวิชาหรือบรรลุนิพพาน^{๕๖} มีหลักธรรมที่เกี่ยวกับการพิจารณาคือ อินทรีย์ ๖ จักขุนทรีย์ โสณินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ทรีย์ และมนินทรีย์ เป็นหลักธรรมในการพิจารณาให้บรรลุเข้าถึงนิพพาน สำหรับหลักธรรมที่เกี่ยวกับการปฏิบัติวิปัสสนาท่านกล่าวไว้ ๒ หลักธรรมคือ สัมมปธาน ๔ และสติปัฏฐาน ๔ คือ

๑. สัมมปธาน ๔

ก) สร้างฉันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรม ๔ ที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

ข) สร้างฉันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

ค) สร้างฉันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

ง) สร้างฉันทะ พยายาม прารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิชโยภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว^{๕๗}

๒. สติปัฏฐาน ๔

ก) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

ข) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

ค) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้

^{๕๖} ดูรายละเอียด มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ เศขปฏิบัติภาสุตร”, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๓, หน้า (๑๔).

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๕๑.

ง) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติ
กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ เพราะเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ สาวกของเราเป็น
อันมากจึงได้บรรลุที่สุดแห่งอภิญญาและอภิญญาบารมี

สำหรับการศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษามุ่งเน้นประเด็นในหลักการปฏิบัติวิปัสสนาแนว
สติปัฏฐาน ๔ เท่านั้น ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ว่า ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์
ของเหล่าสัตว์เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอุบายธรรม
เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือการปฏิบัติวิปัสสนาสติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๕๘}

^{๕๘} คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

บทที่ ๓

การปฏิบัติวิปัสสนาในเสขปฏิบัติทาสูตร

วิปัสสนาหมายถึงการพิจารณาทางปัญญาจนเห็นสภาวะตามความเป็นจริงของกฎในหลักไตรลักษณ์^๑ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาพร้อมทั้งเข้าถึงความหลุดพ้นออกจากกิเลสตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์หรือทำให้สิ้นอาสวะ ซึ่งหมายถึงนิพพานเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา โดยมีหลักวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นหลักในการปฏิบัติ

ดังนั้นหลักการปฏิบัติวิปัสสนาในเสขปฏิบัติทาสูตร ผู้ศึกษามีวัตถุประสงค์จะศึกษาในข้อปฏิบัติของพระเสขะ ซึ่งเป็นหลักการปฏิบัติวิปัสสนาของหลักสติปัฏฐาน ๔^๒ ซึ่งผู้ศึกษาได้กำหนดประเด็นในการศึกษาและวิธีการปฏิบัติวิปัสสนามีดังต่อไปนี้คือ

๑. ความหมายของวิปัสสนา
๒. ข้อปฏิบัติของพระเสขะ
๓. สติปัฏฐาน ๔ ฐานวิปัสสนา
๔. การบรรลุธรรมโดยอาศัยการพิจารณาอินทรีย์ ๖

๓.๑ ความหมายของวิปัสสนา

วิปัสสนาเป็นวิธีการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนไว้ในพระคัมภีร์เถรวาทซึ่งมีความหมายตามหลักสัททนต์และอรรถนัยดังต่อไปนี้

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้าที่ ๑๑๕.

^๒ คูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๖๒/๓๐๑.

๑. ความหมายของวิปัสสนาตามหลักสัททนต์

วิปัสสนา มาจาก วิ+ทิส+ยุ+อา+ติ วิ เป็นคำอุปสรรค มีความหมายตามไวยากรณ์ บาลีปทรูปสัททนต์ว่า พิเศษ, ต่าง ๆ, ชัดแจ้ง, ปราศจาก, ไม่ประกอบ, ไม่งาม วิ ที่ ประกอบกับวิปัสสนามีอรรถว่า พิเศษ, ปัสสนา สำเร็จรูปจาก ทิส+ยุ ปัจจัย แปลง ทิส เป็น ปสฺส แปลง ยุ เป็น อน ลง อา อิตติโชตกปัจจัย ประกอบ ติ ปฐมาวิภคติ สำเร็จเป็น ปสฺสนา ทิส ชาติใน คัมภีร์ชาดวัตตสังคหะปาฐนิสสยะ^๓ แสดงอรรถของ ทิส ชาติไว้ว่า ทิส เพกฺขณหิ สาอูปิตทานโพชน ทิส ชาติมีอรรถว่า เฟงดู, เบียดเบียน, เกลียดชัง, ให้, ให้รู้ (บอก, กล่าว) ในรูปคำ ปสฺสนา ทิส ชาติมีอรรถ เพกฺขณ คือ เฟงดู เมื่อรวม วิ กับ ปสฺสนา เข้าเป็น วิปัสสนา มีความหมายดังในคัมภีร์อภิธานวรรณนาแสดงไว้ว่า วิวิธํ อนิจฺจาทิกํ สงฺขารสุ ปสฺสตีติ วิปสฺสนา ปัญญาที่เห็นสภาวะธรรมต่าง ๆ มีอนิจลักษณะเป็นต้นในสังขาร ชื่อว่า วิปัสสนา^๔

๒. ความหมายของวิปัสสนาตามหลักอรรถนัย

อรรถกถาจารย์ท่านได้ให้ความหมายเกี่ยวกับวิปัสสนาตามความหมายของหลัก อรรถนัยไว้ดังนี้คือ

วิปสฺสนา ได้แก่ ญาณกำหนดสังขารเป็นอารมณ์^๕

วิปสฺสนา ได้แก่ เห็น เห็นแจ้ง โดยประการต่างๆ^๖

สมโถจ วิปสฺสนา จ สมถะและวิปัสสนา ชื่อว่าสมถะ เพราะยังธรรมที่เป็น ข้ำศึก มีกามฉันทะเป็นต้นให้สงบ คือให้หมดไป สมถะนี้เป็นชื่อของสมาธิ ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะเห็น ธรรมโดยอาการหลายอย่าง โดยมีความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น

^๓ คุรยละเอียดใน พระวิสุทธิธารมหาระ ชาดวัตตสังคหะปาฐนิสสยะ, แปลโดย พระราชปริยัติ โมลี (อุปสมโม) นายเสรี อาจสาคร นายวิชานนท์ สำนักน้อย, พิมพ์ครั้งแรก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, มปป.), หน้า ๑๕๘ – ๑๕๙.

^๔ คุรยละเอียดใน พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชวรวงศ์-พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๑๑.

^๕ คุรยละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล, เล่ม ๓๓ หน้า ๔๗๔.

^๖ คุรยละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล, เล่ม ๖๘ หน้า ๓๕.

วิปัสสนานี้เป็นชื่อของปัญญา ในสองบทนี้ ในทศสูตรปริยายสูตร ท่านกล่าวว่า เป็นบุพภาค และในสังคีติปริยายสูตร ท่านกล่าวว่า เจือด้วยโลกิยะและโลกุตระ^๑

วิปัสสนาจ สมโถ ตทา อหุ สมถะและวิปัสสนา ได้มีแล้วในขณะนั้น ความว่า เพราะเมื่อสมถะและวิปัสสนาเป็นธรรมคู่กัน ความปรากฏแห่งอริยมรรคย่อมมี ฉะนั้น การประกอบธรรมทั้ง ๒ นั้น ในกาลใดย่อมมีเพราะสามารถยังอริยมรรคให้เกิดขึ้น ในกาลนั้นจะวิปัสสนาและสมถะได้มีแล้ว สมถะและวิปัสสนา ชื่อว่าเกิดแล้ว

สมถะและวิปัสสนานั้นย่อมเป็นคู่ที่มีส่วนเสมอกันเป็นไปอยู่ ชื่อว่าสมานภาคา เพราะอรรถว่าสมถะและวิปัสสนามีส่วนเสมอกัน ชื่อว่า ยุคนัทธา เพราะคงเทียบคู่กัน อธิบายว่า มีฐานะเสมอกัน มีกำลังเสมอกัน ด้วยอรรถว่าไม่ก้าวล่วงกันและกัน ส่วนความพิสดารของบทนั้นจักมีแจ้งใน ยุคนัทกถา^๒

วิปัสสนาพลั วิปัสสนาพละ ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะอรรถว่าเห็นธรรม ด้วยอาการหลายอย่างโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น วิปัสสนานั้นแหละ ชื่อว่าเป็นพละ เพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหว วิปัสสนาญาณถึงซึ่งกำลังของพระอริยเจ้าทั้งสองเหล่านั้น^๓

วิปัสสนา เพราะอรรถว่า พิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยงในขณะวิปัสสนาด้วยจิตตั้งมั่น เพราะได้ฌาน เพราะเหตุลมหายใจเข้ายาว^๔

วิปัสสนา แปลว่า ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความกำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ ภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้อย่างแจ่มแจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญปัญญา เหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ดี ปัญญาเหมือนปลูก ปัญญา ปัญญินทรีย์ ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศัสตรา ปัญญาเหมือนปราสาท ความสว่างคือปัญญา แสงสว่างคือปัญญาปัญญาเหมือนประทีป ปัญญา

^๑ ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล, เล่ม ๖๘ หน้า ๒๕๒.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒๗.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑๔.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๗.

เหมือนดวงแก้ว ความไม่หลงงมงาย ความเลื่อมใสศรัทธา สัมมาทิฐิ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ อันเป็นองค์มรรค นับเนื่องในมรรคในสมัยนั้น นี้ชื่อว่าวิปัสสนาที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น^{๑๑}

วิปัสสนา ปัญญา กิริยาที่รู้ชัด ความไม่หลงงมงาย ความเลื่อมใสศรัทธา สัมมาทิฐิ นี้เรียกว่าวิปัสสนา^{๑๒}

วิปัสสนา คือ ความเห็นแจ้ง เพราะเห็นแจ้งธรรมทั้งหลายด้วยสามารถแห่ง อนิจจลักษณะ^{๑๓}

๓. ความหมายของวิปัสสนานักวิชาการทางพระพุทธศาสนา

ก. พระธรรมธีรราชกุมาร (โฆดก ฉฺยณสิทฺธิ) ให้คำนิยาม คำว่า “วิปัสสนา” นั้น หมายถึง การรู้แจ้ง การรู้วิเศษ หรือการเห็นแจ้ง เห็นวิเศษ มี ๓ ความหมาย ได้แก่

- ๑) ปัญญาที่รู้แจ้งปัจจุบัน รูปนาม ไตรลักษณ์มรรค ผล นิพพาน
- ๒) ปัญญาที่รู้แจ้งซึ่งวิสุทธิ ๗ มีศีลวิสุทธิ เป็นต้น
- ๓) ปัญญาที่รู้แจ้ง วิปัสสนาญาณ ๑๖ มี นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นต้น และมีปัจเจกขณญาณ เป็นปริโยสา^{๑๔}

ข. พุทธทาสภิกขุ ให้ทัศนะเกี่ยวกับวิปัสสนากรรมฐาน ว่า โดยที่แท้จริงแล้วคำว่า วิปัสสนาเป็นฐานะ ต้องกินความรวบทั้งสมถะภาวนา และวิปัสสนาภาวนา คือ หมายถึงทั้งสมาธิและทั้งปัญญานั้นเอง และยิ่งไปกว่านั้นยังได้รวบเอาศีล ซึ่งยังไม่ใช่ตัวภาวนาอะไรเลย เข้าไปอีกด้วยในฐานะเป็นบริวารหรือบาทฐานของสมาธิ เพื่อให้เข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนา นี้ได้ดี... ฉะนั้น ศีลกับสมาธิ จึงเป็นที่ตั้งอาศัยของวิปัสสนา เพราะว่า วิปัสสนานั้นหมายถึง

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน อภ.สจ. (ไทย) ๒๔/๓๓๕/๑๐๐.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน อภ.สจ. (ไทย) ๓๔/๑๓๖๓/๓๔๐.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล, เล่ม ๗๕ หน้า ๓๖๓.

^{๑๔} พระธรรมธีรราชกุมาร (โฆดก ฉฺยณสิทฺธิ), วิปัสสนาญาณโสภณ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร :ศรีอนันต์การพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๘ - ๕๙.

การรู้แจ้งเห็นจริง การรู้แจ้งเห็นจริงจะเกิดขึ้นมาได้ ก็ในเมื่อบุคคลมีจิตใจที่ปีติปราโมทย์คือ ไม่มีอะไรเป็นเครื่องเศร้าหมองใจ^{๑๕}

ค. พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้คำนิยามของ คำว่า “วิปัสสนา” หมายถึง ความเห็นแจ้ง คือ เห็นตรงต่อความเป็นจริงของสภาวะธรรมนั้น ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์อัน ให้ถอนความหลงผิดรู้ผิดในสังขารเสียได้ และยังเป็นการศึกษาอบรมปัญญาให้เกิดความรู้ชัด ภาวะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นของมันเอง^{๑๖}

ง. วิปัสสนา พจนานุกรม ฉบับเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา คำวัดที่ชาวพุทธควรรู้ ให้ความหมายไว้ว่า การรู้เห็นจริงสภาวะธรรมตามที่มันเป็นจริง คือปัญญาที่เห็นความเป็นจริง ของสังขารทั้งปวงว่าตกอยู่ในไตรลักษณ์ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นถือมั่น ในสังขารเสียได้^{๑๗}

ดังนั้นวิปัสสนาจึงหมายถึงการอบรมจิตให้เกิดปัญญา โดยเกิดการพิจารณาทาง ปัญญาจนเห็นสภาวะตามความเป็นจริงในกฎแห่งหลักไตรลักษณ์^{๑๘} ว่าเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาพร้อมทั้งเข้าถึงความหลุดพ้นออกจากกิเลสตัณหาอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์หรือทำให้สิ้น อาสวะ ซึ่งหมายถึงนิพพานเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา โดยมีวิปัสสนา กัมมัฏฐานเป็นในหลักการปฏิบัติ

๓.๒ ข้อปฏิบัติของพระเสขะ

ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าทรงเสด็จทรงรับนิมนต์โดยคุณิภาพไปยังท้องพระโรงหลัง ใหม่แล้ว พระองค์ทรงชี้แจงให้พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์เห็นชัด ชวนใจให้อยาก รับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมิกถา

^{๑๕} พุทธศาสนิกฯ, คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๕๑),- หน้า ๑๕๘- ๑๕๙.

^{๑๖} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕,- (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๗๖.

^{๑๗} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสนา ฉบับคำวัดที่ชาวพุทธ ควรรู้, หน้าที่ ๕๑๑.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๑๑๕.

ตลอดราตรี แล้วรับสั่งให้พระอานนท์เทศน์สอนพวกเจ้าสากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ให้แจ่มแจ้งข้อปฏิบัติของพระเสขะ พระอานนท์รับสนองท่านจึงแสดงในหลักธรรม ๔ หมวด รวม ๑๕ ประการคือ

๑. สีสัมปทา^๙ ผู้สมบรูณ์ด้วยศีล

บุคคลผู้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้ มีศีล สำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรอยู่ มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย^{๑๐} การประพฤติปฏิบัติของพระเสขะพระอานนท์ท่านแสดงไว้ในข้อแรกคือ หลักการปฏิบัติศีลและ การประพฤติปาติโมกข์สังวร อาจารย์และโคจรโดยมีศีลเป็นประการแรก ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แก่ บรรพชิตในพระพุทธศาสนาที่รักษาระรมวินัยนี้คือ ภิภุ ๒๒๗ ข้อ ภิภุณี ๓๑๐ ข้อ สามเณร ๑๐ ข้อ ศีลเหล่านี้เป็นที่เข้าใจกันดีในหมู่พุทธบริษัท แต่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลไว้อีกอย่างหนึ่งซึ่งพระองค์รับรองว่าเป็นผู้ที่สมบรูณ์ด้วยศีลเช่นกัน ให้บรรพชิตที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาได้ยึดถือปฏิบัติตามคือ จูฬศีล มัชฌิมศีล มหาศีลมีดังต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าทรงตรัสข้อบัญญัติให้บรรพชิตที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาได้ยึดถือปฏิบัติตามหลักธรรมวินัยนี้ซึ่งอยู่ในจูฬศีลคือ

- ก. เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑฆาตและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่
- ข) เว้นขาดจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ รับเอาแต่ของที่เขาให้ มุ่งหวังแต่ของที่เขาให้ ไม่เป็นขโมย เป็นคนสะอาดอยู่
- ค) ภิภุละพฤติกรรมอันเป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์ ประพฤติพรหมจรรย์ เว้นห่างไกลจากเมถุนกรรมอันเป็นกิจของชาวบ้าน

^๙ ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ เศษปฏิปทาสูตร” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๓ หน้า (๑๓).

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๖.

ง) เว้นขาดจากการพูดเท็จคือ พูดแต่คำสัตย์ คำจริง ความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก เชื่อถือได้ ไม่หลอกลวงชาวโลก

จ) เว้นขาดจากคำต่อเสียดคือ ฟังความจากฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกต่างกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเพิลิดเพิลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

ฉ) เว้นขาดจากคำหยาบคือ พูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ

ช) เว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดคำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลา

ซ) เว้นขาดจากการพรากรพิชคามและภุตคาม

ฌ) ฉันทมือเดียว ไม่ฉันทอนกลางคืน เว้นขาดจากการฉันทในเวลาวิกาล

ญ) เว้นขาดจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และดูการละเล่นที่เป็นข้าศึกแก่กุศล

ฎ) เว้นขาดจากการตัดทรง ประดับ ตกแต่งร่างกายด้วยพวงดอกไม้ของหอม และเครื่องประพินพิวอันเป็นลักษณะแห่งการแต่งตัว

ฏ) เว้นขาดจากที่นอนสูงใหญ่

ฐ) เว้นขาดจากการรับทองและเงิน

ฑ) เว้นขาดจากการรับธัญญาหารดิบ

ฒ) เว้นขาดจากการรับเนื้อดิบ

ณ) เว้นขาดจากการรับสตรีและกุมารี

ด) เว้นขาดจากการรับทาสหญิงและทาสชาย

ต) เว้นขาดจากการรับแพะและแกะ

ถ) เว้นขาดจากการรับไก่และสุกร

ท) เว้นขาดจากการรับช้าง โค ม้า และลา

ธ) เว้นขาดจากการรับเรือกสวนไร่นาและที่ดิน

น) ภิกษุเว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร

บ) เว้นขาดจากการซื้อขาย

- ป) เว้นขาดจากการโกงด้วยตาชั่ง ด้วยของปลอม และด้วยเครื่องตวงวัด
 ผ) เว้นขาดจากการรับสินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง
 ฝ) เว้นขาดจากการตัด อวัยวะ การฆ่า การจองจำ การตีชิง วิวังราว การปล้น และการบุกรุกไร้อำนาจ^{๒๐}

พระพุทธเจ้าทรงตรัสข้อบัญญัติให้บรรพชิตที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาได้ยึดถือปฏิบัติตามหลักธรรมวินัยนี้ซึ่งอยู่ในมัชฌิมคัมภีร์คือ

ก) เว้นขาดจากการพรากรพืชคามและภุตคาม เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพรากรพืชคามและภุตคามเหล่านี้คือ พืชเกิดจากเหง้า เกิดจากลำต้น เกิดจากตา เกิดจากยอด เกิดจากเมล็ด

ข) เว้นขาดจากการบริโภคของที่สะสมไว้ เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังบริโภคของที่สะสมไว้เหล่านี้คือ สะสมข้าว น้ำ ผ้า ยาน ที่นอน ของหอมและอามิส

ค) เว้นขาดจากการดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล เช่นที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศลอย่างนี้คือการฟ้อน การขับร้อง การประโคมดนตรีการรำ การเล่านิทาน การเล่นปรบมือ การเล่นปลุกผี การเล่นตีกลอง การสร้างฉากบ้านเมืองให้สวยงาม การละเล่นของคนจัญฑา การเล่นกระดานหก การละเล่นหน้าศพ การแข่งชนช้าง การแข่งม้า การแข่งชนกระบือ การแข่งชนโค การแข่งชนแพะ การแข่งชนแกะ การแข่งชนไก่ การแข่งชนนกกระทา การรำกระบี่กระบอง การชกมวย มวยปล้ำ การรบ การตรวจพลสวนสนาม การจัดกระบวนทัพ การตรวจกองทัพ

ง) เว้นขาดจากการชวนชวายในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังชวนชวายในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาทอย่างนี้คือ เล่นหมากกรุกแถวละ ๘ ตาหรือ ๑๐ ตา เล่นหมากเก็บ เล่นควด เล่นหมากไหว เล่นโยนบ่วง เล่นไม้หึ่ง เล่นกำทาย เล่นสะกา

^{๒๐} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๘/๑๕๔/๖๕.

เล่นเป่าใบไม้ เล่นไถเล็ก ๆ เล่นหกคะเมนเล่นกั้งหัน เล่นดวงทราย เล่นรถเล็ก ๆ เล่นธนูเล็ก ๆ เล่นเขียนทราย เล่นทายใจ เล่นล้อเลียนคนพิการ

จ) เว้นขาดจากที่นอนอันสูงใหญ่เช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉัน โภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังใช้ที่นอนสูงใหญ่อย่างนี้ คือ เตียงมีเท้าสูงเกินขนาด เตียงมีเท้าเป็นรูปสัตว์ร้าย พรหมขนสัตว์ เครื่องลาดขนแกะลายวิจิตร เครื่องลาดขนแกะสีขาว เครื่องลาดมีลายรูปดอกไม้ เครื่องลาดยัดนุ่น เครื่องลาดขนแกะวิจิตรด้วยรูปสัตว์ร้าย เช่นสีหะและเสื่อ เครื่องลาดขนแกะมีขน ๒ ด้าน เครื่องลาดขนแกะมีขนด้านเดียว เครื่องลาดปักด้วยไหมประดับรัตนะ เครื่องลาดผ้าไหมประดับรัตนะ เครื่องลาดขนแกะขนาดใหญ่ที่นางพื่อน ๑๖ คนร้ายรำได้ เครื่องลาดบนหลังช้าง เครื่องลาดบนหลังม้า เครื่องลาดในรถ เครื่องลาดทำด้วยหนังเสื่อเครื่องลาดหนังชะมด เครื่องลาดมีเพดาน เครื่องลาดมีหมอน ๒ ข้าง

ฉ) เว้นขาดจากการขวนขวายในการประดับตกแต่งร่างกายเช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉัน โภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังขวนขวายในการประดับตกแต่งร่างกายอย่างนี้คือ ออบผิว นวด อาบน้ำหอม เพาะกาย ส่องกระจก แต้มตา ทัดพวงดอกไม้ ประทินผิว ผัดหน้า ทาปาก ประดับข้อมือ สวมเกี้ยว ใช้ไม้ถือ ใช้กัลกยา ใช้ดาบ ใช้พระขรรค์ ใช้ร่ม สวมรองเท้าวิจิตร ดิดกรอบหน้า ปักปิ่น ใช้พัดและเส้าขนหางจามรี นุ่งห่มผ้าขาวชายยาว

ช) เว้นขาดจากเครื่องนุ่งห่มเช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉัน โภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังนุ่งห่มเครื่องนุ่งห่มอย่างนี้คือ เรื่องพระราชา เรื่องโจร เรื่องมหาอำมาตย์ เรื่องกองทัพ เรื่องภัย เรื่องการรบ เรื่องข้าว เรื่องน้ำ เรื่องผ้า เรื่องที่นอน เรื่องพวงดอกไม้ เรื่องของหอม เรื่องญาติ เรื่องยาน เรื่องบ้าน เรื่องนิคม เรื่องเมืองหลวง เรื่องชนบท เรื่องสตรี เรื่องบุรุษ เรื่องคนกล้าหาญ เรื่องตลก เรื่องทำน้ำ เรื่องคนที่ล่วงลับไปแล้ว เรื่องเบ็ดเตล็ด เรื่องโลก เรื่องทะเล เรื่องความเจริญและความเสื่อม

ซ) เว้นขาดจากการพูดทู่เถียงแก่งแย่งกันเช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉัน โภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพูดทู่เถียงแก่งแย่งกันอย่างนี้คือ ท่านไม่รู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ แต่ผมรู้ทั่วถึง ท่านจะรู้ทั่วถึงธรรมวินัยนี้ได้อย่างไรท่านปฏิบัติผิด แต่ผม

ปฏิบัติถูก คำพูดของเรามีประโยชน์ แต่คำพูดของท่านไม่มีประโยชน์ คำที่ควรพูดก่อน ท่านกลับพูดภายหลัง คำที่ควรพูดภายหลัง ท่านกลับพูดเสียก่อน เรื่องที่ท่านเคยชินได้ผันแปรไปแล้ว ผมจับผิดคำพูดของท่านได้แล้ว ผมข่มท่านได้แล้ว ถ้าท่านมีความสามารถถึงหาทางแก้คำพูดหรือเปลี่ยนตนให้พ้นผิดเถิด

ฉ) เว้นขาดจากการทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสารเช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสารอย่างนี้คือ รับเป็นสื่อให้พระราชา ราชมหาอำมาตย์ กษัตริย์ พราหมณ์ คหบดี และกุมารว่า ท่านจงไปที่นี้หรือที่โน้น จงนำเอาสิ่งนี้ไป จงเอาสิ่งนี้มาจากที่โน้น

ญ) เว้นขาดจากการพูดหลอกลวงและการพูดเลียบเคียงเช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังพูดหลอกลวง เลียบเคียง หว่านล้อมพูดและเล็ม ใช้ลากต่อลากทั้งหมดนี้คือศีลของภิกษุ^{๒๒}

พระพุทธเจ้าทรงตรัสข้อบัญญัติให้บรรพชิตที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาได้ยึดถือปฏิบัติตามหลักธรรมวินัยนี้ซึ่งอยู่ในมหาศีลคือ

ก) เว้นขาดจากการเล็งชีพผิดทางด้วยเครื่องวิชาเช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเล็งชีพผิดทางด้วยเครื่องวิชาอย่างนี้คือ ทำนายอวัยวะ ทำนายตำหนิ ทำนายโชคกลาง ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ ทำนายหนูกัดผ้า ทำพิธีบูชาไฟ พิธีเบิกแวงเวียนเทียน พิธีช้ดแกลบบูชาไฟ พิธีช้ดรำบูชาไฟ พิธีช้ดข้าวสารบูชาไฟ พิธีเติมเนยบูชาไฟ พิธีเติมน้ำมันบูชาไฟ พิธีพ่นเครื่องเช่นบูชาไฟ พิธีปลีกรรมด้วยเลือด วิชาคูอวัยวะ วิชาคูพื้นที่ วิชาการปกครอง วิชาทำเสน่ห์ เวทมนตร์ไล่ผี วิชาตั้งศาลพระภูมิ วิชาหมองู วิชาว่าด้วยพิษ วิชาว่าด้วยแมงป่อง วิชาว่าด้วยหนู วิชาว่าด้วยเสียงนก วิชาว่าด้วยเสียงกาวิชาทายอายุ วิชาป้องกันลูกศร วิชาว่าด้วยเสียงสัตว์ร้อง

ข) เว้นขาดจากการเล็งชีพผิดทางด้วยเครื่องวิชาเช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเล็งชีพผิดทางด้วยเครื่องวิชาอย่างนี้คือ ทำนายลักษณะแก้วมณี ลักษณะผ้า ลักษณะไม้พลอง ลักษณะศัสตรา ลักษณะดาบ

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๘/๑๕๕/๖๕.

ลักษณะศร ลักษณะธนู ลักษณะอาวุธ ลักษณะสตรี ลักษณะบุรุษ ลักษณะเด็กชาย
ลักษณะเด็กหญิง ลักษณะทาสชายลักษณะทาสหญิง ลักษณะช่าง ลักษณะม้า ลักษณะ
กระบือ ลักษณะโคอุสภะ ลักษณะโคสามัญญ ลักษณะแพะ ลักษณะแกะ ลักษณะไก่
ลักษณะนกกระทา ลักษณะหีบ ลักษณะตุ้มหู ลักษณะเต่า ลักษณะมฤค

ค) เว้นขาดจากการเล็งชีพิตถทางด้วยเครื่องวิชาเช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญ
บางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเล็งชีพิตถทางด้วยเครื่องวิชาอย่างนี้คือ
ดูฤกษ์ยามตราทัพว่า พระราชาจักเสด็จหรือไม่เสด็จ พระราชาในอาณาจักรจักทรงยกทัพเข้า
ประชิด พระราชานอกอาณาจักรจักทรงล่าถอย พระราชานอกอาณาจักรจักทรงยกทัพมา
ประชิด พระราชาในอาณาจักรจักทรงล่าถอย ชัยชนะจักตกเป็นของพระราชาในอาณาจักร
ความปราชัยจักมีแก่พระราชานอกอาณาจักร ชัยชนะจักตกเป็นของพระราชานอกอาณาจักร
ความปราชัยจักมีแก่พระราชาในอาณาจักร พระราชาองค์นี้จักทรงชนะ พระราชาองค์นี้จัก
ทรงพ่ายแพ้

ง) เว้นขาดจากการเล็งชีพิตถทางด้วยเครื่องวิชาเช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญ
บางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเล็งชีพิตถทางด้วยเครื่องวิชาอย่างนี้คือ
พยากรณ์ว่าจักมีจันทรคราส สุริยคราส นกัษตรคราส ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์จักโคจรถูก
ทางหรือผิดทาง ดาวนักษัตรจักโคจรถูกทางหรือผิดทาง จักมีอุกกาบาตและดาวตก
แผ่นดินไหว ฟ้าร้อง ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรจักขึ้น ตก มัวหมอง แจ่มก
ระจ่าง จันทรคราส สุริยคราสหรือนกัษตรคราสจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์
หรือดาวนักษัตรโคจรถูกทางจักมีผลอย่างนี้ โคจรผิดทางจักมีผลอย่างนี้ อุกกาบาตและดาว
ตก แผ่นดินไหวฟ้าร้องจักมีผลอย่างนี้ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ และดาวนักษัตรขึ้น ตก
มัวหมองแจ่มกระจ่างจักมีผลอย่างนี้

จ) เว้นขาดจากการเล็งชีพิตถทางด้วยเครื่องวิชาเช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญ
บางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเล็งชีพิตถทางด้วยเครื่องวิชาอย่างนี้คือ
พยากรณ์ว่าฝนจะดี ฝนจะแล้ง จะหาภิกษาหารได้ง่าย จะหาภิกษาหารได้ยาก จะมีความ
สงบร่มเย็น จะมีภัย จะมีโรค จะไม่มีโรค การคำนวณด้วยการนับนิ้ว (มูททา) การ
คำนวณด้วยวิธีคิดในใจ (คณนา) การคำนวณด้วยวิธีอนุমানด้วยสายตา (สังขาน) วิชาฉันท
ลักษณะและโลกายตศาสตร์

ฉ) เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเครื่องงานวิชาเช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญ บางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเครื่องงานวิชาอย่างนี้คือ ให้ฤกษ์อาวาหมงคล ฤกษ์วิวาหมงคล ฤกษ์เรียงหมอน ฤกษ์หย่าร้าง ฤกษ์รวบรวมทรัพย์ ฤกษ์ใช้จ่ายทรัพย์ ทำให้โชคดี ทำให้เคราะห์ร้าย ให้ยาผดุงครรภ์ ร่ายมนตร์ทำให้ลื่นแข็ง ทำให้คางแข็ง ทำให้มือสั้นทำให้คางสั้น ทำให้หูอื้อ เป็นหมอดูลูกแก้ว ใช้หญิงสาวเป็นคนทรง ใช้หญิงประจำทวารลัยเป็นคนทรง บวงสรวงดวงอาทิตย์และท้าวมหาพรหม ร่ายมนตร์พ่นไฟ ทำพิธีเรียกขวัญ

ช) เว้นขาดจากการเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเครื่องงานวิชาเช่น ที่สมณพราหมณ์ผู้เจริญ บางพวกฉันโภชนาหารที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้วยังเลี้ยงชีพผิดทางด้วยเครื่องงานวิชาอย่างนี้คือ ทำพิธีบนบาน พิธีแก้บน ร่ายมนตร์ขับผี ตั้งศาลพระภูมิ ทำกะเทยให้เป็นชาย ทำชายให้เป็นกะเทย ทำพิธีปลุกเรื้อน พิธีบวงสรวงพื้นที่ พ่นน้ำมันตร์ รดน้ำมันตร์ พิธีบูชาไฟ ประุงยาตำรอก ยาถ่าย ยาแก้โรคลมตีขึ้นเบื้องบน ยาแก้โรคลมตีลงเบื้องต่ำ ยาแก้ปวดศีรษะ น้ำมันหยอดหู น้ำมันหยอดตา ยานัตถ์ ยาหยอดตา ยาป้ายตา เป็นหมอดา หมอผ่าตัด หมอรักษาเด็ก (กุมารเวช) การให้สมุนไพรและยา การใส่ยาแล้วล้างออกเมื่อโรคหาย

ฌ) อาจารย์หมายถึง มารยาทความไม่ล่วงละเมิดทางกาย ทางวาจา และทางใจ ความสำรวมระวังในศีลทั้งปวง และความที่ไม่เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาอาชีพะ ด้วยการให้ไม้ไผ่ ให้ใบไม้ ให้ดอกไม้ ให้ผลไม้ ให้เครื่องสนาน ให้ไม้ชำระฟัน การพูดยกย่องเพราะต้องการประจบให้เขารักการพูดที่เล่นที่จริงเหมือนแกงถั่ว การรับเลี้ยงเด็ก การรับใช้ส่งข่าวสาร หรือด้วยมิจฉาอาชีพะอย่างใดอย่างหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงรังเกียจ นี้เรียกว่า อาจารย์^{๒๓}

ฎ) โจรหมายถึง การไม่เที่ยวไปยังสถานที่ไม่ควรเที่ยวไปคือ มีหญิงแพศยา เป็นโจร มีหญิงหม้ายเป็นโจร มีสาวท้อเป็นโจร มีบัณฑิตเป็นโจร มีบัณฑิตเป็นโจร มีภิกษุณีเป็นโจร หรือมีร้านสุราเป็นโจร เป็นผู้อยู่คลุกคลีกับพระราชินี มหาอำมาตย์ของพระราชินี เติร์ถีย์ สาวกเติร์ถีย์ ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์ที่ไม่สมควร หรือเสพ คบ เข้าไปนั่ง ใกล้ตระกูลที่ไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส ในพระพุทธศาสนา ไม่เป็นคูบ่อน้ำ มักค้าและ

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๓๑/๓๘๘.

บริภาษ ปราบณาแต่สิ่งที่มีไชประโยชน์ ปราบณาแต่สิ่งที่ไม่เกื้อกูล ปราบณาแต่สิ่งที่ไม่
ผาสุก ไม่ปราบณาความหลุดพ้นจากโยคะ เช่นนี้ไม่ควร^{๒๔}

ดังนั้นจูฬศีล มัชฌิมศีล มหาศีลที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นศีลของบรรพชิตผู้ได้
ประพฤติปฏิบัติตามในพระพุทธศาสนานี้เรียกว่าเป็นผู้ที่สมบูรณ์ด้วยศีล ย่อมไม่ประสบภัย
อันตรายจากการสำรวมในศีล เปรียบเหมือนกษัตริย์ผู้ได้รับมูรธาภิเษกเป็นพระราชชา กำนัด
เข้าศึกได้แล้ว ย่อมไม่ประสบภัยอันตรายจากข้าศึก ผู้สมบูรณ์ด้วยอริยศีลชั้นข้อนี้ย่อม
เสวยสุขอันไม่มีโทษในภายใน จึงได้ชื่อว่าสมบูรณ์ด้วยศีล^{๒๕}

๒. อปัณณกปฏิบัติทา^{๒๖} ได้แก่ อินทริยสังวร โภชนมัตตัญญูตา ชาคริยานุโยค

ก. อินทริยสังวร^{๒๗} บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมเนียมของพระพุทธศาสนา
นี้ ทำความรู้สึกรู้ตัวในการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การก้าวเข้า การ
เหยียดออก การครองสังฆาฏิ บาตรและจีวร การฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้ม การถ่าย
อุจจาระปัสสาวะ การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การตื่น การพูด การนิ่ง^{๒๘} เหล่านี้
เรียกว่าเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทริยทั้งหลาย^{๒๙}

๑) บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมเนียมของพระพุทธศาสนานี้ เห็นรูป
ทางตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทริย^{๓๐} ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้ว

^{๒๔} คุรยละเอียดใน อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๕๓๑/๓๘๘.

^{๒๕} ที.ม. (ไทย) ๘/๒๐๕/๗๒.

^{๒๖} คุรยละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ เศษปฏิบัติทาสูตร” พระไตรปิฎกภาษาไทย
ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๓ หน้า (๑๓).

^{๒๗} คุรยละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์,
หน้า ๕๕๕.

^{๒๘} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒/๑๕.

^{๒๙} คุรยละเอียดใน ที.ส. (ไทย) ๘/๒๑๓/๗๒.

^{๓๐} คุรยละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรธ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๘ หน้า ๓๕๘.

จะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออกิขมาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์^{๓๑}

๒) บรรพชิตผู้ได้ประพฤติปฏิบัติตามในพระพุทธศาสนานี้ ฟังเสียงทางหู... แล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือยอมปฏิบัติเพื่อสำรวมโสตินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออกิขมาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาโสตินทรีย์^{๓๒} ถึงความสำรวมในโสตินทรีย์ จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้คุ้มครองทวารอินทรีย์^{๓๓}

๓) บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้ คมกลิ่นทางจมูก...แล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือยอมปฏิบัติเพื่อสำรวมฆานินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออกิขมาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาฆานินทรีย์^{๓๔} ถึงความสำรวมในฆานินทรีย์ จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้คุ้มครองทวารอินทรีย์^{๓๕}

๔) บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้ ลืมรสทางลิ้น...แล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือยอมปฏิบัติเพื่อสำรวมชีวหินทรีย์^{๓๖} ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออกิขมาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาชีวหินทรีย์ ถึงความสำรวมในชีวหินทรีย์ จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้คุ้มครองทวารอินทรีย์^{๓๗}

^{๓๑} คุรยละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๕/๒๑๓/๗๒.

^{๓๒} คุรยละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๘ หน้า ๓๕๘.

^{๓๓} คุรยละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๕/๒๑๓/๗๓.

^{๓๔} คุรยละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๘ หน้า ๓๕๘.

^{๓๕} คุรยละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๕/๒๑๓/๗๓.

^{๓๖} คุรยละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๘ หน้า ๓๕๘.

^{๓๗} คุรยละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๕/๒๑๓/๗๓.

๕) บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา^{๓๘} ถูกต้อง โภกฐ์พระทางกาย...แล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสํารวมกายินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่ สํารวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออกิขณาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษา กายินทรีย์^{๓๙} ถึงความสํารวมในกายินทรีย์ จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ คຸ້ມครองทวารอินทรีย์^{๔๐}

๖) บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา^{๔๑} ฐึ ธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสํารวมมโนทรีย์ซึ่งเมื่อไม่ สํารวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออกิขณาและโทมนัสครอบงำได้จึงรักษามโนทรีย์ ถึงความสํารวมในมโนทรีย์^{๔๒} จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้คຸ້ມครอง ทวารอินทรีย์^{๔๓}

๗. โภขเนมัตตัญญา^{๔๔} บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของ พระพุทธศาสนา^{๔๕} พิจารณาโดยแยกกายแล้วจึงกลืนกินอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่น ไม่ใช่เพื่อมัว เมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่กลืนกินอาหาร เพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่ง กายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกําจัดความเบียดเบียน เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วย คิดเห็นว่า เราจักกําจัดเวทนาเก่าและจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และการอยู่ผาสุก จักมีแก่เรา^{๔๖} นี้เรียกว่าเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๘ หน้า ๓๕๘.

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๘/๒๑๓/๗๓.

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗.

^{๔๑} ดูรายละเอียดใน ที.สี. (ไทย) ๘/๒๑๓/๗๓.

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑ หน้า ๒.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๗.

ก. ชาคริยานุโยค^{๔๔} บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมที่เป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดวัน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมที่เป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่งราตรี นอนคูลราชสีห์โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ กำหนดใจพร้อมจะลุกขึ้นตลอดคัมภีรมิยามแห่งราตรี ลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมที่เป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี จึงเรียกว่า เป็นผู้ประกอบความเพียรเครื่องต้นอย่างต่อเนื่องเป็นอย่างนี้^{๔๕}

ดังนั้นบรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้จึงได้ชื่อว่า เป็นผู้มี อปัณณกปฏิบัติ ๓

๓. สัทธรรม๗^{๔๖} ได้แก่ ศรัทธา หิริ โอตตปปะ พหุสุต การปรารภความเพียร สติมั่นคง ปัญญา

ก. ศรัทธา^{๔๗} บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้เป็นผู้มีศรัทธา คือ เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีรู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค^{๔๘} จึงเรียกว่าเป็นผู้มีศรัทธา

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑ หน้า ๒.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๘.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ เศษปฏิปทาสูตร” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่มที่ ๑๓ หน้าที่ (๑๔).

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๓ หน้า ๑๑๖.

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔/๒๘.

ข. หิริ^{๔๕} บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้เป็นผู้มีผู้มีหิริ คือ ละอายกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต ละอายการประกอบบาปอกุศลกรรม^{๔๖} จึงเรียกว่าเป็นผู้มีผู้มีหิริ

ค. โอตตปปะ^{๔๗} บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้เป็นผู้มี เป็นผู้มีโอตตปปะ คือ สะดุ้งกลัวกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริตสะดุ้งกลัวการประกอบบาปอกุศลกรรม^{๔๘} จึงเรียกว่า เป็นผู้มีโอตตปปะ

ง. พหูสูต^{๔๙} บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้เป็นพหูสูต ทรงสุตะ สัมสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งธรรมเหล่านี้ ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์ บริบูรณ์ ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทะตลอดคดีด้วยทัญญู^{๕๐} จึงเรียกว่าเป็นพหูสูต

จ. การปรารภความเพียร^{๕๑} บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลกรรม เพื่อความถึงพร้อม แห่งกุศลกรรม เป็นผู้มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลกรรมทั้งหลาย^{๕๒} จึงเรียกว่าเป็นผู้ปรารภความเพียร

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๗ หน้า ๑๑๖.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕/๒๘.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๗ หน้า ๑๑๖.

^{๔๘} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕/๒๘.

^{๔๙} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๗ หน้า ๑๑๖.

^{๕๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕/๒๘.

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๗ หน้า ๑๑๖.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕/๒๘.

ฉ. สติมั่นคง^{๕๗} บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาเป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติและปัญญาที่ยัง จำได้ ระลึกได้อย่างแม่นยำถึงสิ่งที่ทำ และคำที่พูดไว้เมื่อนานมาแล้ว^{๕๘}จึงเรียกว่าเป็นผู้มีสติ

ช. ปัญญา^{๕๙} บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาที่พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาที่เห็นความเกิดและความดับอันประเสริฐ ทำลายกิเลสให้ถึงความสิ้นสุดแห่งทุกข์โดยชอบ^{๖๐}จึงเรียกว่าเป็นผู้มีปัญญา

ดังนั้นบรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้มีศีลธรรม ๗ ประการ

๔. ฌาน ๔^{๖๑} ได้แก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน

ก. ปฐมฌาน^{๖๒} บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนาปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน^{๖๓} สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก

วิจารณ์ ปิติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่^{๖๔}จึงเรียกว่าเป็นผู้ที่ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานปฐมฌาน

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๗ หน้า ๑๑๖.

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕/๒๕.

^{๕๙} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๗ หน้า ๑๑๖.

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕/๓๐.

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “บทนำ เศษปฏิปทาสูตร” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑๓ หน้า (๑๔).

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑/๕.

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๗/๒๓๕.

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๖/๓๐.

ข. ทุคฺคิณาน^{๖๕} บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน^{๖๖} เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุตุคฺคิณานมีความผ่อนคลายใน ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากวิเวก อยู่^{๖๗} จึงเรียกว่าเป็นผู้ที่ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานตุคฺคิณาน

ค. ตติยณาน^{๖๘} บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน^{๖๙} เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขามีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนาม กาย บรรลุตติยณานที่พระอรหังทั้งหลายสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข^{๗๐} จึง เรียกว่าเป็นผู้ที่ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานตติยณาน

ง. จตุตถณาน^{๗๑} บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐาน^{๗๒} เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน บรรลวจตุตถณานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่^{๗๓} จึงเรียกว่าเป็นผู้ที่มี เสขปฏิบัติทาได้วิชา ๓

การที่บรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ (หมายถึงสมาธิที่สัมปยุตด้วยอรหัตตผล เพราะพ้นจากราคะที่เป็นปฏิปักษ์ธรรม โดยตรง แต่มิได้หมายความว่า จะระงับบาปกรรมอื่นไม่ได้ ในที่นี้หมายถึง ความหลุดพ้น ด้วยมีสมถกัมมัฏฐานเป็นพื้นฐาน) จึงเรียกว่า อาสวัคชยญาณ

^{๖๕} คุรายนละเอียคใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑/๕.

^{๖๖} คุรายนละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๗/๒๓๕.

^{๖๗} คุรายนละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๖/๓๐.

^{๖๘} คุรายนละเอียคใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑/๕.

^{๖๙} คุรายนละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๗/๒๓๕.

^{๗๐} คุรายนละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๖/๓๐.

^{๗๑} คุรายนละเอียคใน วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๑/๖.

^{๗๒} คุรายนละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๕๗/๒๓๕.

^{๗๓} คุรายนละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๖/๓๐.

ปัญญาวิมุตติ^{๓๔} (หมายถึงปัญญาที่สหระคด้วยอรหัตตผลนั้น ที่ชื่อว่า ปัญญาวิมุตติ เพราะหลุดพ้นจาก อวิชชา ที่เป็นปฏิปกษธรรมโดยตรง แต่ไม่ได้หมายความว่าระบบบาปกรรมอื่นไม่ได้ ในที่นี้หมายถึงความหลุดพ้นด้วยมีวิปัสสนากัมมัฏฐานเป็นพื้นฐาน) อันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันแม้ก็เป็นวิชาของพระอริยสาวกประการหนึ่งจึงเรียกว่า อาสวักขยญาณ

ดังนั้นบรรพชิตผู้ประพฤติปฏิบัติตามธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา บัณฑิตสรรเสริญว่า เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาแม้เพราะเหตุนี้ เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยจรณะแม้เพราะเหตุนี้ เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เพราะเหตุนี้จึงได้ชื่อว่าผู้ถึงพร้อมด้วยวิชาและจรณะในเสขปฏิบัติทาสุตร^{๓๕}

๖. วิธีของการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์

การปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์มีวิธีการปฏิบัติ จำแนกเป็น ๒ วิธี คือ

ก) วิธี เจโตวิมุตติ^{๓๖} หรือ อุภโตภาควิมุตติ คือ ทำสมณะก่อน แล้วค่อยน้อมมาทำวิปัสสนาภายหลัง อันเป็นหลักปฏิบัติยอดนิยมในอดีต วิธีนี้เรียกในภาษาของนักปฏิบัติว่า วิธี สมาธิ อบรมปัญญา^{๓๗} คือ ฌาน ๑ ถึง ฌาน ๔ มีองค์ประกอบดังนี้

ฌาน ๑ ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคตา

ฌาน ๒ ประกอบด้วยองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคตา

ฌาน ๓ ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ สุข เอกัคตา

ฌาน ๔ ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ เอกัคตา อุเบกขา

ข) วิธี ปัญญาวิมุตติ หรือ สุขขวิปัสสโก คือ ทำวิปัสสนาไปเลยตั้งแต่ต้น ซึ่งในขณะที่กำลังดำเนินจิตวิปัสสนา ยกจิตขึ้นพิจารณาธรรมไปตาม “กฎของความสมดุล” คือ การคิด

^{๓๔} คุรยลละเอียคใน วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๒๓/๔๘๒.

^{๓๕} คุรยลละเอียคใน ม.นุ. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๔.

^{๓๖} คุรยลละเอียคใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๑ หน้า ๘๒.

^{๓๗} คุรยลละเอียคใน พระภคกร ฐริวฑฒโน (ภาวิไล), ปฏิจจสมุปบาท สำหรับคนรุ่นใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (จังหวัดเชียงใหม่ : บริษัท นันทพันธ์พรินติ้ง จำกัด) หน้า ๖๐.

ที่เป็นระเบียบ พิจารณาหาเหตุผลตั้งแต่ต้นจนจบ แล้วน้อมลงสู่ไตรลักษณ์ นั้น จะเป็นทั้งการทำสมถะและวิปัสสนาไปพร้อม ๆ กัน วิธีนี้ เรียกในภาษาของนักปฏิบัติว่า ปัญญาอบรมสมาธิ เพราะเมื่อพิจารณาจนกระทั่งลงใจแล้ว จิตจะเข้าสู่ความสงบแน่นเป็นสมาธิ ด้วยอาการพักจิต และด้วยความรู้แจ่มแจ้งแทงตลอดไม่สงสัยในองค์ธรรมแล้ว

ก) การเปรียบเทียบฌานในแบบสมถะกรรมฐาน ในฌาน ๑ ถึง ฌาน ๔ มีองค์ประกอบดังนี้

ฌาน ๑ ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคตา

ฌาน ๒ ประกอบด้วยองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคตา

ฌาน ๓ ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ สุข เอกัคตา

ฌาน ๔ ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ เอกัคตา อุเบกขา^{๗๘}

ฌานแบบสมถะ เป็นการปฏิบัติเพื่อ ข่มกิเลส หรือระงับนิวรณ์ ๕ ซึ่งมีดังต่อไปนี้
ปฐมฌาน (ฌาน ๑) มีองค์ ๕ คือ

๑. วิตก (ความตรึก) ทำหน้าที่สงบ หรือข่ม กามฉันท

๒. วิจารณ์ (ความตรอง) ทำหน้าที่สงบหรือข่ม พยาบาท

๓. ปีติ ทำหน้าที่สงบ หรือข่ม ถีนะมิทชะ

๔. สุข ทำหน้าที่สงบ หรือข่ม อุทธัจจะ

๕. เอกัคตา ทำหน้าที่สงบ หรือข่ม วิจิกิจฉา

ส่วนฌาน ๒, ๓, ๔ เป็นผลจากการทำงานของจิตในฌาน ๑ คือ เกิดสมาธิ หรือความสงบ ฌานของสมถะกรรมฐาน ดำเนินตามหลักการนี้^{๗๙}

วิปัสสนาในฌาน การปฏิบัติตามกฎของความสมคูล คือ การยกหัวข้อธรรมะ (องค์ธรรม) ขึ้นมา ผู้การคิดที่เป็นระเบียบ พิจารณาหาเหตุผลตั้งแต่ต้นจนจบ แล้วน้อมลงสู่ไตรลักษณ์” (น้อมลงสู่ไตรลักษณ์ คือการสรุปหัวข้อลงในกฎไตรลักษณ์) ที่ว่าเป็นการปฏิบัติแบบ “วิปัสสนาในฌาน” เพราะ เป็นทั้งการทำทั้งสมถะและวิปัสสนาไปพร้อม ๆ กัน นั่นคือการพิจารณาองค์ฌานของ “วิปัสสนาในฌาน” จากฌาน ๑ ถึง ฌาน ๔ มีองค์ประกอบดังนี้

^{๗๘} ดูรายละเอียดใน วิ.ป. (ไทย) ๘/๓๒๗/๔๘๕.

^{๗๙} ดูรายละเอียดใน พระภัสกร ภูริวฑฒโน (ภาวิไล), ปฏิจอสุมุปปาท สำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๖๑.

- ฉาน ๑ ประกอบด้วยองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคตา
 ฉาน ๒ ประกอบด้วยองค์ ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคตา
 ฉาน ๓ ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ สุข เอกัคตา
 ฉาน ๔ ประกอบด้วยองค์ ๒ คือ เอกัคตา อุเบกขา

รูปแบบการเดินจิตเพื่อพิจารณาธรรม ฉาน ๑ (ก) ยกข้อธรรมะ (องค์ธรรม) ขึ้นมาพิจารณา คือวิตก หรือความตรึก (ข). ทำการพิจารณาและเกิดความเข้าใจ ก็เป็น วิจารณ์ หรือความตรอง (ค). เมื่อทำการพิจารณาหาเหตุผล แล้วน้อมลงสู่ไตรลักษณ์และเห็นว่าเป็นการถูกต้อง ก็เกิดปีติ สุข ส่วนเอกัคตา ก็คือ หัวข้อธรรมะ ๑ หัวข้อ ที่ได้ทำการพิจารณาแล้ว นั้น นี้ก็เป็นฉาน ๑

ฉาน ๒ เมื่อจิตรับรู้หัวข้อธรรมะที่พิจารณา เห็นแล้วว่าถูกต้อง จิตก็จะมี ความละเอียดลง เพราะพิจารณาธรรมจบรอบแล้ว เมื่อเห็นว่าถูกต้อง ก็มีความปีติ แล้วก็เกิด ความสุขกับหัวข้อธรรมะนั้น หัวข้อธรรมะ ๑ หัวข้อ ก็คือ เอกัคตา นี้ก็เป็นฉาน ๒^{๔๐}

ฉาน ๓ เมื่อจิตเดินเรียบลง จิตจะละเอียดลง ด้วยเห็นชัดในความถูกต้องนั้น จิตเดินเรียบลงอีก จนปีติหายไป (เมื่อมีปีติ จิตยังมีคลื่นสั่นอยู่) จึงมีแต่ความสุขกับหัวข้อธรรมะนั้น ก็เป็นสุขกับเอกัคตา (สุข – เอกัคตา) หรือที่เรียกว่า ฉาน ๓

ฉาน ๔ จิตเดินเรียบลงอีก ลงสู่ความละเอียดลึก ความสุขุมคัมภีร์ภาพ ก็เกิดขึ้นกับ หัวข้อธรรมะ ที่ได้พิจารณาแล้วนั้นว่า ถูกต้อง เป็นแน่แท้ จิตก็เหลือเป็นหนึ่ง หรือเอกัคตา กับหัวข้อธรรมะนั้น ว่าถูกต้องแน่แล้ว จิตจึงวางลงเป็นอุเบกขา ในขณะที่จิตเดียวกัน เรียกว่า ฉาน ๔

จะเห็นว่า เป็นการเดินฉานไปพร้อมกับการพิจารณาธรรมนั้นเอง สูตรการเดิน ฉานแบบ วิปัสสนาในฉาน สูตรการเดินฉาน ๑ ถึง ฉาน ๔ แบบ วิปัสสนาในฉาน ฉาน ๑ มี องค์ ๕ คือ

วิตก (ความตรึก)	ยกหัวข้อธรรมขึ้นมาพิจารณา
วิจารณ์ (ความตรอง)	ทำการพิจารณา

^{๔๐} ดูรายละเอียดใน พระภาสกร ภูริวัตตโม (ภาวิไล), ปฏิจจสมุปบาท สำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๖๒.

ปีติ	สงบ	ถีนะมิทระ
สุข	สงบ	อุทัจจะ
เอกัคตา	สงบ	วิจิกิจฉา ^{๔๒}

แบบวิปัสสนาในฌาน ปฐมฌาน แบบวิปัสสนาในฌาน “ประหาร” กิเลส

ฌาน ๑	วิตก (ความตรึก)	ยกหัวข้อธรรมะขึ้นมาพิจารณา
	วิจารณ์ (ความตรอง)	ทำการพิจารณาจนจบ
	ปีติ	มีความเข้าใจ
	สุข	เห็นว่าถูกต้อง
	เอกัคตา	ในหัวข้อธรรมะนั้น

นี่คือ ความแตกต่างกัน ระหว่างปฐมฌานของสมณะ และปฐมฌานของวิปัสสนาในฌาน ปฐมฌานแบบสมณะ สงบนิเวรณ ๕ ปฐมฌานแบบวิปัสสนาในฌาน ประหารกิเลส ฉะนั้นการปฏิบัติแบบวิปัสสนาในฌาน ก็คือหลักสูตรโดยตรงของพระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าพระศาสดาของพวกเรานั้นเอง เมื่อได้พิจารณาลงตัวในเรื่องปฐมฌาน หรือฌาน ๑ แล้ว ต่อมาเราก็มาพิจารณาถึงลำดับขององค์ฌานทั้งหมด ตั้งแต่ ฌาน ๑ ถึง ฌาน ๔ ทั้งแบบสมณะ และ แบบ วิปัสสนาในฌาน

ฌาน ๑	มีองค์ ๕ คือ	วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคตา
ฌาน ๒	มีองค์ ๓ คือ	ปีติ สุข เอกัคตา
ฌาน ๓	มีองค์ ๒ คือ	สุข เอกัคตา
ฌาน ๔	มีองค์ ๒ คือ	เอกัคตา อุเบกขา

ถ้าจะมาพิจารณาถึงองค์ฌาน ตั้งแต่ฌาน ๑ ถึงฌาน ๔ แล้ว ก็จะพบว่า มี เอกัคตา เป็นตัวยืนโรง คือมีอยู่ในฌาน ๑ ถึงฌาน ๔^{๔๓}

^{๔๒} ดูรายละเอียดใน พระภัสสกร ฐิริวฑฒโน (ภาวิไล), ปฏิจ্ঞสมุปปาท สำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๖๔.

^{๔๓} ดูรายละเอียดใน พระภัสสกร ฐิริวฑฒโน (ภาวิไล), ปฏิจ্ঞสมุปปาท สำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๖๕.

ในฉาน ๑ ทำการพิจารณาธรรม ก็คือการทำงานของจิต หรือการใช้งานทางจิต

ในฉานที่ ๒ เป็นฉานเสวยผลของฉาน ๑ คือเมื่อจิตทำงานเสร็จแล้ว ก็เริ่มพักในฉาน ๒ (ฉาน ๒ มีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคตา) การที่มี “ปิติ” นี้ แสดงถึงความกระเพื่อมของคลื่นจิต คือ อากาโรที่จิตยังไม่สงบนิ่งจนถึงที่สุด

ในฉานที่ ๓ มีองค์ ๒ คือ ปิติหายไป เหลือแต่สุข กับเอกัคตา (แสดงถึงการสงบนิ่งลงอย่างมากของคลื่นจิต การเดินจิตจึงได้เรียบลง เรียกว่า “สุข”)

ในฉานที่ ๔ จะเหลือเพียงเอกัคตา กับอุเบกขา คือจิตจะสงบลงจนถึงที่สุด และพักในฉาน ๔ “เอกัคตา” คือหัวข้อธรรมะ “อุเบกขา” คือการปล่อยวาง ก็เรียกว่า เป็นการปล่อยวางหัวข้อธรรมะ จิตจึงนิ่งเฉย หรือ “พัก” นั่นเอง

ในหลักการปฏิบัติแบบ “วิปัสสนาในฉาน” เมื่อปฏิบัติไปแล้ว ก็จะพบว่า จิตจะมีการทำงานเป็นวงจรอยู่อย่างนี้ คือ พิจารณาธรรมในฉาน ๑ แล้วเริ่มพักในฉาน ๒-๓ และพักสงบในฉาน ๔ ^{๘๕}

๓.๓ การปฏิบัติวิปัสสนาแนวสติปัฏฐาน ๔ ชัมมานุปัสสนา

การปฏิบัติวิปัสสนาพระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า ทางนี้เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัสเพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อให้แจ้งนิพพาน ทางนี้คือการปฏิบัติวิปัสสนาสติปัฏฐาน ๔ ประการคือ

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ
๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกได้
๓. พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกได้
๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติกำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกได้

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน พระภาสกร ฐริวฑฒโน (ภาวิไล), ปฏิจจสมุปบาท สำหรับคนรุ่นใหม่, หน้า ๖๗.

ในการปฏิบัติวิปัสสนาสติปัฏฐาน ๔ มีวิธีการปฏิบัติแบ่งออกเป็น ๔ แนวทาง ผู้ศึกษาได้กำหนดการศึกษาให้ตรงกับหลักธรรมในเสขปฏิบัติ จึงได้ศึกษาเฉพาะธัมมานุปัสสนา หมวดอายตนะมีดังต่อไปนี้ บุคคลผู้ปฏิบัติในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายได้แก่ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ คือ

๑. พระเสขะในธรรมวินัยนี้รัฐัดตา รัฐัดรูป สังโยชน์ใดอาศัยตาและรูปทั้งสองนั้นเกิดขึ้นก็รัฐัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐัดเหตุนั้น

๒. พระเสขะในธรรมวินัยนี้รัฐัดหู รัฐัดเสียง สังโยชน์ใดอาศัยหูและเสียงทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รัฐัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐัดเหตุนั้น

๓. พระเสขะในธรรมวินัยนี้รัฐัดจมูก รัฐัดกลิ่น สังโยชน์ใดอาศัยจมูกและกลิ่นทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รัฐัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้น มิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว มิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐัดเหตุนั้น

๔. พระเสขะในธรรมวินัยนี้รัฐัดลิ้น รัฐัดรส สังโยชน์ใดอาศัยลิ้นและรสทั้งสองนั้นเกิดขึ้นก็รัฐัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐัดเหตุนั้น

๕. พระเสขะในธรรมวินัยนี้รัฐัดกาย รัฐัดโผฏฐัพพะ สังโยชน์ใดอาศัยกายและโผฏฐัพพะทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รัฐัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รัฐัดเหตุนั้น

๖. พระเสขะในธรรมวินัยนี้ รู้ชัดใจ รู้ชัดธรรมารมณฺ์ สังโยชน์ใดอาศัยใจและธรรมารมณฺ์ทั้งสองนั้นเกิดขึ้น ก็รู้ชัดสังโยชน์นั้น การเกิดขึ้นแห่งสังโยชน์ที่ยังไม่เกิดขึ้นมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น การละสังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้วมิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น และสังโยชน์ที่ละได้แล้วจะไม่เกิดขึ้นต่อไปอีก มิได้ด้วยเหตุใด ก็รู้ชัดเหตุนั้น ด้วยวิธีนี้ พระเสขะพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายในอยู่ พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายภายนอกอยู่ หรือพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายทั้งภายในทั้งภายนอกอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิดในธรรมทั้งหลายอยู่ พิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่ หรือพิจารณาเห็นทั้งธรรมเป็นเหตุเกิดทั้งธรรมเป็นเหตุดับในธรรมทั้งหลายอยู่

พระเสขะในธรรมวินัยนี้ ผู้ปฏิบัตินั้นมีสติปรากฏอยู่เฉพาะหน้าว่า ธรรมมีอยู่ ก็เพียงเพื่ออาศัยเจริญญาณ เจริญสติเท่านั้น ไม่อาศัย (ตัณหาและทิฏฐิ) อยู่ และไม่ยึดมั่นถือมั่นอะไร ๆ ในโลก^{๘๖} ผู้ปฏิบัติทั้งหลาย การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คืออายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ อยู่ นี้คือหลักการปฏิบัติวิปัสสนาสติปัฏฐาน ๔ ของการพิจารณาในชั้นมานุปีสสนา หมวดอายตนะ

๓.๔ การบรรลุธรรมโดยอาศัยการพิจารณาอินทรีย์สังวรณฺ์

พระอานนท์ ได้แสดงหลักธรรมไว้ในเสขปฏิบัติ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ หมวดรวมทั้งหมด ๑๕ ประการดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในคัมภีร์ท่านยังแบ่งจรณะออกเป็น ๖ ประการคือ

- ผู้ถึงพร้อมด้วยศีลนี้ก็เป็นจรณะ
- ผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายนี้ก็เป็นจรณะ
- ผู้รู้ประมาณในโภชนะนี้ก็เป็นจรณะ
- ผู้ประกอบความเพียรเครื่องตื่นนี้ก็เป็นจรณะ
- ผู้ประกอบด้วยสัพปุริสธรรม ๗ ประการนี้ ก็เป็นจรณะ

^{๘๖} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๕.

แม้ข้อที่อริยสาวกเป็นผู้ได้มานั้น ๔ อันเป็นธรรมอาศัยซึ่งจิตอันยัง เป็นเครื่องอยู่ เป็นสุขในทิวฏฐธรรมตามความปรารถนา เป็นผู้ได้โดยไม่ยาก ไม่ลำบากนี้ก็เป็นจริง^{๘๗}

ในหลักการปฏิบัติของเสขปฏิบัติ ท่านได้ครอบคลุมถึงไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ ปัญญา เพื่อให้พวกเจ้าศากยะได้รับแต่สิ่งที่เป็นมงคล^{๘๘} แต่ในการศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ จะศึกษาในการปฏิบัติโดยอาศัยอินทรีย์ ๖ เป็นการพิจารณาเพื่อบรรลุธรรม ดังพระพุทธเจ้า ตรัสรับสั่งให้ท่านพระนันทกะเถระไปสอนภิกษุณี ท่านพระนันทกะเถระทูลรับสนองพระ คำรัส ภิกษุณีเหล่านั้นเห็นท่านพระนันทกะเดินมาแต่ไกล จึงช่วยกันปูลาดอาสนะและตั้งน้ำ ล้างเท้าไว้ ท่านพระนันทกะนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้แล้ว ล้างเท้า ภิกษุณีเหล่านั้นกราบท่าน พระนันทกะเถระแล้วนั่ง ณ ที่สมควร

ท่านพระนันทกะเถระได้กล่าวกับภิกษุณีเหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลาย การแสดง ธรรมครั้งนี้เป็นการแสดงแบบถาม-ตอบ หากท่านเข้าใจฟังตอบว่าดิฉันทั้งหลายรู้ เมื่อไม่รู้ฟัง ตอบว่า ดิฉันทั้งหลายไม่รู้ หรือว่ามีท่านใดในที่นี้เกิดความเคลือบแคลง หรือความสงสัยใน การแสดงธรรมท่านฟังถามอาตมภาพในเรื่องนั้น อาตมภาพขอถามท่านทั้งหลายว่า

จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโนเที่ยงหรือไม่เที่ยง ภิกษุณีเหล่านั้นตอบว่า ไม่เที่ยง เจ้าข้า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข เป็นทุกข์ เจ้าข้า

สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็น สิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ข้อนั้นไม่ควรเลยเจ้าข้า ข้อนั้นเพราะ เหตุใด

เพราะก่อนนี้ ดิฉันทั้งหลายได้เห็นดีแล้วตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบว่า อายตนะภายใน ๖ ของเรา ไม่เที่ยง เพราะเหตุนี้เจ้าข้า

ท่านพระนันทกะกล่าวว่า คีละ คีละ ท่านทั้งหลาย พระอริยสาวกผู้เห็นตามความ เป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบเป็นอย่างนี้ อาตมภาพขอถามท่านทั้งหลายในข้อต่อไปว่า

^{๘๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕/๓๒.

^{๘๘} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช- วิทยาลัย, เล่ม ๑๓ หน้า (๑๕).

รูป กลิ่น เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์เที่ยงหรือไม่เที่ยง ไม่เที่ยงเจ้าข้า ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข เป็นทุกข์เจ้าข้า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา ข้อนั้นไม่ควรเลย เจ้าข้า ข้อนั้นเพราะเหตุไร

เพราะก่อนนี้ ดิฉันทั้งหลายได้เห็นดีแล้วตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบว่า อายตนะภายนอก ๖ ของเราไม่เที่ยง เพราะเหตุนี้เจ้าข้า

ท่านพระนันทกะกล่าวว่า ดิละ ดิละ ท่านทั้งหลาย พระอรียสาวกผู้เห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบเป็นอย่างนี้ อาตมภาพขอถามท่านทั้งหลายในข้อต่อไปว่า

จักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ ฆานวิญญาณ จิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง ไม่เที่ยงเจ้าข้า ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข เป็นทุกข์เจ้าข้า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา ข้อนั้นไม่ควรเลย เจ้าข้า ข้อนั้นเพราะเหตุไร

เพราะก่อนนี้ ดิฉันทั้งหลายได้เห็นดีแล้วตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบว่า หมวดวิญญาณ ๖ ของเราไม่เที่ยง เพราะเหตุนี้เจ้าข้า

ท่านพระนันทกะกล่าวว่า ดิละ ดิละ ท่านทั้งหลาย พระอรียสาวกผู้เห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบเป็นอย่างนี้

ท่านทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อประทีปน้ำมันถูกจุดไว้ น้ำมันก็ดี ใสก็ดี เปลวไฟก็ดี แสงสว่างก็ดี ล้วนไม่เที่ยง มีความแปรผันเป็นธรรมดา ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เมื่อประทีปน้ำมันนั้นถูกจุดไว้ น้ำมันก็ดี ใสก็ดี เปลวไฟก็ดี ล้วนไม่เที่ยง มีความแปรผันเป็นธรรมดา แต่ว่าแสงสว่างของประทีปน้ำมันนั้น เที่ยงยั่งยืน เป็นไปติดต่อกัน มีความไม่แปรผันเป็นธรรมดา ผู้ที่กล่าวนั้นชื่อว่าพึงกล่าวชอบหรือไม่ ไม่ชอบเจ้าข้า ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะเมื่อประทีปน้ำมันนั้นถูกจุดไว้ น้ำมันก็ดี ใสก็ดี เปลวไฟก็ดี ล้วนไม่เที่ยง มีความแปรผันเป็นธรรมดา ไม่จำเป็นต้องพูดถึงแสงสว่างของประทีปน้ำมันนั้นซึ่งไม่เที่ยง มีความแปรผันเป็นธรรมดาเลย ถิ่นนั้นเหมือนกัน ท่านทั้งหลาย บุคคลใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า อายตนะภายใน ๖ ของเรานี้ ไม่เที่ยง แต่เราอาศัยอายตนะภายใน ๖ แล้ว ย่อมเสวยเวทนาใด

เป็นสุขก็ตาม เป็นทุกข์ก็ตาม เป็นอทุกข์มีความสุขก็ตาม เวทนานั้น เที่ยงยั่งยืน เป็นไปติดต่อกัน มีความไม่แปรผันเป็นธรรมดา ผู้ที่กล่าวนั้นชื่อว่าฟังกล่าวชอบหรือไม่ ไม่ชอบ เจ้าข้า ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะอาศัยปัจจัยที่เกิดจากอายตนะภายในนั้น ๆ เวทนาที่เกิดจากอายตนะภายในนั้น ๆ จึงเกิดขึ้น เพราะปัจจัยที่เกิดจากอายตนะภายในนั้น ๆ คับ เวทนาที่เกิดจากอายตนะภายในนั้น ๆ จึงดับ ดิละ ดิละ ท่านทั้งหลาย พระอริยสาวกผู้เห็นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบ ย่อมมีความเห็นเรื่องนี้อย่างนี้

ท่านพระนันทกะเถระแสดงธรรมกับภิกษุณีแบบเดียวกันนี้ ๒ ครั้งตามคำรับสั่งของพระพุทธเจ้า ช่วงท้ายของการแสดงท่านสรุปในหลักธรรมของโพชฌงค์ ๗ ประการ^{๘๕} หลังจากการแสดงธรรมจบ ภิกษุณี ๕๐๐ รูป ได้คุณธรรมชั้นต่ำที่สุดเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า^{๘๖}

สำหรับพระเถรีต่าง ๆ ที่ประพฤติปฏิบัติอยู่หลักของพระเสขะคือที่ได้บรรลुวิชชา และการพิจารณาอายตนะมีตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑. พระนางรูปนันทาเถรีหลงอยู่ในรูป

พระนางรูปนันทาเป็นพระธิดาของพระเจ้าสุทโธทนะมหาราชกับพระมहाปชาบดีโคตมี เป็นน้องของพระนันทะเถระและน้องของพระพุทธเจ้าเพียงแต่คนละมารดาซึ่งในขณะนั้น ได้ออกบวชกันหมดแล้วเช่น พระราหุลเถระ พระนันทะเถระ พระนางยโสธราพิมพาแม่พระราหุล ครั้นเมื่อพระญาตินั้นออกบวชหมดจึงได้ไปบวชตามพระญาติ ครั้นเมื่อบวชแล้วก็หลงอยู่ในรูปอันสิริโฉมของตนพระพุทธเจ้าทรงทราบให้มารับโอวาท พระนางบ่ายเบี่ยงไม่ยอมไปพบพระพุทธเจ้าเพราะพระองค์ทรงดำหนิในเรื่องของรูป ซึ่งเป็นต้นเหตุของการเกิดภพเกิดชาติใหม่

พระนางรูปนันทาไม่ยอมพบจึงให้ผู้อื่นไปรับโอวาทแทน พระพุทธเจ้าทรงตรัสรับแทนกันไม่ได้ให้มารับด้วยตนเอง จึงต้องจำใจไปพบด้วยตนเอง พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตหญิงสาวกว่าพระนางให้เห็น ซึ่งความสวยของพระนางไม่ถึง ๑ ใน ๑๖ เลี้ยวของหญิงที่ พระ

^{๘๕} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๒/๑๕๕.

^{๘๖} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓๕๘/๔๕๒.

พุทธแสดงให้เห็น จึงเกิดความคิดขึ้นมาได้ว่า มัวแต่หลงในรูปของตนเองซึ่งคนอื่นที่สวย พระนางกว่ายังมีอีก

พระพุทธเจ้าทรงแสดงการเปลี่ยนแปลงในรูปที่สวยงามนั้นให้แก่พระนางรูปนั้นทา ได้พิจารณา คือ เมื่อมีลูกแล้วเป็นอย่างนี้ วัยกลางคนเป็นอย่างนี้ วัยแก่ก็คร่ำคร่าด้วยความชรา เป็นอย่างนี้ มีฟันหัก ผมหงอก หลังโก่ง เจ็บ ป่วย และตายไปในที่สุด ศพนั้นพองขึ้นอืด เน่าเหม็น พระนางรูปนั้นทาทรงเห็นความไม่เที่ยงของอตภาพนั้น ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน

พระพุทธเจ้าทรงแสดงวิปัสสนาในสรีระนั้นมีกระดูกอยู่ภายใน ๓๐๐ ท่อน อัน เส้นเอ็น รังรัดไว้ ฉาบทาด้วยเนื้อและโลหิต ห่อหุ้มด้วยหนัง แก่ชราลงไป มีความทรุดโทรม และความตายเป็นลักษณะพระนางรูปนั้นทาได้พิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงตรัส ได้บรรลุ เป็นพระอรหันต์^{๕๑} นี่คือหลักการปฏิบัติวิปัสสนาด้วยการพิจารณาในรูปผู้อื่น แล้วย้อนเข้ามา กำหนดในรูปของตน

๒. การเจริญกัมมัฏฐานโดยกำหนดชัมมารมณ

พระเถระรูปหนึ่งไปบิณฑบาตในหมู่บ้านได้ยินเสียงแล้วเกิดสลดใจว่า มหา อุบาสิกา รับประทานแต่อาหารเก่า ถวายอาหารอันประณีตให้แก่ท่าน นางต้องการปรารถนา สมบัติ ๓ ประการคือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ นิพพานสมบัติ จึงถวายอาหารบิณฑบาต แก่เราเช่นนี้ เราเองยังไม่พ้นจากกิเลสและตัณหาจึงไม่อาจรับบิณฑบาตนั้นได้ จึงกลับไป เจริญวิปัสสนาด้วยความไม่ประมาทบรรลุพระอรหันต์ก่อนเวลาน้ำอาหารเข้า เป็นพระมหา จีณาสนั่งยิ้มอยู่ เหมือนดอกปทุมที่กำลังแย้ม^{๕๒} นี่คือหลักการปฏิบัติวิปัสสนาพิจารณาด้วย เสียงของผู้อื่น แล้วกลับไปปฏิบัติวิปัสสนาด้วยหลักธรรมของตน

๓. การพิจารณาอายตนะ ๖ บรรลุเป็นพระอรหันต์ประเภทสมสีลี

พระนั้นตอบหลักการปฏิบัติวิปัสสนาแก่พระสารีบุตรว่า กระผมพิจารณาเห็น จักขุ จักขุวิญญาณ พิจารณาเห็น โสตะ โสตวิญญาณ พิจารณาเห็น ฆานะ ฆานวิญญาณ

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล เล่ม ๔๒ หน้า ๑๓๓.

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถา แปล เล่ม ๑๔ หน้า ๑๒๑.

พิจารณาเห็นชีวหา ชิวหาวิญญาณ พิจารณาเห็นกาย กายวิญญาณ พิจารณาเห็นมโน มโนวิญญาณ^{๕๓}

ไม่ยึดมั่นด้วยอำนาจค้นหา มานะ และทิฏฐิ กระผมได้พิจารณาเห็นว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา กระผมเห็นความดับในอายตนะทั้งหลายเหล่านี้^{๕๔} ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ประเภทสมสีสิด้วยการพิจารณาอายตนะ^{๕๕}

การปฏิบัติวิปัสสนาสติปัฏฐาน ๔ โดยอาศัยการพิจารณาในอายตนะภายในภายนอกทั้ง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ มีหลักการปฏิบัติเห็นในสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่มีตัวตนเราเขา ครั้นพิจารณาเห็นได้ดังนี้จิตย่อมปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นในอายตนะทั้งหลาย ดังภิกษุณี ๕๐๐ รูป ได้คุณธรรมขั้นต่ำที่สุดเป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า^{๕๖} พระนางรูปนั้นทาได้บรรลุเป็นพระอรหันต์^{๕๗} และพระนันทะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ประเภทสมสีสิ^{๕๘} ก็ด้วยหลักการปฏิบัติวิปัสสนาในเสขปฏิปทาสูตร ซึ่งท่านพระอานนท์ได้กล่าวครอบคลุมถึงไตรสิกขา คือ สิลสมาธิ ปัญญาตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

^{๕๓} คูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย)๑๔/๓๕๑/๔๔๔.

^{๕๔} คูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๔ (เชิงอรรถ) หน้า ๔๔๔.

^{๕๕} คูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล เล่ม ๔๒ หน้า ๔๐๕.

^{๕๖} คูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๕๘/๔๕๒.

^{๕๗} คูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล เล่ม ๔๒ หน้า ๑๓๓.

^{๕๘} คูรายละเอียดใน มหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล เล่ม ๔๒ หน้า ๔๐๕.

บทที่ ๔

ศึกษาจรณะ ๑๕ ในการปฏิบัติวิปัสสนา

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในปัจจุบันทั้งในและต่างประเทศ มีความแปลกแยกแตกต่างกันในวิธีการปฏิบัติ แม้โดยส่วนมากจะมีความเข้าใจปรัชญาที่ตรงกันก็ตาม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะคำว่าวิปัสสนาในระดับพุทธพจน์นั้นมีน้อยอย่างยิ่ง ที่มีอยู่ที่ทรงแจ่มแจ้งไว้อย่างย่อ มีได้แสดงละเอียดทีละขั้นจนถึงการหลุดพ้น ผู้ศึกษาได้กำหนดประเด็นในการวิเคราะห์วิธีการปฏิบัติวิปัสสนามีดังต่อไปนี้

๑. การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
๒. พระสูตรที่แสดงถึงสติปัญญาฐานสูตร เป็นทางบรรลุธรรม
๓. วิปัสสนาในรูปแบบการแสดงพุทธพจน์
๔. การเจริญปัญญาฐานคือการเจริญวิปัสสนา
๕. ความรู้เรื่องวิปัสสนาภูมิ
๖. ไตรลักษณ์เป็นสิ่งที่ปิดบังความรู้

๔.๑ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

ธรรมเนียมปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นอันมาก การกำหนดชั้น ๕^๑ อายุขณะ ๑๒^๒ และอริยสัจ ๔^๓ เป็นต้น ซึ่งผู้ฟังธรรมในสมัยนั้นฟังแล้วก็สามารถปฏิบัติได้ บรรลุได้ เพียงแต่ความง่ายในสมัยนั้นกลับไม่ง่ายในสมัยนี้

สมัยต้นพุทธกาลผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย เพราะภูมิธรรมภูมิปัญญาถึงพร้อมแล้ว ทำให้ไม่ต้องแจกแจงรายละเอียดมากนัก จะเห็นได้ว่าพระธรรมเทศนาเพื่อความหลุดพ้นระยะแรก ๆ นั้น ทรงเน้นไปที่อริยสัจ ๔ เป็นด้านหลัก ทรงสอนให้ใช้ปัญญาพิจารณาอุปาทานชั้น ๕ โดยนัยต่าง ๆ เช่น พิจารณาโดยความเป็นทุกข์ หรือโดยความเป็นของร้อน เป็นต้น

^๑ คูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๕๕/๓๒๘.

^๒ คูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๕.

^๓ คูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๖/๓๒๔.

เมื่อพระธรรมเทศนามีมากขึ้น เพราะทรงแสดงตามอัธยาศัยของผู้ฟัง ที่ฟังคนละอย่างสองอย่างแล้ว บรรลุธรรม หลายปีต่อมาจึงทรงแสดงสติปัญญาสูตร เพื่อประมวลหลักการที่สำคัญที่ทำให้หลุดพ้นเข้าไว้ด้วยกัน มหาสติปัญญาสูตรจึงมีความยาวและกล่าวถึงวิธีปฏิบัติไว้เป็นจำนวนมาก ทั้งในส่วนสมถะและวิปัสสนา^๔

ฝ่ายสมถภาวนาที่มีวิธีการปฏิบัติเป็นแบบแผนชัดเจนในวิสุทธิมรรค หรือแม้แต่ในพุทธพจน์ก็เด่นชัด เช่นสูตรที่ทรงแสดงอานาปานสติ^๕ แม้คัมภีร์วิสุทธิมรรคจะได้แสดงวิปัสสนาไว้เป็นลำดับ แต่ก็หนักไปทางพระอภิธรรม ซึ่งแม้จะเรียนพระอภิธรรมก็ยังไม่ง่ายที่จะทำความเข้าใจ เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้นำด้านการปฏิบัติวิปัสสนาจึงต่างให้ความสำคัญกับวิธีการในสติปัญญาสูตร (จนบางครั้งก็ผลอปฏิเสชวิธีการในสูตรอื่นไป) ฟังดูน่าจะดีที่ทุกฝ่ายเห็นดีเห็นชอบร่วมกัน แต่ก็ไม่อาจลงกันได้ในระยะเยียดแห่งวิธีการ

สติปัญญา ๔^๖ ที่ได้รับความนิยมสูงสุดที่ว่าด้วยอิริยาบถทั้ง ๔ แต่ก็มีปัญหาอยู่ว่า ควรจะกำหนดอย่างไรแน่ บ้างก็บอกว่า ให้บริกรรมคำว่า หนอ กำกับไปด้วย บางสำนักก็แย้งว่าไม่ต้อง ดังนี้ เป็นต้น

ส่วนตัวแล้วเห็นว่า คณะสงฆ์น่าจะดำเนินการหาข้อสรุปให้พบจริง ๆ ว่า วิปัสสนาเจริญอย่างไรกันแน่ โดยประชุมนักปราชญ์ทั้งหลายผู้รู้พระพุทธศาสนา ใช้พระไตรปิฎกและคัมภีร์ในพระพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง ดิกว่าปล่อยให้ต่างคนต่างสอน บั่นทอนอายุพระศาสนา และอาจทำให้ชาวพุทธเห็นผิด ๆ ไปว่าธรรมที่พระพุทธเจ้าประกาศ ไม่สามารถนำออกจากทุกข์ได้จริง

๔.๒ พระสูตรที่แสดงถึงสติปัญญาสูตร เป็นทางบรรลุธรรม

ก่อนหน้าที่จะทรงแสดง มหาสติปัญญาสูตร ที่แคว้นกुरुนั้น หากจะให้ระบุว่า ทรงแสดงในพรรษาที่เท่าไร ก็ยากจะระบุปีแห่งพรรษาชัด ๆ ได้ เพราะคัมภีร์มิได้บอกไว้

^๔ ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, “เชิงอรรถ” พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๑ หน้า ๕๘.

^๕ ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๘/๓๔๕.

^๖ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

แต่ก็พอกำหนดอย่างต่ำได้ว่า พระธรรม^๓ เทศานี้ เกิดขึ้นหลังพรรษาที่สองหลังตรัสรู้ โดยจับข้อความที่ท่านอนรุทธะเถระกล่าวตอบภิกษุทั้งหลายที่ถามว่า ท่านอนรุทธะบรรลุมหาอภิญญา เพราะได้เจริญ ได้กระทำให้มากซึ่งกรรมเหล่านี้ พระเถระตอบว่า คุณก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย เราบรรลุมหาอภิญญา เพราะได้เจริญ ได้ทำให้มากซึ่งสติปัฏฐาน ๔^๔ พระเถระนี้ออกบวชพร้อมกับเจ้าภักทิสะ เจ้าอนนท์ เจ้ากุกุ เจ้ากิมพิละ เจ้าเทวทัต และนายอุบาลีช่างผม ทั้งหมดนี้ออกบวชตอนพระพุทธเจ้าเสด็จนิวัติพระนครกบิลพัสดุ์ คือหลังออกพรรษาที่หนึ่งที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวันแล้ว (ท่านกาฬุทายีอำมาตย์กราบทูลเชิญเสด็จในวสันตฤดู (ฤดูใบไม้ผลิ) ซึ่งย่างเข้าพรรษาที่สอง

พรรษาแรกของพระอนรุทธะ ท่านบรรลุเพียงทิพยจักขุ ในพรรษาถัดมา คือพรรษาที่ ๕ ท่านบรรลุพระอรหัตต์ด้วยการฟังฉาน ๔ และ มหาปริสวิตก ๘ จากพระพุทธเจ้า ดังนั้น หากถือต่ำสุดตามนัยนี้ มหาสติปัฏฐานสูตรก็เกิดหลังพรรษาที่ ๑ เป็นอย่างน้อย^๕

หลังตรัสรู้ทรงแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตร^๖ ผลคือ ท่านอัญญาโกณฑัญญะเกิดฉัมมจักขุ (เป็นพระโสดาบัน) ตัวเทศนาที่บ่งนัยแห่งการปฏิบัติ คือ การทำกิจในอริยสัจ ๔ ประการ ครบรอบ ๓ (มีสังฆาณ เป็นต้น) มีอาการ ๑๒ (เช่น นีทุกข์ นีสมุตถิ เป็นต้น) ทรงยืนยันว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ญาณทัสนะตามเป็นจริงของเรา ซึ่งมีปริวัฏฏ์ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ ในอริยสัจ ๔ ประการเหล่านี้ หมดยอดแจ่มชัดดีแล้ว เมื่อนั้นแหละ เราจึงปฏิญาณในโลก ว่าเรา ได้ตรัสรู้แล้ว ซึ่งอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ก็แลญาณทัสนะเกิดขึ้นแก่เราแล้วว่า เจโตวิมุตติของเราไม่กำเริบ นี่เป็นชาติสุดท้าย (อันติมชาติ) บัดนี้ไม่มีภพใหม่อีก^๗

ข้อที่ทำให้รู้ว่าท่าน โกณฑัญญะปฏิบัติวิปัสสนา ก็คือ “ขงฺกิลฺลิจิ สมุทฺทชฺชมฺมํ สพฺพนฺตํ นิโรธชฺชมนฺตํ แปลว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งปวงนั้นมีความดับไปเป็นธรรมดา” เพราะอรรถกถาอธิบายว่า “บพฺวํ ขงฺกิลฺลิจิ เป็นต้นนี้ ทำให้พระ

^๓ ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญญา ใช้บางบาง, *หลักธรรมในพระไตรปิฎก*, พิมพ์ครั้งที่ ๑ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, พ.ศ. ๒๕๔๘), หน้า ๖๓๐.

^๔ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๒๓/๖๘.

^๕ ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญญา ใช้บางบาง, *หลักธรรมในพระไตรปิฎก*, หน้า ๖๓๑.

^๖ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^๗ ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๓.

โกณฑัญญะเกิดฉัมมจักขุ ซึ่งเป็นไปแล้วด้วยอำนาจวิปัสสนา” จะเห็นว่ากิเลสที่ถูกละในสูตรนี้ก็คือ มิจฉาทิฏฐิในทางสุดโต่ง ๒ และตัณหา ๓ อันเป็นทุกข์สมุทตยสัง

พระพุทธเจ้าทรงแสดง อนัตตลักษณะสูตร^{๑๒} แรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ หลังจากพระปัญจวัคคีย์บรรลุเป็น พระโสดาบันหมดแล้ว จะพูดว่าเทศานี้สอนพระโสดาบันก็ได้ พระพุทธเจ้าทรงแสดง อนัตตลักษณะสูตรว่าด้วย ทรงให้พิจารณาขั้น ๕ โดยความเป็นอนัตตา อนิจจัง และทุกขัง และการพิจารณาขั้น ๕ โดยอาการ ๑๑ คือ ขั้น ๕ ที่เป็นอดีตอนาคต ปัจจุบัน ภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด เลว ประณีต ไกล และใกล้^{๑๓} จะพบว่าทั้งหมดก็เป็นสักว่าขั้น (กองแห่งสภาวะธรรม) ย่อมเกิดปัญญาชัด (ญาณุต สัมมปุญญา) ว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา (เนตัม ม) นั่นไม่เป็นเรา (เนโสหสมฺมุ) นั่นไม่ใช่ตัวตนของเรา (เมโส อุตตา)” เมื่อเห็นดังนี้แล้วผลก็คือ ย่อมเบื่อหน่ายในขั้น ๕ (นิพพิทฺท)^{๑๔}

กิเลสทั้งหลายที่ยึดมั่นในขั้น ๕ ย่อมถูกละไป กิเลสที่ถูกละในสูตรนี้ก็คือ ตัณหา (เอตัม มนี้ของเรา) มานะ (เอโสหสมฺมุ เราเป็นนี่) มิจฉาทิฏฐิ (เอโส เม อุตตา นี่เป็นตัวตนของเรา)

ทรงแสดงอนุปปพิภคตาและอริยสัง ๔ พระธรรมเทศนาที่แสดงแก่ท่านยสะ บิดา มารดา และภรรยาของท่าน^{๑๕} เพื่อนพระยสะ ๕๔ คน ภักทวัคคีย์ ๓๐ คน และพระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยประชาชนชาวมคธ ๑๒ นหุต ก็ทรงแสดงเหมือนกัน คืออนุปปพิภคตาและอริยสัง ๔ ในคัมภีร์เล่าว่า ทรงประกาศทานกถา ลีลกถา สักคกถา โทษความต่ำทราม ความเศร้าหมองของกามทั้งหลาย และอานิสงส์การออกจากกาม เมื่อพระองค์ทรงทราบว่า พวกเขามีจิตสงบ มีจิตอ่อน มีจิตปราศจากนิวรณ์ มีจิตเบิกบาน มีจิตผ่องใสแล้ว จึงทรงประกาศพระธรรมเทศนาที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงด้วยพระองค์เอง (ยา พุทธานํ สามุกกัสิกา ธมฺมเทศนา) คือ ทุกขัง สมุทตย นิโรธ มรรค ผลคือทุกท่าน (ยกเว้นประชาชน ๑

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๓.

^{๑๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐-๒๓/๒๓-๓๐.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญา ไร่บางยาง, หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๓๑.

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕/๓๑.

นหุต) เกิดปัญญา เห็นเช่นเดียวกับพระโกณฑัญญะ ได้แก่ การพบว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งมวลนั้นก็มีความดับเป็นธรรมดา^{๖๖}

พระธรรมเทศานี้มุ่งละความตระหนี่ ความทูลดี กามราคะ กามวิตก กามสัญญา กามตัณหา เป็นต้น เพราะผู้ฟังหมกมุ่นคุ้นเคยอยู่ในกามทั้งหลายเป็นนิตย์ เมื่อปฏิบัติในอริยสัจ ๔ ก็ออกจากกามคือ กิเลสได้เด็ดขาด

พระองค์ทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร^{๖๗} ทรงแสดงแก่ชฎิล ๑,๐๐๓ รูป มีอูรวลกัสสปะเป็นหัวหน้า ตรัสว่า “สพฺพํ ภิกฺขเว อาทิตฺตํ” แปลว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวง ลุกเป็นไฟหมดแล้ว, ทรงขยายว่า สิ่งทั้งปวงที่ว่าลูกเป็นไฟนั้น ก็คือ

- ๑.จักขุ รูป จักขุวิญญาณ จักขุสัมผัส จักขุสัมผัสสชาเวทนา
- ๒.โสตตะ (หู) เสียง โสตวิญญาณ โสตสัมผัส โสตสัมผัสสชาเวทนา
- ๓.ฆานะ (จมูก) กลิ่น ฆานวิญญาณ ฆานสัมผัส ฆานสัมผัสสชาเวทนา
- ๔.ชีวหา (ลิ้น) รส ชิวหาวิญญาณ ชิวหาสัมผัส ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา
- ๕.กาย โภกฺขุฬฺพะ กายวิญญาณ กายสัมผัส กายสัมผัสสชาเวทนา
- ๖.มณะ (ใจ) ธรรมะ (ความคิดคำนึงต่าง ๆ) มโนวิญญาณ มโนสัมผัส มโนสัมผัสสชาเวทนา

กล่าวสั้น ๆ ว่าอายตนะทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ, รูป เสียง กลิ่น รส โภกฺขุฬฺพะ ธรรมารมณ์ ตลอดถึงการรับรู้ ความเกี่ยวข้อง ความรู้สึกทั้งหลายที่เกิดจากอายตนะเหล่านั้น ได้ถูกไฟไหม้หมดแล้ว

ไฟที่ลุกไหม้คือ ไฟกิเลส ๓ อย่าง ได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ และไฟความทุกข์อีกมากมาย เช่น ความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศกเศร้า ความคร่ำครวญรำไร ความทุกข์ โทมนัส และความคับแค้นใจต่าง ๆ

ตรัสต่อไปว่า อริยสาวกผู้ได้เรียนรู้แล้ว เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายในอายตนะภายในภายนอก ตลอดถึงเวทนาทั้งหมดเหล่านั้น เมื่อหน่ายก็ย่อมไม่ยึดติด (นิพพินฺทํ) ย่อม

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๕-๓๖/๓๑-๔๕.

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๔๕/๖๓.

สิ้นกำหนด(วิราคา วิมูจติ) ย่อมหลุดพ้น อยู่จบพรหมจรรย์ จบเทศนาทั้งหมดเป็นพระอรหันต์^{๙๘} กิเลสที่มุ่งละในสูตรนี้ก็คือ ราคะ โทสะ โมหะ และมีจนาทิฏฐิเรื่องการบูชาไฟ^{๙๙}

ธรรมที่พระอัสสชิเถระแสดงแก่อุปติสสะ^{๑๐๐} วันที่บารมีของท่านอุปติสสะ (ต่อมาเรียกกันว่า พระสารีบุตร) ถึงพร้อม วันนั้นท่านเดินทางไปพบเห็นสมณะรูปหนึ่ง คือพระอัสสชิ ก็เกิดความเลื่อมใส รอคอยจนท่านฉันภัตเสร็จ จึงเขาไปเรียนถามว่า “ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน และท่านชอบใจธรรมของใคร ขอรับ? พระเถระตอบว่า “เราบวชอุทิศพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พระองค์เป็นศาสดาของเรา และเราชอบใจธรรมของพระองค์” ถามต่อว่า “ก็พระศาสดาของท่าน สอนว่าอย่างไร?” พระเถระถ่อมตัวว่า เพิ่งบวชใหม่ ไม่อาจแสดงอย่างกว้างขวางได้ แต่จักแสดงเฉพาะใจความย่อแก่ท่าน คือ

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตทรงแสดงเหตุและความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะทรงสอนอย่างนี้ ครั้งนั้นสารีบุตรปริพาชกก็เกิดฉัมมจักขุว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา” และนำความนี้ไปบอกแก่โมคคัลลานะผู้เป็นสหาย ก็เกิดจักขุเช่นเดียวกัน^{๑๐๑}

อรรถกถาอธิบายว่า พระอัสสชิเถระแสดงเรื่องขั้น ๕ และทุกขสัง ด้วยคำว่า “เย ชมฺมา เหตุปฺปภาว ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ” เพราะขั้น ๕ และทุกขสัง เป็นธรรมที่มีเหตุทำให้เกิดขึ้น, แสดงสมุทัยด้วยคำว่า “เตสํ เหตุ ตถาคโต อาห – พระตถาคตทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น” คือ แสดงเหตุให้ขั้น ๕ และทุกขสัง เกิด อันได้แก่ตัณหา

แสดงนิโรธสังด้วยคำว่า “เตสญฺจ โย นิโรโธ จ – ความดับแห่งธรรมเหล่านั้น” คือ ความไม่เป็นไปอีกของทุกขสังและสมุทัยสัง ส่วนมรรคสังนั้นแม้ท่านไม่ได้แสดงรวมไว้ในคถานี้ ก็เป็นอันแสดงแล้วโดยนัย เพราะวา เมื่อกล่าวนิโรธ มรรคซึ่งเป็นเหตุให้ถึงนิโรธก็เป็นอันกล่าวด้วย

^{๙๘} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕/๖๕.

^{๙๙} ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญา ไร่บางยาง, **หลักธรรมในพระไตรปิฎก**, หน้า ๖๓๒.

^{๑๐๐} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒.

^{๑๐๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๔-๖๕/๗๕-๗๗.

พระองค์ทรงตรัส พระสารีบุตรบรรลูดุรหันธ์ ๑๕ วัน หลังจากออกบวช ท่าน พระสารีบุตรถวายงานพัดแด่พระพุทธเจ้าอยู่ที่ถ้ำสุกรชาดา เขาคิชฌกูฏ พระนครราชคฤห์ ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ที่ฆมนขปริพาชกผู้เป็นหลานชายของพระสารีบุตร ก็ ปริพาชกนี้มีความเห็นว่า “สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา”^{๒๒} ทรงแสดงว่า ความเห็นในเรื่องควรไม่ควรแก่ตนของสมณพราหมณ์ทั้งหลายนั้น แบ่งออกเป็น ๓ พวก คือ บางพวกเห็นว่า สิ่งทั้งปวงควรแก่เรา บางพวกเห็นว่าไม่ควรแก่เรา และบางพวกเห็นว่า บางอย่างควร บางอย่างไม่ควร พวกแรกที่เห็นว่าสิ่งทั้งปวงควรแก่เรานั้น เป็นความเห็นใกล้กิเลสอันเป็นไปกับความกำหนัด (อรรถกถาว่า คือ สัสสตทิฏฐิ) พวกที่สองเห็นว่าสิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรานั้น เป็นไปใกล้ธรรมอันไม่เป็นไปกับความกำหนัด (อรรถกถาว่า คือ อูจเจตทิฏฐิ) และพวกที่สามเป็นพวกที่ใกล้ทั้งความกำหนัดแลความไม่กำหนัด (มีทั้งสองทิฏฐิ) แต่วิญญูชนเห็นปัญหาในทิฏฐิทั้งสองว่า เป็นเหตุถือผิด ทำให้ทุ่มเถียงกัน แ่งแย้ง เบียดเบียนกัน จึงไม่ถือความเห็นทั้งสอง^{๒๓} ตรัสให้กำหนดรู้กายอันเป็นที่ประชุมของมหาภูต ๔ มีบิดามารดาเป็นแดนเกิด เจริญด้วยข้าวสุกและขนมสด ต้องอบและขัดสีเป็นนิตย มีความแตกกระจัดกระจายเป็นธรรมดา ควรพิจารณาภายใน โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรคร เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นความลำบาก เป็นของทรุดโทรม เป็นของว่างเปล่า เป็นของมิใช่ตน ย่อมละความพอใจในกายได้จากนั้น ทรงแสดงเวทนา ๓ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา “อัคริเวสนะ ในสมัยใดได้เสวยสุขเวทนา ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยทุกขเวทนา ไม่ได้เสวยอทุกขมสุขเวทนา ได้เสวยแต่สุขเวทนาเท่านั้น อัคริเวสนะ สุขเวทนาไม่เที่ยงทุกขเวทนามก็ไมเที่ยง แม้อทุกขมสุขเวทนามก็ไมเที่ยง อันเป็นปัจจยปรุ้งแตงขึ้น อาศัยปัจจยเกิดขึ้น มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดับไปเป็นธรรมดา”^{๒๔}

พระสารีบุตรถวายงานพัดอยู่ พอได้ยินว่า “อัคริเวสนะ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว (ก็รู้ว่าพระองค์กำลังแสดงธรรมโปรดตนเองอยู่ด้วย) เมื่อเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายทั้งในสุขเวทนา เมื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนัด” ท่านพิจารณาตามไปจิตก็หลุดจากอัสวะทั้งหลาย (เป็นพระอรหันต์) ส่วนที่ฆมนจะเกิดธัมมจักขุว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดเป็นธรรมดา^{๒๕}

^{๒๒} คุรยลละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๐๑/๒๓๕.

^{๒๓} คุรยลละเอียคใน อาจารย์ปัญญญา ใช้บางยาง, หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๓๓.

^{๒๔} คุรยลละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๓/๓๘๘.

^{๒๕} คุรยลละเอียคใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๖๕-๒๖๕/๓๑๓-๓๒๖.

สูตรนี้ตรัสให้ที่มณฑลจะละความยึดถือด้วยมิจฉาทิฏฐิ ในความคิดเห็น ในกายว่าเป็น
อตฺตาและตัณหาที่ยึดกายว่างามว่าสุข เป็นต้น ตรัสให้พระสารีบุตรละตัณหาที่ยินดีในสุข
เวทนา ที่สุดท่านก็พบว่า ไม่มีเวทนาใดที่เป็นสุขเลย, อรรถกถาว่า เมื่อจบเทศนานี้
พระพุทธเจ้าก็เสด็จลงจากเขาไปยังวิหารเวฬุวัน ทรงประชุมจาตุรงคสันนิบาต^{๒๖}

พระองค์ทรงแสดงโมคคัลลานสูตร^{๒๗} หรือจบปลายมานสูตรพระโมคคัลลานะนั่ง
โงกง่วงอยู่ที่บ้านกัลลวาลมุตตคาม แคว้นมคธ พระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นแล้วด้วย
ทิพยจักขุ จึงหายพระองค์มาปรากฏเฉพาะหน้าพระเถระ แล้วตรัสประทานให้ศึกษาใน (๑)
อุบายแก้ง่วง ๘ ประการ เช่น นึกคิดถึงเรื่องใดอยู่ที่ใส่ใจเรื่องนั้นให้มาก หรือตรีกตรองธรรมที่
ได้สดับมา หรือสาธยายธรรมและพึงยอนช่องหูทั้งสองข้าง เป็นต้น

ให้ศึกษาในการเข้าสู่ตระกูลว่า (๒) “เราจักไม่ชูงวง (ถือตนว่าเป็นพระ เป็นคน
สำคัญ) เข้าไปสู่ตระกูล” จะได้ไม่ต้องคิดมาก หากไม่ได้รับการต้อนรับนับถือ หรือถวายปัจจัย
๔ “เพราะทำให้จิตห่างจากสมาธิ”

(๓) “เราจักไม่พูดถ้อยคำซึ่งจะเป็นเหตุให้ทู่มเถียงกัน” จะได้ไม่ต้องคิดมาก พูด
มาก ฟุ้งซ่านมาก เสียความสำรวม “ทำให้จิตห่างจากสมาธิ” “ดูก่อนโมคคัลลานะ เราไม่
สรรเสริญความคลุกคลีด้วยหมู่ชนทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตโดยประการทั้งปวง แต่เรา
สรรเสริญความคลุกคลีกับเสนาสนะอันสงบสงัด” พระเถระทูลถามว่า “ข้าแต่ อันประเสริฐกว่า
เทวดาพระองค์ผู้เจริญ โดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงใดหนอ ภิกษุจึงเป็นผู้หลุดพ้นแล้วเพราะสิ้น
ตัณหา มีความสำเร็จล่วงส่วน มีที่สุดล่วงส่วนอันประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย?”

ตรัสตอบว่า “ดูก่อนโมคคัลลานะ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ได้สดับว่า “ธรรมทั้ง
ปวงไม่ควรยึดมั่น” ครั้นได้สดับดังนั้นแล้ว เธอย่อมรู้ชัดธรรมทั้งปวงด้วยปัญญาอันยิ่ง ครั้นรู้
ชัดธรรมทั้งปวงด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง
แล้ว เมื่อเสวยเวทนา อย่างใดอย่างหนึ่ง สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ก็ดี ย่อมพิจารณา

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญา ใช้บางยาง, หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๓๔.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๘/๓๑๘.

เห็นความ^{๒๕} ไม่เที่ยงในเวทนาเหล่านั้น พิจารณาเห็นความคลายกำหนด พิจารณาเห็นความ
ดับ เห็นความสละคืน

เมื่อเธอพิจารณาเห็นอย่างนั้นอยู่นิ่ง ๆ ย่อมไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลกเมื่อไม่ยึด
มั่น ย่อมไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมปรินิพพานเฉพาะตัวที่เดียว ย่อมรู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว

ดูก่อนโมคคัลลานะ โดยย่อข้อปฏิบัติเพียงเท่านี้แล ภิกษุจึงเป็นผู้หลุดพ้นแล้ว
เพราะสิ้นตัณหา มีความสำเร็จล่วงส่วน เป็นผู้เกษมจากโยคะล่วงส่วน เป็นพรหมจารีล่วง
ส่วน มีที่สุดล่วงส่วนประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๒๕}

ผู้ศึกษาวิปัสสนาภาวนา พอเห็นศัพท์ในสูตรนี้ ก็ย่อมเห็นที่มาของคำว่า วิปัสสนา
และวิธีการเจริญวิปัสสนา เพียงแต่ไม่ปรากฏคำตรง ๆ ว่า วิปัสสนา ก็ขอให้เข้าใจว่าเป็น
พระธรรมเทศนาก่อนที่จะตรัสสติปัฏฐานสูตร^{๒๖}

อรรถกถาเล่าว่า พระเถรอ่อนล้าเพราะปรารภความเพียรด้วยการจงกรมอยู่ตลอด
๗ วัน จึงนั่งโง่งงอยู่ที่ท้ายจงกรม คำว่ามีความสำเร็จล่วงส่วน คือ สำเร็จโดยส่วนเดียว
ไม่ย้อนกลับไปเริ่มใหม่ คำว่ามีที่สุดล่วงส่วน คือ ล่วงพ้นส่วนที่เป็นความเสื่อมบทว่า
สพเพ ฌมฺมา นาลิ อภินิเวสย คือ ธรรมทั้งปวงที่ไม่ควรยึดมั่นด้วยตัณหาและทิฏฐิ ก็คือขั้น ๕
อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ เพราะไม่ตั้งอยู่โดยอาการที่จะยึดถือไว้ได้ เพราะมีความไม่เที่ยง
ในธรรมเหล่านั้นจึงคลายกำหนด มรรคปัญญาเห็นพระนิพพาน จึงคลายกำหนด วิปัสสนา
ละกิเลสและขั้น ด้วยอำนาจ ตทังคปหาน^{๒๗} ส่วนมรรคละขั้นและกิเลสด้วยอำนาจ
สมุจเฉตปหาน

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญา ใซ้บางยาง, **หลักธรรมในพระไตรปิฎก**, หน้า ๖๓๔.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน อจ.สตตทก. (ไทย) ๒๓/๕๘/๑๑๒.

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย**, เล่ม ๓๐ เจริญธรรม หน้า ๒๘๗.

อรรถกถาว่า พระสูตรนี้เป็นทั้งพระโอวาท และเป็นทั้งนัยแห่งการเจริญวิปัสสนาของพระเถระ ท่านจึงบรรลुพระอรหัตด้วยพระสูตรนี้ กิเลสที่ทรงชี้ให้ละก็คือ นิวรณ์ มานะ ตัณหา และมิจฉาทิฏฐิ เป็นต้น

พระธรรมเทศนาที่ทรงประทานแก่พระมหากัสสปะท่านมหากัสสปะ เล่าว่าท่านออกบวชอุทิศเฉพาะพระผู้มีพระภาคเจ้า ทั้งที่ยังไม่เคยรู้ไม่เคยเห็นว่า มีพระพุทธรเจ้าตรัสรู้แล้ว ท่านบวชออกจากเรือนแล้วเดินทางพบพระพุทธรเจ้า ณ พุทฺตเจดีย์ ระหว่างเมืองราชคฤห์กับบ้านนาลันทา ทรงประทานโอวาทแก่พระเถระ ดังนี้

(๑) กัสสปะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักเข้าไปตั้งหิริโอตตปปะอย่างแรงกล้าในภิกษุทั้งหลายผู้เป็นเถระนวกะและมัชฌิมะ

(๒) เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักฟังธรรมอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งประกอบด้วยกุศล (ยงฺกิญฺจิ ฌมฺมํ สุณฺนิสุตฺตํ กุสฺลุปฺสณฺหิตํ) จักกระทำกรรมนั้นทั้งหมดให้เกิดประโยชน์ ใฝ่ใจถึงกรรมนั้นทั้งหมด จักประมวลมาด้วยจิตแล้วเจียโสตลงสดับพระธรรม

(๓) เธอพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราจักไม่ละกายคตาสติที่สหระคด้วยความสำราญ ก่อนกัสสปะ เธอพึงศึกษาอย่างนี้แล^{๓๒}

ดูก่อนท่านผู้มีอายุ (ท่านเล่าให้พระอานนท์ฟัง) เราเป็นหนี้เพราะบริโภคน้ำของชาวบ้านอยู่ ๑ สัปดาหฺ์ ในวันที่ ๘ พระอรหัตผลจึงปรากฏขึ้นทรงให้พระเถระสำเนียงอยู่ในหิริโอตตปปะ เพื่อความล่วงเกินกันและกันกับภิกษุทั้งหลาย ทั้งเป็นการควบคุมมานะที่อาจวางตัวผิดว่า เราบวชจากตระกูลสูง มีทรัพย์มากกว่าท่านอื่น ๆ หรือเราสำคัญถึงขนาดพระศาสดายังต้องเสด็จมารับเรา เป็นต้น, ทรงให้มุ่งฟังแต่สิ่งที่เป็นกุศล หรือเป็นไปเพื่อกุศลโดยเคารพและนำธรรม เหล่านั้นมาตั้งไว้ในใจ มิให้จิตมุ่งไปภายนอก

สำหรับคำว่า “เราจักไม่ละกายคตาสติที่สหระคด้วยความสำราญ” อรรถกถาว่า หมายถึง กายคตาสติอันสัมปยุตกับสุขเวทนา คือการอยู่ในปฐมฌานด้วยกายคตาสติกรรมฐาน หรืออานาปานสติกรรมฐานก็ได้แก่ พระอรหัตผลเกิดขึ้น, การบริโภคน้ำที่ท่านกล่าว

^{๓๒} ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญา ใช้บางบาง, หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๓๕.

ว่าเป็นหนึ้นั้น หมายถึงท่านยังเป็นปุถุชนอยู่เมื่อบรรลु พระอรหัตแล้วบริโภค ชื่อว่า บริโภค
อย่างเจ้าของ ปาวิสุทธิศีล ๔ ^{๓๓}

กิเลสที่ทรงให้ละในสูตรนี้ก็คือ มานะ ความฟุ้งซ่าน (อุทธัจจะ) และคัมภาทิที่พอใจ
ในกาย, จะเห็นว่าเป็นพระธรรมเทศนาที่มีได้บอกนัยแห่งวิปัสสนาชัดเหมือนเทศนาก่อน ๆ มี
เพียงโอวาทที่ ๓ ที่ตรัสให้เจริญกายคตาสติ^{๓๔} จนบรรลุปฐมฌานซึ่งเป็นเรื่องของสมถภาวนา
และเทศานี้ก็ไม่มีกล่าวถึงอริยสัจ ๔ ด้วย^{๓๕}

แต่ท่านเล่าต่อว่า “คุณก่อนอาวุโส เราหวังสังคจากาม สังคจากอกุศลธรรม แล้ว
เข้าถึงปฐมฌาน มีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่ คุณก่อนอาวุโส ท่านเล่าว่า ท่าน
เจริญสมาธิจนบรรลุนุปปะพวิหาร สมบัติ ๕ คือบรรลुरुูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และสัญญา
เวทียัตนิโรธ ๑ และได้อภิญา ๕”^{๓๖} แสดงว่าหลังจากฟังโอวาทแล้วท่านก็ปฏิบัติใน
กายคตาสติจนบรรลุปฐมฌาน แล้วเปลี่ยนอารมณ์กรรมฐานไปเป็นอานาปานสติ หรือกสิณ
เพราะกายคตาสติมีข้อกำหนดว่า ทำให้ถึงได้เพียงปฐมฌานเท่านั้น ส่วนอานาปานสติทำให้ถึง
จตุตถฌาน (รูปฌานที่ ๔) ต้องมนสิการกสิณเพื่อก้าวไปยังอรูปฌาน ๔

ถ้าถือตามที่ท่านเล่านี้ จะได้ว่า พระเถระบรรลุสมบัติ ๘ และอภิญา ๕ แล้ว ทำ
ให้แจ้งอนาคามีมรรค เป็นพระอนาคามี เพราะท่านได้อภิญาเพียง ๕ แม้ยังไม่ได้อภิญา
สุดท้าย คืออัสวักขยญาณ แต่ท่านก็เข้าสัญญาเวทียัตนิโรธได้ในท้ายสูตรท่านเล่าว่า “คุณก่อน
อาวุโส เราทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วย
ปัญญาอันรู้อย่างในทัญญธรรมเข้าถึงอยู่ ผู้ใดสำคัญเราว่า ควรปกปิดอภิญา ๖ ผู้นั้นก็ควร
สำคัญข้าง ๗ สอก หรือ ๗ สอกครึ่งว่า จะพึงปกปิดด้วยใบตาลได้

เป็นอันว่า ท่านเป็นพระอรหันต์ถึงพร้อมด้วยอภิญา ๖ เจริญสมบุรณ์ทั้งสมณะ
และวิปัสสนา หากจะถามว่า พระเถระบรรลุอริยมรรค อริยผล ด้วยการมนสิการกรรมใด

^{๓๓} ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธจาจารย์
(อาจ อาสภมหาเถระ), หน้า ๕๒.

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๕๓/๑๕๖.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญา ใ้ช้บางยาง, หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๓๖.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๔๓/๓๕๗.

ก็อาจจะเน่ได้ว่า มนสิการตามวิธีเจริญอานาปานสติ ๑๖ ชั้นตอน หรือบรรลุด้วยวิธีมนสิการ เหมือนกับพระพุทธเจ้าทุกประการ เพราะตรัสยกย่องพระเถระไว้เป็นอันมาก ว่า สิ่งที พระองค์ทำได้ เข้าถึงได้ พระมหากัสสปะก็ทำได้เช่นเดียวกัน คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราทำให้ แจ่มเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในทิฏฐุธรรมเข้าถึงอยู่ได้อย่างใด แม้กัสสปะก็ทำให้แจ่มซึ่งเจโตวิมุตติ เข้าถึงอย่างนั้น เหมือนกัน^{๓๖}

เท่าที่แสดงมานี้ จะพบว่า มีเพียงพระมหากัสสปะเพียงรูปเดียวที่ได้ฌานก่อนเป็น พระอริยะ ท่านอื่น ๆ มีพระโกณฑัญญะ เป็นต้น ล้วนได้ฌานภายหลังจากเป็นพระอริยะแล้ว ส่วนคุณธรรมทั้งหลาย เช่น ปุพเพนิวาสญาณ และ ทิพยจักขุญาณ เป็นต้น ของพระสารีบุตร ท่านกล่าวว่าได้มาพร้อมกับการบรรลุมรรค เราไม่ได้ตั้งความปรารถนาเพื่อปุพเพนิวาสญาณ ทิพยจักขุญาณ มาแต่ปางก่อนเลย แต่คุณธรรมของสาวกทั้งหมด ได้มีขึ้นแก่เรา พร้อมกับการบรรลุมรรคผล เหมือนคุณธรรม คือ พระสัพพัญญุตญาณได้มีแก่พระพุทธเจ้า ฉะนั้นไม่ ถูกต้อง

พระพุทธเจ้าทรงตรัสสติปัฏฐาน เป็นเหมือนสูตรประมวลหนทางตรัสรู้ ทรง บำเพ็ญพุทธกิจมาตามลำดับ ด้วยการแนะนำพุทธบริษัทพระธรรมเทศนาที่ตรัสยกย่อง โดยนัยต่าง ๆ แต่มีผลลงที่เดียวกัน คือการบรรลุโลกุตตรธรรมเมื่อถึงเวลาที่เหมาะสม วันหนึ่ง ก็ตรัสพระธรรมเทศนา “สติปัฏฐาน ๔” ที่แคว้นกุรุ^{๓๗} คือ

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน โดยจำแนกวิธีปฏิบัติไว้ ๖ อย่าง เช่น อานาปานและ อิริยาบถ เป็นต้น

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน โดยให้พิจารณาเวทนา ๘ นัย

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน โดยให้พิจารณาจิต ๑๖ นัย

๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน โดยให้พิจารณาธรรม ๕ อย่าง

พระสูตรว่าด้วยสติปัฏฐาน ๔ นี้ ได้รับความยอมรับและนิยมนกันอย่างแพร่หลายว่า เป็นวิธีปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้นได้จริง เพราะมีพุทธพจน์ว่า “คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็น

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญา ไขบางยาง, หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๓๖.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

ที่ไปอันเอก เพื่อความหมดจดของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อความก้าวล่วงความโศกและความร่ำไร เพื่อความอัสดงคดับไปแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อกระทำพระนิพพาน ให้แจ้ง ทางนี้ คือสติปัฏฐาน ๔

เมื่อประมวลความตามที่น่าเสนอมา ก็จะพบว่าเนื้อความในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร^{๓๕} และอนัตตลักขณสูตร เป็นต้นนั้น สามารถจัดเข้าในสติปัฏฐานข้อใดข้อหนึ่งได้ทั้งหมด ยกตัวอย่างเช่น อริยสัจ ๔ ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ก็จัดเข้าในธัมมานุปัสสนา, ชั้น ๕ เป็นอนัตตา ในอนัตตลักขณสูตร^{๓๖} ก็จัดเข้าในธัมมานุปัสสนา อายุขณะ ๑๒ เป็นของร้อน ในอาทิตตปริยายสูตร^{๓๗} ก็จัดเข้าในธัมมานุปัสสนา เวทนา ๓ ในทิมขณสูตรก็จัดเข้าในเวทนานุปัสสนา และกายคตาสติ ที่ตรัสกับพระมหากัสสปะก็จัดเข้าในกายานุปัสสนา

ดังนั้นสรุปได้ว่า สติปัฏฐานสูตร ก็คือ การประมวลธรรมและวิธีการที่พระองค์ตรัสแสดงแก่บุคคลต่าง ๆ ช่วยให้ผู้ฟังนั้น ๆ บรรลุหลุดพ้นเข้าถึงความเป็นอริยะได้ ธรรมปฏิบัติเหล่านั้นจัดกระจายอยู่เฉพาะตามกลุ่ม หรือบุคคลผู้ฟังเท่านั้น ยังไม่เป็นสาธารณะแก่ชาวพุทธทั่วไป เหตุนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าสติปัฏฐานสูตรเป็นศูนย์รวมปฏิบัติ หรือรวมวิธีการปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์เข้าไว้ด้วยกัน ทำให้สะดวกในการศึกษาและปฏิบัติตามในกาลต่อมา^{๓๘}

สติปัฏฐานสูตรโดดเด่นตรงที่ระบุ ระบุชัดเจนประกอบ ๒ อย่างตรัสต่อว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณาเห็นกายในกายเนื่อง ๆ อยู่ ย่อมพิจารณาเห็นเวทนา ในเวทนาเนื่อง ๆ อยู่ ย่อมพิจารณาเห็นจิตในจิตเนื่อง ๆ อยู่ ย่อมพิจารณาเห็นธรรมในธรรมเนื่อง ๆ อยู่ มีความเพียรยังกิเลสให้เร่าร้อน (อาตาปี) มีสัมปชัญญะ (สัมปชาโน) มีสติ (สติมา) ย่อมกำจัดอกุศลและโทมนัสในโลกเสียได้

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๐/๒๗.

^{๓๗} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๔๕/๖๓.

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญญา ใช้บางบาง, หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๓๗.

จะเห็นว่า ทรงแสดง “องค์ประกอบหรือสิ่งที่ร่วมอยู่ในกระบวนการปฏิบัติสติปัญญานี้มี ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ทำ (ตัวการที่คอยกำหนด หรือคอยสังเกตเพ่งพิจารณา) กับ ฝ่ายที่ถูกทำ (สิ่งที่ถูกกำหนด หรือถูกสังเกตเพ่งพิจารณา)

๑.องค์ประกอบฝ่ายที่ถูกทำหรือถูกกำหนดพิจารณา ก็คือสิ่งธรรมดาสามัญที่มีอยู่กับตัวของทุกคน นั่นเอง เช่น ร่างกาย การเคลื่อนไหวของร่างกาย ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ เฉพาะที่เป็นปัจจุบัน คือที่กำลังเกิดขึ้น เป็นไปอยู่ ในขณะนั้น ๆ เท่านั้น

๒.เป็นฝ่ายที่ทำ คือ คอยกำหนดเพ่งพิจารณา เป็นตัวการหลักของสติปัญญานี้ ได้แก่ สติกับสัมปชัญญะ สติเป็นตัวเกาะจับสิ่งที่จะพิจารณาเอาไว้ สัมปชัญญะเป็นตัวปัญญา ตระหนักรู้สิ่งหรืออาการที่ถูกพิจารณานั้นว่า คืออะไร มีความมุ่งหมายอย่างไร เช่น เมื่อกำหนดพิจารณาการเคลื่อนไหวของร่างกาย เช่น การเดิน ว่าเดินทำไม เพื่อไปไหน เป็นต้น และเข้าใจสิ่งนั้นหรือการกระทำตามความเป็นจริง โดยไม่เอาความรู้สึก เป็นต้น ของตนเข้าเคลือบ^{๔๗}

กิเลสที่สติปัญญามุ่งละหากถือตามพุทธพจน์ที่เป็นหัวข้อหลัก (อุเทศ) ก็ตรัสให้ “กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลก” เป็นการแสดงถึงท่าทีที่เป็นผลจากการมีสติสัมปชัญญะว่าเป็นกลาง เป็นอิสระ ไม่ถูกกิเลสผูกพัน ทั้งในแง่จิตใจ อยากรู้ และขัดเคืองเสียใจในกรณีนั้น ๆ เข้ามาครอบงำรบกวน, คำว่าโลก อรรถกถาอธิบายว่า ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ ซึ่งอภิชฌาหรือความยินดีด้วยตัณหายึดติดอยู่ ทั้งความโทมนัส คือทุกข์เวทนา และโทมนัสเวทนามีตั้งอยู่ในอุปาทานชั้น ๕ นี้

แต่เมื่อดูตอนท้ายของสติปัญญานทุกข้อก็จะพบว่า ตรัสถึงการละมิจฉาทิฏฐิด้วย “ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นกายในกาย ภายในบ้าง ภายนอกบ้าง ทั้งภายในภายนอกบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือความเกิดขึ้นในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือความเสื่อมไปในกายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมไปในกายบ้าง เขมมีสติปรากฏชัดว่า “กายมีอยู่” เพียงเพื่อความรู้และสำหรับระลึกเท่านั้น เธอเป็นอยู่อย่างไม่อิงอาศัย อีกทั้ง ไม่ถือนั่นอะไร ๆ ในโลก

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๑๕.

ทรงให้พิจารณาตามหลักไตรลักษณ์ จากนั้น จึงมีทัศนคติที่เป็นผลเกิดขึ้น คือการมองและรู้สึกต่อสิ่งเหล่านั้น ตามภาวะของนั่นเอง เช่นที่ว่า “กายมีอยู่” เป็นต้น ก็หมายถึงรับรู้ความจริงของสิ่งนั้นตามที่เป็น^{๔๔} อย่างนั้นของนั่นเอง โดยไม่เอาความรู้สึกสมมติและยึดมั่นต่าง ๆ เข้าไปสวมใส่ให้มันเป็นคน เป็นตัวตน เป็นเขา เป็นเรา หรือกายของเรา เป็นต้น ทำที่อย่างนี้จึงเป็นท่าทีของความเป็นอิสระ ไม่อิงอาศัย คือไม่ขึ้นต่อสิ่งนั้นสิ่งนี้ ที่เป็นปัจจัยภายนอก และไม่ยึดมั่นสิ่งต่าง ๆ ในโลกด้วยความค้นหาอุปาทาน

“กายมีอยู่” ก็เพียงเพื่อเป็นความรู้และพอสำหรับระลึกเท่านั้น คือมีสติกำหนดชัดเจนตรงความจริงว่า มีแต่กาย ไม่ใช่สัตว์ บุคคล หญิงชาย ตัวตน ของตน ของเขา ของใคร เป็นต้น ทั้งนี้เพียงเพื่อเป็นความรู้และสำหรับใช้ระลึก คือเพื่อเจริญสติสัมปชัญญะ หรือเพื่อให้สติปัญญาเจริญเพิ่มพูน มิใช่เพื่อจะคิดฟุ้งเพื่อละเมอฝัน ประุ้งแต่ง ฟ้ามเฟือไป แม้ในเวทนา จิตและธรรมก็พึงเข้าใจอย่างเดียวกันนี้

อนิสฺสิตฺโต จ วิหฺรติ แปลว่า และเธอเป็นอยู่ไม่อิงอาศัย คือมีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ขึ้นต่อสิ่งใด ไม่ต้องเอาใจไปฝากไว้กับสิ่งนั้นสิ่งนี้ บุคคลนั้น บุคคลนี้ เป็นต้น ว่าตามหลัก คือ ไม่ต้องเอาค้นหาและทักขุเป็นที่ยึดอาศัย หรือไม่ต้องขึ้นต่อค้นหาและทักขุนั้น เช่น เมื่อรับรู้ประสบการณ์ต่าง ๆ ก็รับรู้โดยตรงตามที่สิ่งนั้นเป็นอยู่ ไม่ต้องอิงอาศัยค้นหาและทักขุมาช่วยวาดภาพพระบายสีเสริมแต่ง และกล่อมให้เคลิ้มไปต่าง ๆ โดยฝากความนึกคิดจินตนาการและสุขทุกข์ไว้กับค้นหาและทักขุนั้น^{๔๕}

อรรถกถาอธิบายว่า กายเป็นอยู่อย่างไม่อิงอาศัย คือ ไม่ถูกกิเลสอาศัย ด้วยอำนาจกิเลสเป็นที่ยึดอาศัย คือ ค้นหาและทักขุ พระไตรปิฎกแปลไทยบางฉบับ แปลระบুলงไปว่า “อนิสฺสิตฺโต จ วิหฺรติ เป็นผู้อันค้นหาและทักขุ ไม่อาศัยอยู่

จะพบว่า ค้นหาและทักขุยังคงเป็นกิเลสหลักที่เป็นปฏิปักษ์กับธรรมที่ทรงแสดง เช่นในสูตรนี้และสูตรก่อนหน้า^{๔๖} และยังเป็นปัจจัยให้สติปัญญามีจำนวน ๔

^{๔๔} ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญา ไร่บางยาง, หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๓๘.

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, หน้า ๘๑๓-๘๑๕.

แต่ในพุทธพจน์สูตรอื่นตรัสมุ่งไปที่วิชา ดังที่ตรัสว่า “วิปัสสนาที่ฝึกรบมดีแล้ว จะได้ประโยชน์อะไร? (ตอบว่า) ปัญญาจะได้รับการอบรม, ปัญญาฝึกรบมแล้ว จะได้ประโยชน์อะไร? (ตอบว่า) ละอวิชาได้ สรุปได้ว่า เจริญสติปัญญาก็นำเพื่อละอภิชฌา (โลภะ) โทมนัส (โทสะ) อวิชา (โมหะ) และมีจลาทิกฐิเป็นหลัก^{๔๖}

สติปัญญานทุกข้อจัดเข้าในอริยสัจ ๔ ได้ทั้งหมดเมื่อเข้าใจความหมายและขอบเขตของอริยสัจ ๔ ตามที่แสดงไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ดีแล้ว ก็จะเห็นแนวได้ทันทีว่า ไม่มีข้อใดของสติปัญญานพ้นไปจากอริยสัจ ๔ เลย ด้วยเหตุนี้ อรรถกถาท่านจึงแสดงให้เห็นในบทสรุปเสมอ เช่น ในอานาปานบรรพ สติที่กำหนดกลมหายใจเข้าออกเป็นอารมณ์ นั้น เป็นสมุทยสัจ ความไม่เป็นไปแห่งสัจจะทั้งสอง เป็นนิโรธสัจ อริยมรรคที่กำหนดรู้ทุกขสัจ ละสมุทย มีนิโรธเป็นอารมณ์ เป็นมคคสัจ ดังนี้เป็นต้น

การที่อรรถกถากำกับให้การปฏิบัติในสติปัญญานอยู่ภายใต้กิจของอริยสัจ ๔ ก็เพื่อป้องกันความเข้าใจผิดว่า ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุหลุดพ้นได้โดยไม่ต้องข้องแวะในอริยสัจ ๔ ซึ่งจะพาให้เข้าใจพระศาสนาผิดไปด้วยว่า ทรงตรัสรู้อย่างหนึ่ง คือตรัสรู้อริยสัจ ๔ แต่สอนสาวกทั้งหลายอีกอย่างหนึ่ง เช่น สอนสติปัญญาน ๔ เป็นต้น^{๔๗}

๔.๓ การเจริญสติปัญญานคือการเจริญวิปัสสนา

ผู้ที่ศึกษาสติปัญญาน ย่อมทราบว่าสติปัญญานสูตร^{๔๘} นั้นมีทั้งข้อปฏิบัติที่เป็นสมณะและวิปัสสนา เช่น อานาปานบรรพนั้นเบื้องต้นเป็นสมณะ ท่ามกลางและเบื้องปลายเป็นวิปัสสนา ดังนี้เป็นต้น ดังนั้นแม้จะกำหนดกลมหายใจจนเกิดอัปนาสมาธิ ก็ยังไม่เรียกว่าเจริญวิปัสสนา เพราะยังไม่มีกำหนดสังขารทั้งหลาย ยังไม่ได้ปฏิบัติตามที่ตรัสแนะนำว่า “ควรเข้าไปหาบุคคลผู้ได้อธิปัญญาและธัมมวิปัสสนา แล้วถามว่าสังขารทั้งหลายกำหนดอย่างไร

^{๔๖} คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๔๗} คุรยละเอียดใน อาจารย์ปัญญา ใบบางยาง, หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๓๕.

^{๔๘} คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

หากเจาะจงตามความหมายและสิ่งที่วิปัสสนากำหนด ก็จะได้ข้อสรุปสูงสุดว่า จะเรียกว่าเจริญวิปัสสนา ก็ต่อเมื่อมีการกำหนดสังขารทั้งหลายเป็นอารมณ์ หรือสิ่งที่ถูกกำหนด นั้นเป็นที่ถูกกำหนดนั้นเป็นสังขารเท่านั้นและหากถือเอาคำอธิบายวิธีการเจริญสติปัฏฐานใน พระไตรปิฎกชั้นรองคือ กัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ก็จะพบว่าสติปัฏฐานกับวิปัสสนาเป็นเรื่อง เดียวกัน ญาณด้วยสามารถแห่งวิปัสสนา ๗๒ เป็นไฉน วิปัสสนาด้วยอรรถว่า พิจารณาत्म หายใจเข้ายาว โดยความเป็นของไม่เที่ยง, วิปัสสนาด้วยอรรถว่า พิจารณาत्म หายใจเข้ายาว โดยความเป็น^{๔๕} วิปัสสนาด้วยอรรถว่าพิจารณาत्म หายใจเข้ายาวโดยความเป็น อนัตตา

ภิกษุ นั้นย่อมเจริญสมณะมีวิปัสสนาเป็นเบื้องต้นอย่างไร วิปัสสนา ด้วยอรรถว่า พิจารณาเห็น โดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

การพิจารณาเห็นภายในกายอยู่ คืออย่างไร ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมพิจารณา เห็นกาย คือธาตุดินโดยความเป็นของไม่เที่ยง, โน นิจุโต ไม่พิจารณาโดยความเป็นของเที่ยง อนาคตโต อนุปสฺสติ โน อนาคตโน พิจารณาโดยความเป็นอนัตตา ไม่พิจารณาโดยความเป็น อัตตา, นิพฺพินฺนุติ, โน นนฺนุติ, วิรชฺชติ, โนรชฺชติ ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด ไม่กำหนด ย่อมดับ ไม่ไฉ่เกิด ย่อมสละกิน ไม่ถือมั่น ดังนี้ เป็นต้น

ในตอนท้ายของสติปัฏฐานทุกข้อกล่าวถึงผลของการพิจารณาเห็นกายและเวทนา เป็นต้นว่า “สมุทย ฆมฺมานุปสฺสี วยฆมฺมานุปสฺสี วา กายสฺมี วิหริติ” แปลว่า ย่อมพิจารณาเห็น ธรรมคา คือความเกิดและความดับในกายนี้ (เห็นไตรลักษณ์) อธิบายได้ว่า ความรู้เห็นสังขาร คือกายนี้เกิดดับ ก็คือวิปัสสนา (ปัญญาเห็นแจ้งสังขาร)^{๔๖}

๔.๔ ความรู้เรื่องวิปัสสนาภูมิ

เมื่อวิปัสสนาปัญญา ได้แก่ ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์ในสังขารทั้งหลาย^{๔๗} ก็ต้อง พิจารณาเห็นว่า ธรรมใดละที่ปรากฏความไม่เที่ยง เป็นต้น ก็จะพบว่าธรรมที่มีลักษณะทั้งสามนี้ ได้แก่ สังขารธรรมทั้งหลาย โดยย่อ ก็คือขั้น ๕ ดังนั้นอารมณ์ของวิปัสสนาปัญญาจึงได้แก่

^{๔๕} ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญา ใบบางยาง, หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๔๓.

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญา ใบบางยาง, หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๔๔.

^{๔๗} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒-๓๕๘/๓๕๔.

สังขารทั้งหลาย ซึ่งจะเรียกว่า ชั้นที่ ๕ ก็ได้ อายุคนะก็ได้ ดังนี้เป็นต้น แล้วแต่ว่าผู้ปฏิบัติจะสะดวกหมวดกรรมใด

ในวิสุทธิมรรคแสดงภูมิของวิปัสสนาปัญญาไว้ ๖ คือ ชั้นที่ ๕ อายุคนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ ปฏิจสมุปปาทองศ์ ๑๒ และอริยสัจ ๔ กรรม ๖ หมวดนี้แหละที่เป็นอารมณ์ให้สติสัมปชัญญะ หรือวิปัสสนาปัญญากำหนดพิจารณา แล้วจักพบไตรลักษณ์ในกรรมเหล่านี้

แต่ในมหาสติปัฏฐานสูตร^{๕๒} ทรงแสดงธรรมที่ให้ผู้ปฏิบัติกำหนดพิจารณา มีบางข้อไม่เหมือนกับวิสุทธิมรรค คือ ในมหาสติปัฏฐานสูตร (หากมาในทณิกาย เรียกมหาสติปัฏฐานสูตร หากมาในสังยุตตนิกาย เรียกสติปัฏฐานสูตร) ทรงแสดงอารมณ์หรือสิ่งที่ให้สติสัมปชัญญะกำหนดพิจารณา คือ อานาปานะ อริยาบถใหญ่ อริยาบถย่อย กายที่เป็นปฏิภูมิตาตุ และกระดูก ๕ ประเภท, เวทนา ๕ ประเภท, จิต ๑๖ ประเภท, นิเวศน์ ๕ อายุคนะ ๑๒ อริยสัจ ๔ และโพชฌงค์ ๗ แม้จะไม่เหมือนกันโดยชื่อหมวดกรรม แต่มีได้หมายความว่า จะขัดแย้ง เพราะวิปัสสนาภูมิ ๖ ในวิสุทธิมรรคนั้น สามารถจัดเข้าในสติปัฏฐานได้ทั้งหมด คือ จัดธาตุ ๑๘ และอินทรีย์ ๒๒ เข้าในอายุคนะ ๑๒ จัดปฏิจสมุปปาทองศ์ ๑๒ เข้าในอริยสัจ ๔ ที่เหลือก็ตรงกันกับชั้นมานุสสนาสติปัฏฐานทั้งหมด

ข้อสังเกตก็คือ ธาตุ ๑๘ และอินทรีย์ ๒๒ มีอยู่แต่เฉพาะในคัมภีร์อภิธรรมปิฎกวิสุทธิมรรคบรรยาย^{๕๓} การกำหนดชั้นที่ ๕ อายุคนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ไว้ในตอนทวิภูมิจิตวิสุทธิ, ปฏิจสมุปปาทองศ์ ๑๒ บรรยายในตอนกังกขาวิตรณวิสุทธิ, อริยสัจ ๔ บรรยายไว้ตอนญาณทัสสนวิสุทธิ ส่วนอินทรีย์ ๒๒ ไม่มีบรรยาย เพราะอินทรีย์ ๒๒ ก็มีอยู่ในชั้นที่ ๕ เป็นต้นแล้วนั้นแหละ คือ เมื่อกำหนดชั้นที่ ๕ ก็ถือว่ากำหนดอินทรีย์ด้วย กำหนดอายุคนะด้วย จึงไม่ต้องบรรยายวิธีพิจารณาอีก

^{๕๒} คุรยละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๓/๓๐๑.

^{๕๓} คุรยละเอียดใน อาจารย์ปัญญา ใบบางยาง, หลักกรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๔๔.

๔.๕ ไตรลักษณ์เป็นสิ่งปิดบังความรู้

สังขารธรรมทั้งหลายที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาปัญญานั้น มีลักษณะเสมอกันอยู่ ๓ อย่าง คือ ต่างก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ซึ่งปรากฏอยู่เป็นธรรมดาตลอดเวลา ไม่ว่าจะเจริญวิปัสสนาหรือไม่ก็ตาม แต่คนทั่วไป มองไม่เห็น เพราะมีสิ่งปิดบังไว้ ถ้าไม่ใส่ใจพิจารณาอย่างถูกต้องก็มองไม่เห็น สิ่งปิดบังที่ว่านี้ แสดงไว้ ๓ อย่างคือ

๑. สันตติในสังขารทั้งหลาย อธิบายว่า เพราะความสืบทอด หรือความเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ไม่ขาดตอนของสังขารทั้งหลาย ทำให้มองไม่เห็นว่สังขารทั้งหลายนั้นเกิดดับอยู่ทุกขณะ เข้าใจไปว่าหลายอย่างเป็นไปอย่างเดิม ไม่เปลี่ยนแปลง เช่น จิตมีดวงเดียว เป็นต้น

๒. อิริยาบถ ปิดบังไม่ให้เห็นทุกขลักษณะ อธิบายว่า ข้อนี้ท่านกล่าวให้พิจารณาสิ่งบังทุกข์ ในฝ่ายรูปธรรม เพราะเห็นได้ง่ายกว่านามธรรม เมื่อไม่ได้มนสิการความบีบคั้น ความกดดันที่มีอยู่ตลอดเวลาในทุกอิริยาบถ ก็เลยถูกอิริยาบถใหม่ปิดบังเข้าไม่ถึงทุกข์ในอิริยาบถเก่า เข้าใจไปว่าอิริยาบถให้ความสุขได้

๓. ขณะ ปิดบังไม่ให้เห็นอนัตตลักษณะ อธิบายว่า เมื่อมิได้มนสิการความแยกย่อย ออกเป็น ธาตุต่าง ๆ ก็เลยถูกขณะ คือความเป็นแห่ง เป็นกลุ่ม เป็นก้อน ปิดบังไว้ ไม่เห็นความเป็นอนัตตาของสังขารทั้งหลาย เมื่อไม่เห็นความจริงทั้งสามในสังขารทั้งหลาย ก็ทำให้ประมาทมัวเมาอยู่ในรูปและเสียง เป็นต้น

สิ่งปิดบังไตรลักษณ์นี้ เป็นเรื่องเดียวกันกับที่ทรงแสดงบ่อย ๆ ว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์, สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา (ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทฺนตฺตา) โดยทรงแสดงในรูปคำถามเพื่อให้ผู้ฟังเข้าถึงไตรลักษณ์ได้อย่างง่าย ๆ ว่า “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เที่ยง หรือไม่เที่ยง”^{๕๔}

เมื่อภิกษุกราบทูลตอบว่า ไม่เที่ยง ก็ตรัสถามต่อไปว่า สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข? ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดาควรหรือที่จะมองเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวตนของเรา^{๕๕}

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒-๓๕๘/๓๕๔.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๘/๒๔๔.

เมื่อกาลผ่านไป ความเข้าใจในอุบายที่จะเห็นไตรลักษณ์ ตามที่ตรัสเหมือนง่าย ๆ นี้ กลับเข้าใจได้ยากขึ้น วิสุทธิมรรคท่านจึงแนะนำให้พิจารณาเพิกสันตติ อิริยาบถและขณะ นี้ จึงเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้สติปัญญาน หมวดอิริยาบถ ๔ ได้รับความนิยมนมาก เพราะเห็นทุกข์ได้ง่าย เนื่องจากทุกข์มีสภาพหยาบนั้นเอง

การเห็นไตรลักษณ์นี้ ย่อมเห็นได้ด้วยวิปัสสนาปัญญา การเห็นธรรมคาแห่งสังขารทั้งหลายเนื่อง ๆ เช่นนี้ เป็นทางแห่งความหมดจด ดังที่ตรัสไว้ว่า

“สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจาติ...สพฺเพ สงฺขารา ทุกฺขาติ...สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ, ยทา ปญฺญา ย ปสฺสตี อถ นิพฺพินฺนุติ ทุกฺเข เอส กุโณ วิสุทฺธิยา.” แปลว่า เมื่อใด บุคคลเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เมื่อนั้น เขาย่อมเบื่อหน่ายในทุกข์ นี้คือหนทางแห่งความหมดจด^{๕๖}

กำหนดอย่างไร จึงเป็นสติปัญญานหรือวิปัสสนา การลงมือปฏิบัติหรือการกำหนดพิจารณาโดยความเป็นวิปัสสนา เป็นขั้นที่มีปัญหาขัดแย้งกันมาก ที่สุดในปัจจุบันนี้ เช่น หลังจากบรรลุฌานในอานาปานะแล้ว จะพิจารณาโดยความเป็นวิปัสสนาต่อไปอย่างไร หรือจะกำหนดอิริยาบถ ๔ อย่างไร ต่างจากการกำหนดขั้น ๕ อย่างไร ดังนี้เป็นต้น

วิธีการเจริญวิปัสสนาตามสติปัญญานสูตร^{๕๗} ทุกหมวดจะมีข้อความที่เหมือนกันอยู่ ซึ่งเป็นข้อความที่บ่งถึงวิธีกำหนดพิจารณาด้วยความเพียร เป็นต้น คือข้อความที่ว่า

“กายะ กายานุปสฺสตี แปลว่า พิจารณาเห็นกายในกาย คือ มองเห็นในกายว่าเป็นกาย มองเห็นกายตามสภาวะ ซึ่งเป็นที่ประชุมหรือประกอบกันเข้าแห่งส่วนประกอบ คืออวัยวะน้อยใหญ่ต่าง ๆ ไม่ใช่มองเห็นกายเป็นเรา เป็นเขา เป็นนายนั้น นางนี้ เป็นของฉัน ของคนนั้นคนนี้ หรือเห็นชายนั้นหญิงนี้ ในผม ในขน ในหน้าตา เป็นต้น หมายความว่า เห็นตรงตามความเป็นจริง ตรงตามสภาวะ ให้สิ่งที่ดูตรงกันกับสิ่งที่เห็น คือ ดูกายก็เห็นกาย ไม่ใช่ดูกายไปพล่ไปเห็นนาย ก.บ้าง เป็นต้น เข้าคติคำของโบราณจารย์ว่า “สิ่งที่ดูมองไม่เห็น ไปพล่ไป

^{๕๖} ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญา ใ้ช้บางยาง, หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๔๕.

^{๕๗} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

เห็นสิ่งที่ไม่ได้ดู, เมื่อไม่เห็นก็หลงติดกับ เมื่อติดอยู่ ก็พันไปไม่ได้”^{๕๔} แม้ในเวทนา จิต และ ธรรม ก็มีอธิบายนัยนี้ ในที่นี้ขอเสนอสติปัญญาหมวดอิริยาบถ ๔ ซึ่งตรัสแสดงวิธีกำหนดพิจารณาไว้ ดังนี้

ปุน จปริ ภิกขเว ภิกขุ กจฺจนฺโต วา “กจฺจนฺมิตฺติ” ปชานาติ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นยังมีอยู่อีกภิกษุ เมื่อเดินก็รู้ชัดอยู่ ว่า กำลังเดิน, จิตฺโต วา “จิตฺโตมฺหิตฺติ” ปชานาติ นิสินฺโน วา “นิสินฺโนมฺหิตฺติ” ปชานาติ สยาโน วา “สยาโนมฺหิตฺติ” ปชานาติ หรือเมื่อยืนก็รู้ชัดว่า กำลังยืน หรือนั่งก็รู้ชัดว่า กำลังนั่ง หรือนอนก็รู้ชัดว่า กำลังนอน, ยถา ยถา วา ปนสฺส กาโย ปณฺหิตฺโต โหติ ตถา ตถา นํ ปชานาติ ก็หรือว่า เธอตั้งกายไว้โดยอาการใด ๆ ก็รู้ชัดถึงกายนั้น โดยอาการนั้น ๆ^{๕๕}

ในอรรถถาอธิบายความต่างของความรู้ว่า เดิน ยืน นั่ง นอน ว่า “พวกสุนัขป่า และสุนัขบ้าน เป็นต้น เมื่อมันเดิน ก็รู้ว่าเรากำลังเดิน แต่พระพุทธเจ้าหาได้ตรัสหมายถึง ความรู้ชนิดนั้นไม่ เพราะว่าความรู้ชนิดนี้ ละความเข้าไปด้วยไปยึดถือว่าเป็นสัตว์ (สัตว์ทิฏฐิ) ออกยังไม่ได้ ยังถอนความเข้าใจว่าเป็นตัวตนออกไม่ได้ จึงไม่เป็นกรรมฐาน ยังไม่เป็นสติปัญญาภาวนา, ส่วนความรู้ของภิกษุผู้ปฏิบัติ ย่อมละความยึดถือว่าเป็นสัตว์ออกได้ ถอนความรู้สึกเป็นตัวตนออกได้ จึงเป็นกรรมฐานและสติปัญญาภาวนา

ถึงตอนนี้ก็สามารถตอบคำถามที่ว่า การกำหนดพิจารณานั้นต้องท่องกำกับไปด้วย (หรือต้องบริกรรมกำกับอิริยาบถไปด้วยหรือไม่ เช่น เมื่อเดินก็กำหนดไปว่า รูปเดินหนอ เป็นต้น) หรือไม่? เท่าที่ขกข้อความมานี้ ยังไม่พบนัยที่ให้ท่องกำกับอิริยาบถ และถ้าถือตามนี้ ก็อาจถามกลับไปได้ว่า การทำเช่นนั้นละ และป้องกันความเห็นผิดที่เข้าไปยึดถือว่าเป็นสัตว์ และค้นหาที่รู้สึกของเราได้จริงหรือไม่?, เป็นปชานาติ (รู้ชัด) ที่รู้แล้วละกิเลสได้หรือไม่? (หากพิจารณาข้อความเหล่านี้ด้วยความเป็นกลาง เป็นธรรมหนักในพระพุทธเจ้าก็จะพบคำตอบได้อธิบายสอดคล้องกับวิสุทธิมรรค คือ การกำหนดสังขารโดยความเป็นรูปเป็นนาม^{๖๐}

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๘๑๓.

^{๕๕} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๕/๓๐๔.

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญา ไร่บางยาง, หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๔๖.

คจณฺโฑ วาติอาทิ” คมนาทิมตฺตชานนฺสุส คมนาทิคตฺวิเสสชานนฺสุส จ สา
 ธารณวณฺํ ตตฺถ คมนาทิมตฺตชานนฺอิช นาริปเปตฺํ คมนาทิคตฺวิเสสชานนฺํ ปน อธิปเปตฺนฺติ ตํ
 วิภิชิตฺวา ทสฺเสตฺ” ตตฺถ กามนฺติ อาทิ วุตฺตํ ฯ

ความรู้เพียงเดิน เป็นต้น มิใช่ความประสงค์ในที่นี้ ส่วนความรู้ที่แปลกไปว่ารูป
 เดิน เป็นต้น จึงจัดเป็นความประสงค์ เหตุนั้น เพื่อต้องการจะแสดงแยกความรู้ทั้งสองนั้นออก
 จากกัน พระอรรถกถาจารย์จึงได้กล่าวคำว่า ตตฺถ กามํ เป็นต้น บทว่า สตฺตฺตฺพลฺหฺธิ แปลว่า ละ
 คือสละความเห็นผิดที่เข้าไปยึดถือเป็นสัตว์ ว่าสัตว์มีอยู่ยังไม่ได้ เพราะมีความยึดถือว่า เรา
 เดิน การเดินของ ดังนี้

คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นคัมภีร์ที่แนะนำให้ประมวลอารมณ์ของวิปัสสนาเป็น ๒
 อย่าง คือ นามและรูป เช่น ย่อขันธ ๕ เหลือ ๒ คือรูปขันธ จัดเป็นรูป นามขันธ ๔ เป็นนาม
 เป็นต้น ตามที่ทรงย่อไว้ว่า “เทวเม ภิกฺขเว ชมฺมา กตฺเม เทว นามญฺจ รูปญฺจ – คุก่อนภิกฺข
 ทั้งหลาย ธรรมเหล่านี้มี ๒ อย่าง อย่างไรบ้าง ได้แก่ นามและรูป” จึงจัดเป็นต้นแบบของการ
 กำหนดนามรูปในปัจจุบันนี้ ดังที่พระสารีบุตรเถระกล่าวถึงธรรมที่ควรกำหนดรู้ไว้หลาย
 อย่างเช่น นาม ๑ รูป ๑, เวทนา ๓^{๖๐}, อาหาร ๔^{๖๑} อุปาทานขันธ ๕^{๖๒} และอายตนะภายใน ๖^{๖๓}
 ในตอนอธิบายทิวฐิวิสฺสุทฺธิ ท่านกล่าวว่า ความเห็นนามและรูปโดยถ่องแท้ ชื่อว่า ทิวฐิวิสฺสุทฺธิ
 คือเมื่อปัญญา รู้สิ่งที่ปรากฏในขณะนั้น ๆ ว่า เป็นนามใด รูปใด นั่นแหละเป็นความบริสุทธิ์
 ของทิวฐิวิสฺสุทฺธิ เพราะขจัดความเห็นผิดว่าเป็นสัตว์บุคคลได้

ต่อไปนี้จักกล่าววิธีปฏิบัติทั้งในส่วนที่ได้สมาธิมาก่อน และผู้ที่ไม่ได้เจริญสมาธิมา
 ก่อนด้วย ที่ท่านแสดงไว้มาให้ดูเพียงเล็กน้อย ดังนี้

พระโยคาวจรผู้ใคร่จะทำทิวฐิวิสฺสุทฺธินั้นให้ถึงพร้อม ว่าถึงผู้เป็นสมถยานิก^{๖๔} (ผู้มี
 ยานคือสมถะ) ก่อนออกจากกรุปาวจรฌาน และอรูปาวจรฌาน ที่เหลือฌานใดฌานหนึ่ง ยกเว้น

^{๖๐} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๑๒/๗๐.

^{๖๑} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๑/๒๘๗.

^{๖๒} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑.

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๘๔/๓๑๕.

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ-
 ราชวิทยาลัย, เล่ม ๒๒ เจริญจรต หน้า ๓๔๑.

เนวสัญญานัตนะ (ถือกันว่าเนวสัญญานาฯ กำหนดได้ยาก ไม่เหมาะสำหรับผู้เริ่มเจริญวิปัสสนา) แล้วพึงกำหนดจับองค์ฌานทั้งหลาย มีวิตก เป็นต้น และธรรมทั้งหลายที่สัมปยุกับองค์ฌานนั้น โดยลักษณะและรส เป็นต้น ครั้นกำหนดจับได้แล้วพึงกำหนดว่า ทั้งหมดนั้นเป็นนาม ด้วยอรรถว่าเป็นสิ่งที่นุ่มไปได้ เพราะมันโน้มมุ่งหน้าไปสู่อารมณ์ เมื่อสำรวจนามนั้นหาดูไปว่า นามนี้อาศัยอะไรเป็นไป ก็จะพบหทัยรูปอันเป็นที่อาศัยของนามนั้น ต่อจากนั้น จึงกำหนดรูป คือ ภูตรูปทั้งหลาย เธอจึงกำหนดลงว่าทั้งหมดนั้นเป็นรูป เพราะเป็นสิ่งที่สลายได้ แต่นั้นจึงกำหนดนามรูปเข้าด้วยกัน

ส่วนพระโยคาวจรผู้ที่เป็นวิปัสสนายานิกะล้วน (ผู้เจริญวิปัสสนาโดยไม่ได้เจริญสมาธิ) กำหนดจับธาตุ ๔ ^{๖๖}อย่างย่อ หรืออย่างพิสดาร รวมรูปทั้งปวงนั้นเข้ากัน โดยลักษณะ คือ ความเสื่อมสลาย แล้วลงความเห็นที่ “นั่นเป็นรูป” ^{๖๗}

^{๖๖} ดูรายละเอียดใน มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เล่ม ๑๖ เจริญธรรม หน้า ๗.

^{๖๗} ดูรายละเอียดใน อาจารย์ปัญญญา ใช้บางบาง, หลักธรรมในพระไตรปิฎก, หน้า ๖๔๗.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “ การศึกษา วิชาและจรณะ ในเสขปฏิบัติทาสูตร ” มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ เพื่อศึกษาวิชาและจรณะในเสขปฏิบัติทาสูตร และเพื่อศึกษาการปฏิบัติวิปัสสนาในเสขปฏิบัติทาสูตร โดยวิธีการเก็บข้อมูลจากคัมภีร์ พระไตรปิฎกและคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสสและ ตำราต่าง ๆ เรียบเรียงบรรยาย ตรวจสอบความถูกต้องเนื้อหาจากอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ จากการศึกษา สรุปผลการวิจัยมีดังนี้

๕.๑. สรุปผลการวิจัย

เสขปฏิบัติทาสูตรว่าด้วยข้อปฏิบัติของพระเสขะ เป็นพระสูตรที่พระพุทธเจ้าทรงรับสั่งมอบหมายให้ พระอานนท์แสดงธรรม วิชาและจรณะ เพื่อเป็นมงคลแก่คณะเจ้าศากยะเนื่องในโอกาสฉลองศาลาใหม่ ความพิสดารคือ ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงมีรับสั่งให้พระอานนท์แสดงธรรมเสขปฏิบัติทา พระองค์ทรงไปสำเร็จสี่หิไสยากำหนดสติสัมปชัญญะอยู่ด้านหลังท่านพระอานนท์ ซึ่งพวกเจ้าศากยะเป็นผู้จัดให้โดยมีฉากกั้นไว้ ให้พระพุทธเจ้าทรงใช้สอยศาลาหลังใหม่นี้ครบอิริยาบถทั้ง ๔ เพื่อต้องการอานิสงส์ให้ครบสมบูรณ์

ท่านพระอานนท์ได้แสดงหลักธรรม ๔ หมวด อันได้แก่

๑. สีสัมปทา คือ พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลคือ มีศีลสำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโคจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๒. อปัณณกปฏิบัติทา ๓ คือ อินทริยสังวร โภชนมัตตัญญูตา ชากริยานุโยค

๓. สัทธรรม ๓ คือ ศรัทธา มีความเชื่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ

เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปค้ำจุนโลก เป็นสารถิฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า

หิริ คือ ละอายกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ละอายการประกอบบาปอกุศลกรรม

โอตตปปะ คือ สะดุ้งกลัวกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริตสะดุ้งกลัวการประกอบบาปอกุศลกรรม

พหุสูต เป็นผู้ฟังมากซึ่งธรรมเหล่านี้ ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิบริบูรณ์ ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แหวงตลอดคิด้วยทิวฐิ

การปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลกรรม เพื่อความถึงพร้อม แห่งกุศลกรรม เป็นผู้มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลกรรมทั้งหลาย

สติ คือ ประกอบด้วยสติและปัญญาที่ยิ่ง จำได้ ระลึกได้อย่างแม่นยำถึงสิ่งที่ทำ และคำที่พูดไว้เมื่อนานมาแล้วจึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีสติ

ปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาที่เห็นความเกิดและความดับอันประเสริฐ ทำลายกิเลสให้ถึงความสิ้นสุดแห่งทุกข์โดยชอบ

๔. ฌาน ๔ คือ พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานสังคจกามและอกุศลกรรมทั้งหลายแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่จึงเรียกว่าพระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ปฏิบัติสมถกัมมัฏฐานปฐมฌาน ทุตติฌาน ตุตติฌาน จตุตถฌานผู้ปฏิบัติตามธรรมเหล่านี้ เรียกว่า ผู้มีเสขปฏิบัติได้วิชา ๓ คือ (๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ (๒) จุตูปปาตญาณ (๓) อาสวักขยญาณ

ท่านพระอานนท์แสดงวิชาและจรณะซึ่งเป็นหลักธรรมของพระเสขะ มี ๔ หมวด รวม ๑๕ ประการ ได้อย่างครอบคลุมไปถึง ศีล สมาธิ และปัญญา เพื่อให้พระเสขะปฏิบัติตามหลักธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา

การศึกษาปฏิบัติวิปัสสนาในเสขปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ หมวดอายตนะคือ ส้ารวมอินทรีย์ ๖ ซึ่งพระเสขะได้ปฏิบัติวิปัสสนาตามพระคัมภีร์เถรวาท จากการศึกษาพบว่า พระเสขะ คือ พระเถระและพระเถรีต่าง ๆ ที่ประพฤติปฏิบัติหลักวิปัสสนาโดยอาศัยการ ส้ารวมอินทรีย์ ๖ ได้บรรลุวิชาและจรณะ

ตั้งพระนางรูปนันทาหลงในรูปของตนเองว่าสวยเลิศกว่าใคร ๆ ในโลก ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงอภินิหารเนรมิตหญิงที่สวยงามกว่า ถึง ๑๖ ส่วน พระนางไม่ถึงเสี้ยวของหญิงนั้น เพื่อให้พระนางได้เห็นความไม่เที่ยงในรูป ค่อย ๆ แก่ ชรา หนึ่งเหยว่น และตายไปในที่สุด พระนางน้อมจิตตามนิมิตนั้นจนได้พบความจริงว่า รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมารมณ์ว่า ไม่เที่ยง เมื่อพระนางได้พิจารณาเห็นตามความเป็นจริงตามหลักอริยสัจ ๔ ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์แล้วว่า หากบุคคลใดเข้าไปยึดถืออินทรีย์ทั้ง ๖ ไว้ ย่อมได้รับทุกข์จากการยึดถือนั้น ตามที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสต้นเหตุของทุกข์คือ สมุทัย อันความอยากทั้งหลายในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เป็นต้น ซึ่งควรละและควรดับ ทำให้พระนางได้บรรลุเป็นพระโสดาบันภายหลังจากสดับการ แสดงธรรม

พระพุทธเจ้าทรงแสดงหลักการปฏิบัติวิปัสสนาต่อไป ถึงรูปใด ๆ ในโลกนี้ ตามหลักของสติปัฏฐาน ๔ ในหมวดกายคตาสติ ถึงความเป็นอสุภะในรูป เน่าเปื่อย มีน้ำเหลืองไหล แล้วหลือแต่กระดูก ว่าไม่พัวพันในสิ่งเหล่านี้ ด้วยนิโรธ คือความสลละคืน หรือปล่อยวาง และพระองค์ทรงตรัสอริยมรรค ๘ เป็นทางให้ดำเนินไปสู่นิพพาน ครั้นพระนางรูปนันทาได้พิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสหลักวิปัสสนา เห็นตามความเป็นจริงในอริยสัจ ๔ ประการโดยการพิจารณาในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ไม่ยึดถือสิ่งใด ๆ เหล่านี้ ว่าเที่ยง ว่าเป็ความสุข ว่าเป็ตัวตน ทำให้จิตของพระนางหลุดพ้นจากอาสวะ บรรลุเป็นพระอรหันต์ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรม

จากการศึกษาในเสขปฏิบัติทาสูตรเป็นธรรมของพระเสขะคือ ผู้ปฏิบัติถึงพร้อมด้วยศีล ผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ผู้รู้ประมาณในโภชนะ ผู้ประกอบความเพียรเครื่องตื่น ผู้ประกอบด้วยสัพปุริสธรรม ๗ ประการ ผู้ได้ฌานทั้ง ๔ อันเป็นธรรมอาศัยซึ่งจิตอันยัง เป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในทิฐฐธรรมตามความปรารถนา มีอานิสงส์ระลึกชาติได้ เห็นหมู่สัตว์ด้วยตาทิพย์ รู้แจ้งในเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ เรียกว่า เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะของพระอริยสาวกของพระพุทธเจ้า

๕.๒. ข้อเสนอแนะ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิชาและจรณะในเสขปฏิบัติปาฐกถา ยังขาดการศึกษาในหลักและวิธีการปฏิบัติแบบสมถวิปัสสนาตามพระคัมภีร์เถรวาท ดังนั้นผู้ที่สนใจต้องการจะศึกษาให้โดยละเอียดและต้องการนำข้อมูลไปใช้ในวัตถุประสงค์อย่างอื่น ควรศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมดังต่อไปนี้

๑. การปฏิบัติสมถนำหน้าวิปัสสนา
 ๒. การปฏิบัติวิปัสสนานำหน้าสมถ
 ๓. การปฏิบัติวิปัสสนาและสมถควบคู่กันไป
 ๔. การปฏิบัติวิปัสสนาในวิชาและจรณะในเสขปฏิบัติปาฐกถาในคัมภีร์เถรวาท
 ๕. การปฏิบัติวิปัสสนาหลักสติปัฏฐาน 4 โดยการศึกษาเพิ่มเติมในหลัก กาย เวทนา จิต และธรรม ซึ่งอยู่ในหมวดอื่นที่ผู้วิจัยยังไม่ได้ศึกษา
 ๖. การปฏิบัติวิปัสสนาโดยการอาศัยวิชาและจรณะในเสขปฏิบัติปาฐกถาเป็นพื้นฐาน
 ๗. การบรรลุนิพพานของคฤหัสถ์ในการปฏิบัติวิชาและจรณะในคัมภีร์เถรวาท
- ข้อเสนอแนะทั่วไปในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้ หากมีการศึกษาในเรื่องเดียวกัน ผู้ศึกษาควรจะศึกษาในประเด็นดังต่อไปนี้คือ สัทธรรม ๗ ประการ ได้แก่ (๑) ศรัทธา (๒) หิริ (๓) โอตตปปะ (๔) พหุสุต (๕) การปรารภความเพียร (๖) สติมั่นคง (๗) ปัญญา

บรรณานุกรม

(๑). พระไตรปิฎก

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร

: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด ๕๑ เล่ม.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

(๒). ปกรณวิเสศ อรรถกถา และฎีกา :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๒.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ.

(๑) หนังสือ :

จิตตวนุ โนน ภิกขุ (พิจิตร ปช.๕ สนบ. เกียรตินิยม MA.). วิปัสสนาภาวนา กรุงเทพมหานคร

: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

พระคันธสาราภิงค์ ธรรมาจริยะ. อภิวังสะ. การเจริญสติปัฏฐาน. ลำปาง : โรงพิมพ์

จิตพัฒนาการพิมพ์, ๒๕๔๑.

พระพรหมโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม). ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วน

จำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.**

กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ที่บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด,

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____ . **พุทธธรรมฉบับขยายความ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก
จำกัด, ๒๕๕๒.

พุทธทาสภิกขุ. **วิธีฝึกสมาธิวิปัสสนา ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
สุนทรสาส์น, ๒๕๔๕.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **มหาสติปัฏฐานสูตร เส้นทางสู่พระนิพพาน.**

กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕.

_____ . **วิปัสสนาณัย เล่ม ๑**. นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด,
๒๕๕๐.

_____ . **วิปัสสนาณัย เล่ม ๒**. นครปฐม : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด
๒๕๕๐.

พระอธิการสมศักดิ์ โสทรโท. **คู่มือการพัฒนาจิตตามแนวสติปัฏฐาน ๔ สำหรับผู้ปฏิบัติใหม่.**

กรุงเทพมหานคร : พิมพ์โดย หจก. ศิลปาคมการพิมพ์, ๒๕๕๐.

พลตรี หลวงวิจิตรวาทการ, **วิชาแปดประการ**, กรุงเทพมหานคร : บ.สร้างสรรค์ บุ๊คส์ จำกัด
๒๕๕๐.

ภัททันตะ อาสภะเถระ. **การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตามหลักสติปัฏฐาน ๔.**

กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๕.

_____ . **วิปัสสนาธุระ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ CIOO DESIGNCO. LTD., ๒๕๓๖.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์
อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **พุทธประวัติ (เล่ม ๑)**. กรุงเทพมหานคร
: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

_____ . **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย,
๒๕๓๔.

อาจารย์ แนบ มหานิรันดร์ **หลักการปฏิบัติวิปัสสนา ๑๕ ข้อ** และโยนิโสมนสิการ.

กรุงเทพมหานคร : วิ.อินเตอร์ พรินท์ , ๒๕๕๐.

_____ .**แนะแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนา**, มูลนิธิมรดกธรรม, กรุงเทพมหานคร
: ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๗.

(๒) วิทยานิพนธ์

นายชัยรัตน์ ทองสุข “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ห้วงวิชาในพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต** บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาอำนาจ อานนุโท (จันทร์เปล่ง), “การศึกษาเรื่องการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ผศ. สมศรี ปทุมสูตร, ผศ.ปยงค์ วิริยะวิทย์, รศ. อาภรณ์ พุกกะมาน, **ศึกษาจรณ ๑๕,งานวิจัย**, คณะครุศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

ศิริวรรณ จำเนียรบุญ, “ศึกษารูปแบบและวิธีการปฏิบัติกัมมัฏฐานตามแนวของพระอริการสนอง กตปุญโญ” **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

สุกักร์ ทุมทอง, “การพัฒนาอินทรีย์สังวร”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

ภาคผนวก

เสขปฏิบัติปทาสุตต^๑

[๒๒] เอวมเม สุตฺ :- เอกํ สมยํ ภควา สกฺเกสุ วิหริติ กปฺปิลวตฺตอุสมึ นินฺโถรชารามเ. เตน โข ปน สมเขน กاپฺปิลวตฺตวานํ สกฺขยานํ นวํ สนฺถาคารํ อจิริการิตํ โหติ อนชฺฆวาวุฏฺจํ สมเณน วา พุราหุเมเณน วา เกนจิ วา มนุสฺสสุตฺเตน. อถ โข กاپฺปิลวตฺตวา สกฺขา, เขน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิมฺสู; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิเวทตฺวา เอกมฺนตํ นิสิตฺสู. เอกมฺนตํ นิสินฺนา โข กاپฺปิลวตฺตวา สกฺขา ภควนฺตํ เอตทโวจฺ “อิช ฆนฺเต กاپฺปิลวตฺตวานํ สกฺขยานํ นวํ สนฺถาคารํ อจิริการิตํ โหติ อนชฺฆวาวุฏฺจํ สมเณน วา พุราหุเมเณน วา เกนจิ วา มนุสฺสสุตฺเตน, ตํ ฆนฺเต ภควา ปจฺมํ ปรีภุชฺชุตฺ, ภควตา ปจฺมํ ปรีภุชฺชุตํ ปจฺฉา กاپฺปิลวตฺตวา สกฺขา ปรีภุชฺชิสฺสสนฺติ, ตทสฺส กاپฺปิลวตฺตวานํ สกฺขยานํ ทิฆรตฺตํ หิตาย สุขายา”ติ. อธิวาเสสิ ภควา ตฺตฺตฺทิกฺขาเวณ. อถ โข กاپฺปิลวตฺตวา สกฺขา ภควโต อธิวาสนํ วิทิตฺวา อุฏฺฐายาสนา ภควนฺตํ อภิเวทตฺวา ปทกฺขจิณฺมํ กตฺวา, เขน นวํ สนฺถาคารํ, เตนฺอุปสงฺกมิมฺสู; อุปสงฺกมิตฺวา สพฺพสนฺธุริ สนฺถาคารํ สนฺถราเปตฺวา อาสนานิ ปฺลฺลยาเปตฺวา อุทกมณฺธิกํ ปตฺติภฺจยาเปตฺวา เตนฺอุปทิตฺปิ อาโรเปตฺวา, เขน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิมฺสู; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิเวทตฺวา เอกมฺนตํ อุฏฺฐิสฺสู. เอกมฺนตํ จิตา โข กاپฺปิลวตฺตวา สกฺขา ภควนฺตํ เอตทโวจฺ “สพฺพสนฺธุริ สนฺถตํ ฆนฺเต สนฺถาคารํ, อาสนานิ ปฺลฺลยตฺตานิ, อุทกมณฺธิโก ปตฺติภฺจยาปิโต, เตนฺอุปทิตฺปิ อาโรปิโต; ยสฺสทานิ ฆนฺเต ภควา กาลํ มลฺลยตี”ติ. อถ โข ภควา นีวาเสตฺวา ปตฺตจิวรรมาทาย สทฺธิ กิกฺขุสฺสเณน, เขน สนฺถาคารํ, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ปาทะ ปกฺขาลेतฺวา สนฺถาคารํ ปวิสิตฺวา มชฺฉิมํ ฏมฺภํ นิสฺสาย ปฺรตฺตถาภิมุโข นิสิตฺติ. กิกฺขุสฺสเณน โข ปาทะ ปกฺขาลेतฺวา สนฺถาคารํ ปวิสิตฺวา ปจฺฉิมํ กิตฺตี นิสฺสาย ปฺรตฺตถาภิมุโข นิสิตฺติ ภควนฺตํเขว ปฺรภุชฺชุตฺวา. กاپฺปิลวตฺตวาปิ โข สกฺขา ปาทะ ปกฺขาลेतฺวา สนฺถาคารํ ปวิสิตฺวา ปฺรตฺตถิมํ กิตฺตี นิสฺสาย ปจฺฉิมานิฆฺมุขา นิสิตฺสู ภควนฺตํเขว ปฺรภุชฺชุตฺวา. อถ โข ภควา กاپฺปิลวตฺตเว สกฺเขย อหุเทว รตฺตี ฐมฺมียา กถาย สนฺทสฺเสตฺวา สมาทเปตฺวา สมุตฺเตเชตฺวา สมฺปทฺเสตฺวา อายสฺมนตํ อานนฺทํ อามนฺเตสิ “ปฺปฏิภาตฺ ตํ อานนฺท กاپฺปิลวตฺตวานํ สกฺขยานํ เสโข ปฺปฏิปโท, ปฺปฏิจิ เม อากิลายติ, ตมฺหํ อายมิมฺสูสามิมฺสู”ติ. “เอวํ, ฆนฺเต”ติ โข อายสฺมา อานนฺโท ภควโต ปจฺจสฺสโตสิ. อถ โข ภควา จตฺตुकฺคณฺมํ สงฺฆาภูมิมฺสู ปฺลฺลยาเปตฺวา ทกฺขิเณน ปสฺสเสน สิทฺเตสฺยํ กปฺเปสิ ปาทะ ปาทํ อจฺจาชาย สโต สมฺปชาโน อุฏฺฐานสฺสณฺณํ มนฺสิกริตฺวา.

^๑ ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๒-๓๐/๑๓-๒๓., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒-๓๐/๒๔-๓๐.

[๒๓] อถ โข อายสุมา อานนุโท महानामं सकृं आमनुत्सि: อिธ महानाम
 อริยสาวโก สीलสมฺปนฺโน โหติ, อินฺทฺริเยสุ कुตฺตทฺวารो โหติ, โภชเน มत्तตฺตญฺญ โหติ, ชาครियมนุ
 ยุตฺโต โหติ, สत्ตฺตฺติ สทฺทฺธเมหิ สมฺนฺนาคโต โหติ, จตฺตุนฺนํ ฌานานํ อากิเจตฺตสิگانํ ทิฏฺฐจฺจมนุสฺสขวิ
 หารานํ นิกามลาภि โหติ อกิज्जลาภि อกสิรลาภि.

[๒๔] กถญจ महानाम อริยสาวโก สीलสมฺปนฺโน โหติ ? อिธ महानाम อริยสาวโก
 สीलวา โหติ, ปาติโมกฺขสํวรํสูโต วิหฺรติ อจฺจโรจฺจสมฺปนฺโน, อณฺุมตฺเตสฺส วชฺเชสฺส กฺยทฺตสฺสาวิ
 สฺมาทาย สิกฺขติ สิกฺขาปฺเตสฺส. เอวํ โข महानाम อริยสาวโก สीलสมฺปนฺโน โหติ. (๑)

กถญจ महानाम อริยสาวโก อินฺทฺริเยสุ कुตฺตทฺวารो โหติ ? อिธ महानाम อริยสาวโก
 จกฺขุณา รูปี ทิสฺวา น นิมิตฺตคฺคฺคาหิ โหติ นานุพฺยญฺชนคฺคฺคาหิ, ยตฺตวาทิกรณเมณํ จกฺขุณฺทฺริยํ อํสํวํ
 วิหฺรณฺตํ อภิขฺฌาโทมนสฺสา ปาปกกา อกฺุสลา ฃมฺมา อนฺฺวาสุสเวยฺยุ, ตสฺส สํวราย ปฏฺิปปชฺชติ,
 รกฺขติ จกฺขุณฺทฺริยํ, จกฺขุณฺทฺริเย สํวรํ อาปชฺชติ. โสเตน สทฺทํ สุตฺวา ๆเปฯ ฌาเนน คนฺธํ ฌายิตฺวา
 ... ชิวิหาเย รํสํ สายิตฺวา ... กายเนน โสภฺจพฺพํ ฝุสฺสิตฺวา ... มนฺสา ฃมฺมํ วิญฺญาเย น นิมิตฺตคฺคฺคาหิ โหติ
 นานุพฺยญฺชนคฺคฺคาหิ, ยตฺตวาทิกรณเมณํ มนินฺทฺริยํ อํสํวํ วิหฺรณฺตํ อภิขฺฌาโทมนสฺสา ปาปกกา
 อกฺุสลา ฃมฺมา อนฺฺวาสุสเวยฺยุ, ตสฺส สํวราย ปฏฺิปปชฺชติ, รกฺขติ มนินฺทฺริยํ, มนินฺทฺริเย สํวรํ
 อาปชฺชติ. เอวํ โข महानाम อริยสาวโก อินฺทฺริเยสุ कुตฺตทฺวารो โหติ. (๒)

กถญจ महानाम อริยสาวโก โภชเน มत्ตตฺตญฺญ โหติ ? อिธ महानाम อริยสาวโก
 ปฏฺิสงฺขา โยนิโส อหฺารํ อหฺาเรติ เนว ทฺวาย น มทฺาย น มณฺฑนาย น วิฏฺุสนาย, ยาวเทว
 อิมสฺส กายสฺส จิตฺติยา ยปฺนาย วิหิํสุปรตฺติยา พุรหฺุมจฺริยานุคฺคฺหาเย, อิติ ปุราณญจ เวทนํ
 ปฏฺิหงฺขามิ, นวญจ เวทนํ น อุปฺปาเตสฺสามิ, ยตฺตรา จ เม ภวิสฺสติ อนวชฺชตา จ ฝาสฺสูวิหาโร จาติ.
 เอวํ โข महानाम อริยสาวโก โภชเน มत्ตตฺตญฺญ โหติ. (๓)

กถญจ महानाम อริยสาวโก ชาครियมนุยุตฺโต โหติ ? อิธ महानाम อริยสาวโก ทิวสํ
 จงฺกเมเนน นิสชฺชชฺาย อวฺารณิเยหิ ฃมฺเมหิ จิตฺตํ ปรีโสเชติ, รตฺตติยา ปจฺมํ ยามํ จงฺกเมเนน นิสชฺชชฺาย
 อวฺารณิเยหิ ฃมฺเมหิ จิตฺตํ ปรีโสเชติ, รตฺตติยา มชฺฌิมํ ยามํ ทกฺขิณฺเนน ปสฺเสเนน สึหเสยฺยํ กปฺเปสิ
 ปาเท ปาทํ อจฺจาชฺาย สโต สมฺปชาโน อฏฺุจฺจานสฺสณฺณํ มนสิกริตฺวา, รตฺตติยา ปจฺฉิมํ ยามํ ปจฺจฏฺุจฺาย
 จงฺกเมเนน นิสชฺชชฺาย อวฺารณิเยหิ ฃมฺเมหิ จิตฺตํ ปรีโสเชติ. เอวํ โข महานाम อริยสาวโก
 ชาครियมนุยุตฺโต โหติ. (๔)

[๒๕] กถญจ มหานาม อริยสาวโก สุตตหิ สทฺทมเมหิ สมณฺนาคโต โหติ ? อิท มหานาม อริยสาวโก สทฺโห โหติ, สทฺทหติ ตถาคตฺสส โพธิ์ “อติปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺโห วิชชาจรณสมฺปนฺโน สุกโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺโห ภควา”ติ. หิริมา โหติ, หิริยติ กายทฺวจฺริเตน วจิตฺวจฺริเตน มโนทฺวจฺริเตน, หิริยติ ปาปกานํ อกุสลาณํ ฌมฺมานํ สฺมาปตฺติยา. โอตฺตปปี โหติ, โอตฺตปติ กายทฺวจฺริเตน วจิตฺวจฺริเตน มโนทฺวจฺริเตน, โอตฺตปติ ปาปกานํ อกุสลาณํ ฌมฺมานํ สฺมาปตฺติยา. พหุสฺสุโต โหติ สุตฺโห สุตฺสนฺนิจโย เย เต ฌมฺมา อาทิกฺลฺยาณา มชฺฌกฺลฺยาณา ปรีโยสานกฺลฺยาณา สาคฺถา สพฺยญฺชนา, เกวลปรีญฺณํ ปรีสุทฺธํ พุทฺทมฺจฺริยํ อภิวทฺนติ, ตถารูปาสฺส ฌมฺมา พหุสฺสุตา โหนฺติ, ชตา วจสา ปรีจิตา มนฺตานุเปกฺขิตา ทิฏฺฐิจฺยา สุปฺปฏิวิทฺธา. อารทฺหวิโร วิหฺรติ อกุสลาณํ ฌมฺมานํ ปหานาย กุสลาณํ ฌมฺมานํ อุปสมฺปทาย, ทามวา ทพฺพรกฺกโม อนิกฺขิตฺตฺโร กุสเลสุ ฌมฺเมสุ. สติมา โหติ ปรมเณ สติเนปกฺเกณ สมณฺนาคโต จิรคตฺมปี จิรภาสิตมฺปี สริตา อนุสฺสริตา. ปญฺญา โหติ, อุทฺยตฺถคามินิยา ปญฺญา สมณฺนาคโต อริยาย นิพฺเพทิกาย สมฺมา ทฺกฺขกฺขคามินิยา เอวํ โข มหานาม อริยสาวโก สุตตหิ สทฺทมเมหิ สมณฺนาคโต โหติ. (๕-๑๑)

[๒๖] กถญจ มหานาม อริยสาวโก จตฺนุณํ ฌานานํ อากิเจตฺตีกานํ ทิฏฺฐมฺมุสฺสขวิหารานํ นิกามลาภี โหติ อกิฉฺฉลาภี อกสิรลาภี ? อิท มหานาม อริยสาวโก วิวิจฺเจว กามะหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ฌมฺเมหิ สวิตกํ สวิจาร์ วิเวกํ ปิตฺตํ ปจฺมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. วิตกฺกวิจฺจารานํ วุสฺมา อชฺฉตฺตํ สฺมปฺสาทนํ เจตฺโส เอโกทิกาวํ อวิตกํ อวิจาร์ สมาธิชฺชํ ปิตฺตํ ทฺติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. ปิตฺยา จ วิราคา อุปกฺขโก จ วิหฺรติ สโต จ สฺมปฺชาโน สฺขญฺจ กายเณ ปฏฺฐิตฺเว เทติ, ยนฺตํ อริยา อากิฉฺชนฺติ “อุปกฺขโก สติมา สฺขวิหารี”ติ, ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. สฺขสฺส จ ปหานา ทฺกฺขสฺส จ ปหานา ปุพฺเพว โสมนสฺสโทมนสฺसानํ อตฺถกฺมา อทฺกฺขมฺมุสฺสํ อุปกฺขาสติปาริสุทฺธิ จตฺตํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. เอวํ โข มหานาม อริยสาวโก จตฺนุณํ ฌานานํ อากิเจตฺตีกานํ ทิฏฺฐมฺมุสฺสขวิหารานํ นิกามลาภี โหติ อกิฉฺฉลาภี อกสิรลาภี. (๑๒-๑๕)

[๒๗] ยโต โข มหานาม อริยสาวโก เอวํ สีสสมฺปนฺโน โหติ, เอวํ อินฺทฺริเยสุ คฺคตฺทวารो โหติ เอวํ โภชเณ มตฺตณฺญ โหติ, เอวํ ชาครियมนฺยุตฺโต โหติ, เอวํ สุตตหิ สทฺทมเมหิ สมณฺนาคโต โหติ, เอวํ จตฺนุณํ ฌานานํ อากิเจตฺตีกานํ ทิฏฺฐมฺมุสฺสขวิหารานํ นิกามลาภี โหติ อกิฉฺฉลาภี อกสิรลาภี. อยํ วุจฺจติ มหานาม อริยสาวโก เสโห ปฏฺฐิปโท. อปฺจฺจณฺทตฺยา สฺมาปฺนโน ภพฺโพ อภินิพฺภิตาย, ภพฺโพ สฺมโพชาย, ภพฺโพ อนุตฺตรสฺส โยคกฺเขมสฺส อธิคฺมาย.

เสยฺยถาปี มหานาม กุกกุฏียา อณฺฑานิ อญฺฐ วา ทส วา ทฺวาทส วา, ตานสฺส กุกกุฏียา สมฺมา
 อธิสยฺตานิ สมฺมา ปรีเสทิตานิ สมฺมา ปรีภาวิตานิ, กิณฺจาปี ตสฺสา กุกกุฏียาน เหวํ อิจฺฉา อุปฺปชฺ
 เชยฺย “อโห วตฺติเม กุกกุฏฺโปกกา ปาทนฺขสิขาย วา มุขคฺคณฺทเกน วา อณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา
 โสตฺถินา อภินิพฺพิชฺเชยฺยุนฺ”ติ. อถ โข ภพฺพาว เต กุกกุฏฺโปกกา ปาทนฺขสิขาย วา
 มุขคฺคณฺทเกน วา อณฺฑโกสํ ปทาเลตฺวา โสตฺถินา อภินิพฺพิชฺชิตฺ, เหวเมว โข มหานาม ยโต อริย
 สาวโก เหวํ สीलสมฺปนฺโน โหติ, เหวํ อินฺทฺริเยสฺส กุตฺตทฺวารो โหติ, เหวํ โภชเน มตฺตตฺถญฺ โหติ,
 เหวํ ชาครियมนฺยุตฺโต โหติ, เหวํ สตฺตฺหิ สทฺธมฺเมหิ สมฺนฺนาคโต โหติ, เหวํ จตฺนุนํ ฌานานํ
 อาภิจเจตฺสีกานํ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานํ นิแกมลาภี โหติ อภิจฺฉลาภี อภิสฺรลาภี. อโย วุจฺจติ มหา
 นาม อริยสาวโก เสโฆ ปาฏิปฺโท. อปฺปจฺจณฺฑตฺตาย สมฺาปนฺโน ภพฺโพ อภินิพฺพิทาย, ภพฺโพ
 สมฺโพธาย, ภพฺโพ อนฺตฺตรสฺส โยคกฺเขมสฺส อธิคฺมาย.

[๒๘] ส โข โส มหานาม อริยสาวโก อิมฺเวย อนฺตฺตรํ อุเปกฺขาสติปาริสฺสุทฺธิ อากมฺม
 อนเภาวิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนฺตฺตรติ. เสยฺยถิํ ? เอกมฺปิ ชาตี เทวปี ชาตีโย ๆเปฯ อิติ สาการํ
 สอุทฺเทสํ อนเภาวิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนฺตฺตรติ. อยมสฺส ปจฺมาภินิพฺพิทา โหติ กุกกุฏฺจฺฉาปกสฺเสว
 อณฺฑโกสมฺหา. (๑)

ส โข โส มหานาม อริยสาวโก อิมฺเวย อนฺตฺตรํ อุเปกฺขาสติปาริสฺสุทฺธิ อากมฺม ทิพฺเพน
 จกฺขุณา วิสฺสุทฺเธน อติกฺกนฺตฺมานุสฺสเกน ๆเปฯ ยถากมฺมุปฺเค สดฺเต ปชานาติ. อยมสฺส
 ทฺติยาภินิพฺพิทา โหติ กุกกุฏฺจฺฉาปกสฺเสว อณฺฑโกสมฺหา. (๒)

ส โข โส มหานาม อริยสาวโก อิมฺเวย อนฺตฺตรํ อุเปกฺขาสติปาริสฺสุทฺธิ อากมฺม
 อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมฺุตฺตี ปญฺญาวิมฺุตฺตี ทิฏฺฐเจว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกฺควา
 อุปสมฺปชฺช วิหฺรติ. อยมสฺส ตฺติยาภินิพฺพิทา โหติ กุกกุฏฺจฺฉาปกสฺเสว อณฺฑโกสมฺหา. (๓)

[๒๙] ยมฺปิ มหานาม อริยสาวโก สीलสมฺปนฺโน โหติ, อิทมฺปิสฺส โหติ จรณฺสฺมี. ยมฺปิ
 มหานาม อริยสาวโก อินฺทฺริเยสฺส กุตฺตทฺวารो โหติ, อิทมฺปิสฺส โหติ จรณฺสฺมี. ยมฺปิ มหานาม
 อริยสาวโก โภชเน มตฺตตฺถญฺ โหติ, อิทมฺปิสฺส โหติ จรณฺสฺมี. ยมฺปิ มหานาม อริยสาวโก
 ชาครियมนฺยุตฺโต โหติ, อิทมฺปิสฺส โหติ จรณฺสฺมี. ยมฺปิ มหานาม อริยสาวโก สตฺตฺหิ สทฺธมฺเมหิ
 สมฺนฺนาคโต โหติ, อิทมฺปิสฺส โหติ จรณฺสฺมี. ยมฺปิ มหานาม อริยสาวโก จตฺนุนํ ฌานานํ
 อาภิจเจตฺสีกานํ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารานํ นิแกมลาภี โหติ อภิจฺฉลาภี อภิสฺรลาภี, อิทมฺปิสฺส โหติ
 จรณฺสฺมี.

ยถา โข महानाम उरियसावโก अनेकविहितं पुपुपेनिवासं अनुसुस्रति. सेय्यति? एकमुपि
 चात्तिं तेषुपि चात्तियो अपेयं इति साकारं सुवुत्तेसं अनेकविहितं पुपुपेनिवासं अनुसुस्रति, अित्मपिसुस हो
 ति विशुषाय. यमुपि महानाम उरियसावโก तिपुपेन जकुषुना विसुत्तेन अतिकुनुत्तमानुसुगेन अपेयं
 यथाकुमुपके सुतेते पञ्चानाति, अित्मपिसुस होति विशुषाय. यमुपि महानाम उरियसावโก आसवानं यथा
 अनासवं जेतोविमुत्तिं पलुणाविमुत्तिं तिगुजेव चमे सुयं अकिणुणा सुजुकिकुवा अुपसुमुपञ्च वित्ति,
 अित्मपिसुस होति विशुषाय. अयं वुजुति महानाम उरियसावโก विशुषायसुमुपनुनो अितिपि, जरुणसुमुपनुनो
 अितिपि, विशुषायरुणसुमुपनुनो अितिपि.

[๑๐] पुरहुमुनापेसा, महानाम, सुनुकुमारुन काठा णासिता:

चकुत्तियो सेगुजो चनुत्तसुमी ये कुकुत्तपुणिसारिनु

विशुषायरुणसुमुपनुनो सो सेगुजो तेवमानुसेति.

सा โข पनेसा महानाम पुरहुमुना सुनुकुमारुन काठा सुकुत्ति ना तुकुत्ति, सुणासिता
 नो तुपुणासिता, अकुत्तसुहितानो अकुत्तसुहितानो, अनुत्ता णकुवताति.

अथ โข णकुवा अकुत्तहितुवा आयसुमुनुत्तं आनुनुत्तं आनुनुत्तेसि “साकु साकु आनुनुत्त, साकु โข
 कुत्तं आनुनुत्त, कापिलकुवतानं सुणानं सेपुणुपुत्तं अणासि”ति.

अित्मवोज आयसुमा आनुनुत्तो, सुनुनुनुनुनु सुकुता ओहोसि. अकुत्तनुना कापिलकुवताना
 सुणया आयसुमुत्तो आनुनुत्तसु णासितं अकिनुनुनुनुनु.

सेषपुणुपुत्तासुत्तं निगुजित्तं कुत्तियं.

ภาคผนวก

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ [๑. กหปติวรรค]

๓. เศษปฐกปาฐก ว่าด้วยข้อปฏิบัติของพระเสขะ

[๒๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์แคว้นสักกะ สมัยนั้นแล ท້องพระโรงหลังใหม่ที่พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ทรงให้สร้างเสร็จได้ไม่นาน ยังไม่มีสมณะ พราหมณ์ หรือใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์เข้าพักอาศัย ต่อมา พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ได้เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ท້องพระโรงหลังใหม่ที่พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ให้สร้างเสร็จได้ไม่นาน ยังไม่มีสมณะ พราหมณ์ หรือใคร ๆ ที่เป็นมนุษย์เข้าพักอาศัย ขอพระผู้มีพระภาคทรงใช้ท້องพระโรงนั้นเป็นปฐมฤกษ์ด้วยเถิด พวกเจ้าศากยะกรุงกบิลพัสดุ์จะใช้ภายหลังที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้เป็นปฐมฤกษ์แล้ว ข้อนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขแก่พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ตลอดกาลนาน”

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยคหณิภาพ ลำดับนั้น พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ทรงทราบอาการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงทรงลุกจากที่ประทับ ถวายอภิวัตพระผู้มีพระภาคกระทำประทักษิณแล้วเสด็จเข้าไปสู่ท້องพระโรงหลังใหม่ แล้วจึงรับสั่งให้ปูลาดท້องพระโรงด้วยเครื่องลาดทั่วทุกแห่งให้ปูลาดอาสนะ ตั้งหม้อน้ำ ตามประทีปน้ำมัน แล้วเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตแล้วได้ประทับยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายปูลาดท້องพระโรงด้วยเครื่องลาดทั่วทุกแห่ง ให้ปูลาดอาสนะ ตั้งหม้อน้ำ ตามประทีปน้ำมันแล้ว ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงกำหนดเวลาที่สมควร ณ บัดนี้เถิด พระพุทธเจ้าข้า”

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตราวาสกถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังท້องพระโรงพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ทรงล้างพระบาทแล้วเสด็จเข้าไปสู่ท້องพระโรงประทับนั่งพิงเสากลาง ผินพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก แม้ภิกษุสงฆ์ก็ล้างเท้าเข้าไปสู่ท້องพระโรงนั่งพิงฝาด้านหลัง ผินหน้าไปทางทิศตะวันออก ณ เบื้องพระปฐมฐานที่พระผู้มีพระภาค ส่วนพวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ล้างพระบาทแล้ว เสด็จเข้าไปสู่ท້องพระโรงประทับนั่งพิงฝาด้านตะวันออก ผินพระ

พักตร์ไปทางทิศตะวันตก ณ เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาค จากนั้น พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์เห็นชัด ชวนใจให้ยกเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญ แก่กล้า ปลอดภัยให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาตลอดราตรี๑ แล้วรับสั่งเรียกท่านพระอานนท์มาตรัสว่า

‘อานนท์ เธอจงชี้แจงเสขปฏิบัติ๒ให้แจ่มแจ้ง แก่พวกเจ้าศากยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์เถิด เราเมื่อหลังจะขอพักสักหน่อย’

ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว จากนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้บุผิวสังฆาฏิเป็น ๔ ชั้น ทรงสำเร็จสี่ไสยา๒ โดยพระปรักษ์เบื้องขวา ซ้อนพระบาทเหนือพระบาท ทรงมีสติสัมปชัญญะ กำหนดพระทัยพร้อมจะเสด็จลุกขึ้น

[๒๓] ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์เชิญเจ้าศากยมหานามะมาแล้วกล่าวว่า

‘เจ้ามหานามะ พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลคุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย๓ รู้จักประมาณในการบริโภค ประกอบความเพียรเครื่องดีนอย่างต่อเนื่อง ประกอบด้วยสัทธรรม๔ ๖ ประการ เป็นผู้ได้มาน ๔ อันเป็นธรรมอาศัยจิตอันยิ่ง เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบาก

[๒๔] พระอริยสาวกเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นอย่างไร

คือ พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ มีศีล ดำรงด้วยการสังวรในปาติโมกข์เพียบพร้อมด้วยอาจารย์และโจจร๕อยู่ มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

เจ้ามหานามะ พระอริยสาวกเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นอย่างไรแล พระอริยสาวกเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นอย่างไร

คือ พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตาแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออกิขณาและโทมนัสครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์

ฟังเสียงทางหู... คมกลิ่นทางจมูก... ลิ้มรสทางลิ้น... ถูกต้องโณภูฐัพพะทางกาย...

รู้ธรรมารมณ์ทางใจแล้วไม่รวบถือ ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อสำรวมมโนอินทรีย์ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้บาปอกุศลธรรมคืออกิขณาและโทมนัสครอบงำได้จึงรักษามโนอินทรีย์ ถึงความสำรวมในมโนอินทรีย์

เจ้ามหานามะ พระอริยสาวกเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย เป็นอย่างไรแล (๒)

พระอริยสาวกเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค เป็นอย่างไร

คือ พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ พิจารณาโดยแยกคายแล้วจึงกลืนกินอาหารไม่ไข่เพื่อเล่น ไม่ไข่เพื่อมัวเมา ไม่ไข่เพื่อประดับ ไม่ไข่เพื่อตกแต่ง แต่กลืนกินอาหารเพียงเพื่อความดำรง

อยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่อบุญเคราะห์พรหมจรรย์ ด้วยคิดเห็นว่า ‘เราจักกำจัดเวทนาเก่าและจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้น ความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และการอยู่ผาสุก จักมีแก่เรา’

เจ้ามหานามะ พระอริยสาวกเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภค เป็นอย่างนี้แล (๓)

พระอริยสาวกเป็นผู้ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่อง เป็นอย่างไร

คือ พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมที่เป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดวัน ชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมที่เป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดปฐมยามแห่งราตรี นอนดูราชสีห์โดยข้างเบื้องขวา ซ้อนเท้าเหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ กำหนดใจพร้อมจะลุกขึ้นตลอดมัชฌิมยามแห่งราตรี ลุกขึ้นชำระจิตให้บริสุทธิ์จากกรรมที่เป็นเครื่องขัดขวาง ด้วยการจงกรม ด้วยการนั่ง ตลอดปัจฉิมยามแห่งราตรี

เจ้ามหานามะ พระอริยสาวกเป็นผู้ประกอบความเพียรเครื่องตื่นอย่างต่อเนื่องเป็นอย่างนี้แล (๔)

สังฆกรรม ๗ ประการ

[๒๕] พระอริยสาวกเป็นผู้ประกอบด้วยสังฆกรรม ๗ ประการ เป็นอย่างไร

คือ พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ที่มีศรัทธา คือ เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีรู้แจ้งโลก เป็นสาวกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’

๒. เป็นผู้ที่มีหิริ คือ ละอายกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต ละอายการประกอบบาปอกุศลกรรม

๓. เป็นผู้ที่มีโอตตปปะ คือ สะดุ้งกลัวกายทุจริต วิจิทุจริต มโนทุจริต สะดุ้งกลัวการประกอบบาปอกุศลกรรม

๔. เป็นพหูสูต ทรงสุตะ๑ สังสมสุตะ เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งกรรมเหล่านี้ที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์ บริบูรณ์ครบถ้วน ทรงจำไว้ได้คล่องปาก ขึ้นใจ แทะตลอดดีด้วยทิวัจฉิ

๕. เป็นผู้ปรารถนาความเพียร๒ เพื่อละอกุศลกรรม เพื่อความถึงพร้อมแห่งกุศลกรรม เป็นผู้มีกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระ

ในกุศลธรรมทั้งหลาย

๖. เป็นผู้มีสติ คือ ประกอบด้วยสติและปัญญาที่ยิ่ง จำได้ ระลึกได้
อย่างแม่นยำถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดไว้เมื่อนานมาแล้ว

๗. เป็นผู้มีปัญญา คือ ประกอบด้วยปัญญาที่เห็นความเกิดและความดับ
อันประเสริฐ ทำลายกิเลสให้ถึงความสิ้นสุดแห่งทุกข์โดยชอบ

เจ้ามหานามะ พระอริยสาวกเป็นผู้ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการ เป็น
อย่างนี้แล (๕-๑๑)

[๒๖] พระอริยสาวกเป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันเป็นธรรมอาศัยจิตอันยิ่ง เป็น
ธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่
ลำบาก เป็นอย่างไร

คือ พระอริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้วบรรลุ
ปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุทุติย
ฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอัน
เกิดจากวิเวกอยู่ เพราะปีติจางคลายไป มีอุเบกขามีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุ
ตติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ‘ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’ เพราะละสุขและทุกข์
ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์
เพราะอุเบกขาอยู่

เจ้ามหานามะ พระอริยสาวกเป็นผู้ได้ฌาน ๔ ซึ่งเป็นธรรมอาศัยจิตอันยิ่งเป็นธรรมเครื่องอยู่
เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่ลำบากเป็นอย่างไรแล (๑๒-๑๕)

อุปมาด้วยฟองไข่ที่แม่ไก่ถอนก

[๒๗] เจ้ามหานามะ เพราะพระอริยสาวกเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลอย่างนี้ เป็นผู้คุ้มครองทวารใน
อินทรีทั้งหลายอย่างนี้ เป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอย่างนี้เป็นผู้ประกอบความเพียรเครื่อง
ตั้งอย่างต่อเนื่องอย่างนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการอย่างนี้ เป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันเป็น
ธรรมอาศัยจิตอันยิ่ง เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามปรารถนาได้โดยไม่ยาก ได้โดยไม่
ลำบากอย่างนี้ พระอริยสาวกนี้บัณฑิตสรรเสริญว่า เป็นผู้มิเสขปฏิบัติ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วย
คุณธรรมซึ่งเป็นดุจฟองไข่ไก่ที่ไม่เน่า เป็นผู้ควรแก่การทำลายกิเลสด้วยญาณ เป็นผู้ควรแก่การ
ตรัสรู้และควรแก่การบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม ฟองไข่ของแม่ไก่ ๘ ฟอง ๑๐ ฟอง หรือ ๑๒ ฟองที่แม่ไก่ถอนกไว้อย่างดี ให้ความอบอุ่นอย่างสม่ำเสมอ ฟักแล้วอย่างดี
แม้ว่าแม่ไก่นั้นจะไม่เกิดความปรารถนาอย่างนี้ว่า ‘ทำอย่างไรหนอ ขอลูกไก่เหล่านี้พึงใช้ปลายเล็บ
หรือจะงอยปากจะทำลายเปลือกไข่ออกมาได้โดยสวัสดิภาพ’ ก็ตาม ถึงอย่างนั้น ลูกไก่เหล่านั้น

ก็ต้องเจาะทำลายเปลือกไข่ด้วยปลายเล็บหรือจะงอยปากออกมาโดยสวัสดิภาพได้ แม้นันใด พระอริยสาวกที่ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลอย่างนี้ เป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายอย่างนี้ เป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคอย่างนี้ เป็นผู้ประกอบความเพียรเครื่องต้นอย่างต่อเนืองอย่างนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยสัทธรรม ๗ ประการอย่างนี้ เป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันเป็นธรรมอาศัยจิตอันยิ่ง เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไม่ง้อ ได้โดยไม่ง้อลำบากอย่างนี้

เจ้ามหานามะ พระอริยสาวกนี้บัณฑิตสรรเสริญว่า เป็นผู้มิเสขปฏิบัติ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณธรรมซึ่งเป็นคุณพอใจใจที่ไม่เน่า เป็นผู้ควรแก่การทำลายกิเลสด้วยญาณ เป็นผู้ควรแก่การตรัสรู้ และควรแก่การบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม

[๒๘] เจ้ามหานามะ พระอริยสาวกนั้นอาศัยจตุตถฌาน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาที่ยอดเยี่ยมนี้เท่านั้น ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ฯลฯ ๑๑ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้ นี่เป็นการทำลายกิเลสด้วยญาณข้อที่ ๑ ของพระอริยสาวกนั้น เปรียบเหมือนลูกไก่ออกจากเปลือกไข่ได้ ฉะนั้น (๑)

เจ้ามหานามะ พระอริยสาวกนั้นอาศัยจตุตถฌาน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาที่ยอดเยี่ยมนี้เท่านั้น เห็นหมู่สัตว์ ฯลฯ ๑๒ ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ เกร็ดรู้ชัดถึงหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม นี่เป็นการทำลายกิเลสด้วยญาณข้อที่ ๒ ของพระอริยสาวกนั้น เปรียบเหมือนลูกไก่ออกจากเปลือกไข่ได้ ฉะนั้น (๒)

เจ้ามหานามะ พระอริยสาวกนั้นอาศัยจตุตถฌาน มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาที่ยอดเยี่ยมนี้เท่านั้น ย่อมทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ๑ ปัญญาวิมุตติ ๒ อันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน นี่เป็นการทำลายกิเลสด้วยญาณข้อที่ ๓ ของพระอริยสาวกนั้น เปรียบเหมือนลูกไก่ออกจากเปลือกไข่ได้ ฉะนั้น (๓)

ผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

[๒๙] เจ้ามหานามะ การที่พระอริยสาวกเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยศีลแม้นี้ ก็เป็นจรณะ ๓ ของพระอริยสาวกประการหนึ่ง

การที่พระอริยสาวกเป็นผู้คุ้มครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลายแม้นี้ ก็เป็นจรณะของพระอริยสาวกประการหนึ่ง

การที่พระอริยสาวกเป็นผู้รู้จักประมาณในการบริโภคแม้นี้ ก็เป็นจรณะของพระอริยสาวกประการหนึ่ง การที่พระอริยสาวกเป็นผู้ประกอบความเพียรเครื่องต้นอย่างต่อเนืองแม้นี้ ก็เป็นจรณะของพระอริยสาวกประการหนึ่ง

การที่พระอริยสาวกเป็นผู้ประกอบด้วยสัมมัชฌธรรม ๗ ประการแม้นี้ ก็เป็นจรณะของพระอริยสาวกประการหนึ่ง

การที่พระอริยสาวกเป็นผู้ได้ฌาน ๔ อันเป็นธรรมอาศัยจิตอันยิ่ง เป็นธรรมเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันตามความปรารถนาได้โดยไมยาก ได้โดยไม่ลำบากแม้นี้ก็เป็นจรณะของพระอริยสาวกประการหนึ่ง

การที่พระอริยสาวกกระเสือกซัดก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ฯลฯ เฮอร์เสือกซัดก่อนได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและชีวประวัติอย่างนี้แม้นี้ ก็เป็นวิชาของพระอริยสาวกประการหนึ่ง

การที่พระอริยสาวกเห็นหมู่มสัตว์ ฯลฯ ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์เรารู้ชัดถึงหมู่มสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมแม้นี้ ก็เป็นวิชาของพระอริยสาวกประการหนึ่ง

การที่พระอริยสาวกทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันแม้นี้ ก็เป็นวิชาของพระอริยสาวกประการหนึ่ง

เจ้ามหานามะ พระอริยสาวกนี้บัณฑิตสรรเสริญว่า เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาแม่เพราะเหตุนี้ เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยจรณะแม่เพราะเหตุนี้ เป็นผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะแม่เพราะเหตุนี้
กาลาของพรหมชื่อสนังกุมาร

[๓๐] เจ้ามหานามะ แม่พรหมชื่อสนังกุมาร ก็ได้กล่าวกาลานี้ว่า

‘ในหมู่มชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่

กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด

ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ

จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่มเทวดาและมนุษย์’๑

เจ้ามหานามะ พรหมชื่อสนังกุมารกล่าวกาลานั้นไว้ชอบ ไม่ใช่ไม่ชอบ กล่าวไว้ถูกต้อง ไม่ใช่ไม่ถูกต้อง มีประโยชน์ ไม่ใช่ไม่มีประโยชน์ พระผู้มีพระภาคทรงเห็นด้วยแล้ว”

จากนั้น พระผู้มีพระภาคทรงลุกขึ้น แล้วตรัสกับท่านพระอานนท์ว่า “ดีละดีละ อานนท์ ดีจริง อานนท์ เธอได้กล่าวเสขปฏิปทาแก่เจ้าศากยะทั้งหลายผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์”

ท่านพระอานนท์ได้กล่าวภายิตีนี้แล้ว พระศาสดาก็ทรงยินดี เจ้าศากยะทั้งหลายผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ ก็ทรงมีใจยินดีต่างชื่นชมภายิตีของท่านพระอานนท์ดังนี้แล

เสขปฏิปทาสูตที่ ๓ จบ

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : แม่ชีพิมพ็วรา ทิพยบุลลิต์
- เกิด : วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๘
- สถานที่เกิด : จังหวัดสุราษฎร์ธานี
- การศึกษา : บธ.บ. (สาขาการเงิน) ม.ธุรกิจบัณฑิตย์,
 อภิศรรมชั้น มัชฌิมอภิศรรมิกโท
 ธรรมศึกษา ชั้น ตรี
 พ.ศ. ๒๕๕๕ จบการศึกษาระรรมศึกษาโท
- ประสบการณ์การทำงาน: ผู้ช่วยวิปีสตาจารย์ประจำวัดท่าขนุน อ. ทองผาภูมิ จ. กาญจนบุรี
- อุปสมบท : พ.ศ. ๒๕๕๑ บวชชี ป่ากง อำเภอศรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด
- การปฏิบัติวิปีสสนา : พ.ศ. ๒๕๕๑ ผ่านการอบรมปฏิบัติวิปีสสนาภาวนา ๘ เดือน
 ณ. ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” ตำบลหนองน้ำแดง
 อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา.
- เข้าศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๒ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัย
 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส
 นครปฐม.
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๕ ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิปีสสนาภาวนา
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดท่าขนุน ตำบลท่าขนุน อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี.
 : โทร ๐๘๕๕๖๓๑๓๐๗ E-mail: Pimwara.tip@hotmail.com